СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА 2 (2003)

CDU 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Faculté de Philosophie de Belgrade
Faculté de Philosophie de Banja Luka
Faculté de Philosophie de Srpsko Sarajevo
Institut d'Historie de Banja Luka
Archives Intercommunales Historiques de Valjevo
Archives Historiques de Čačak

ANCIENNES ARCHIVES SERBES

LIVRE 2 (2003)

Imprimé par:
GrafoMark
Laktaši 2003

УДК 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Филозофски факултет у Београду
Филозофски факултет у Бањој Луци
Филозофски факултет у Српском Сарајеву
Историјски институт у Бањој Луци
Међуопштински историјски архив у Ваљеву
Историјски архив у Чачку

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ

КЊИГА 2 (2003)

Штампа:
ГрафоМарк
Лакташи 2003

Овај број *Старог српског архива* штампан је уз финансијску помоћ Министарства за науку Републике Србије, у склопу пројекта ***Друштво у српској дипломатичкој грађи*.**

Стари српски архив, књ. II, стр. 11–19

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=131.1=03.163.41"13"

Небојша Порчић

АКТ ЈЕДНОГ СРПСКОГ КРАЉА О РАЗРЕШЕЊУ РАЧУНА ДУБРОВЧАНИНА АНДРИЈЕ ПЕШТИЋА

1323, јун

У дубровачкој канцеларијској књизи за 1323. годину налази се староиталијански превод једне разрешнице издате почетком јуна те године, којом српски владар, највероватније краљ Стефан Дечански, потврђује да му је дубровачки трговац Андрија Пештић исплатио све што му је био дужан за закуп права на убирање прихода са једног владарског трга. По тадашњем обичају, разрешница се састоји од два документа: *повеље*, којом владар објављује да му је закупац исплатио дуг, и *писма*, којим обавештава дубровачке власти о извршеном обрачуну. Вероватно због оштећења која скривају велики део текста, разрешница до сада није објављивана.

Un registre de chancellerie ragusain tenu pour l'année 1323 contient la traduction en italien médiéval d'une décharge délivrée au début du mois de juin de cette même année, par laquelle un roi serbe, vraisemblablement Stefan Dečanski, confirme que le commerçant ragusain Andrea de Pesta lui a versé la somme dont il lui était redevable pour l'achat du droit de percevoir les taxes sur un marché royal. Selon l'usage de l'époque, cette décharge est composée de deux documents: une *charte* par laquelle le souverain reconnaît que le bailleur lui a versé la somme due pour l'achat du droit et une *lettre* par laquelle il informe les autorités de Raguse que le règlement a été effectué. Cette décharge n'avait pas été éditée jusqu'à présent vraisemblablement en raison des mutilations affectant une grande partie du texte.

Међу сразмерно бројним изворним подацима о пословној делатности Дубровчанина Андрије Пештића у српским земљама током двадесетих година XIV века налази се и једна разрешница издата јуна 1323. године, којом српски владар потврђује да му је овај истакнути пословни човек исплатио све што је био дужан за закуп права на убирање царина на једном владарском тргу. Разрешница се састоји из два кратка документа: *повеље*, којом се потврђује и објављује правни чин измирења рачуна, и *писма*, којим се дубровачке власти обавештавају да

је њихов суграђанин исплатио дуг. Ни повеља ни писмо нису сачувани у оригиналу. Њихов садржај познат нам је само из староиталијанског превода који је, заједно са пропратним напоменама на латинском, записан на полеђини првог листа дубровачке канцеларијске књиге за 1323. годину, вероватно 17. или 18. јуна.[1] Нажалост, овај лист је тешко оштећен (недостаје знатан део текста повеље, док су од текста уводне напомене остали само фрагменти), тако да се на први поглед не може са сигурношћу рећи ни који је владар издао Пештићу ову разрешницу.

Вероватно управо због слабе очуваности, разрешница за Андрију Пештића из 1323. године никада није објављена. Штавише, колико се могло утврдити, подаци које она пружа нигде нису искоришћени. Издање које следи, приређено на основу снимка из збирке микрофилмова дубровачке грађе Архива САНУ (ролна 2/II), представља покушај да се суочавањем ове занемарене разрешнице са другим сродним документима и осталим релевантним подацима оскудни фонд извора за српску средњовековну историју увећа за још неколико редова који можда и нису сасвим без значаја.

I. Текст разрешнице[*]

⟨... reg⟩ali Ser⟨enissimi ...⟩ |2| apositam. Cuius ⟨apovilie⟩ tenor ⟨talis est:⟩
|3| Scrive lo reame ad ço che ⟨...⟩ |4| Andrea de Raugia, filio de ⟨Paulo ...⟩ |5| padre del reame per lo mercato de d⟨...⟩ |6| reame e no mi rimase neiente a dar di ⟨...⟩ |7| in ançi non abia neguno a far per q⟨...⟩ |8| m a di di quel debito, imperò che ⟨mi pago(?) ...⟩rçina ⟨...⟩ |9| de Jhesu Christo millesimo trecentesimo vigesimo tertio ⟨...⟩ Junii ⟨...⟩ |10| et Bisti da parte de re comando a far ⟨...⟩
|11| Lictere vero talis est tenor:
|12| Lo regname al caro parente conte de Raugia mi⟨sser Lodoyco⟩ |13| Mauroceno, judici e consilier. Sicome io vi scrissi per Andrea |14| de Pesta, ch elo dobie mandar da me ch e⟨lo⟩ mi debia pagar, |15| unde ello venne da me e quelo che fu debitor al sancto padre |16| de reame elo mi paga. La unde da mo in ançi no debia |17| aver affar co luj, ne per li suoi plaçi, ançi le dobie cancellar |18| di quella plaçaria.

---

[1] Diversa Cancellariae 7, fol. 1'.

[*] Латински и староиталијански текст приређени су према правилима о објављивању докумената која је изложио Јорјо Тадић у предговору своје збирке *Писма и упутства Дубровачке Републике* I, Београд 1935, XI–XIII, с тим што стреласте заграде означавају места која су оштећена или нечитка, а текст у њима предложену реконструкцију. Уколико никаква реконструкција није предложена, стављене су три тачке.

Превод разрешнице

... краљевским пресветлог ... одложена. Те је повеље садржај овакав: Пише краљевство ми ради тога да ... Андрија из Дубровника, син Павла ... оцу краљевства ми за трг ... краљевству ми, и не остаде ништа да ми даде од ... убудуће да се нико више не бави ... ми је дао од тог дуга, зато јер (ми је платио?) ... Исуса Христа 1323. ... јуна ... и Бисти са стране краљеве наложи да се сачини ...

Писма, пак, овакав је садржај:

Краљевство ми драгом сроднику краљевства ми кнезу дубровачком господину Лодовику Маурочену, судијама и већницима. Како сам вам писао за Андрију Пештића, да он треба да буде послат мени, јер треба да ми плати, стога он дође код мене и оно што је био дужан светом оцу краљевства ми, он ми плати. Отуд од сада убудуће не треба да буде бављења њиме, ни за његове јемце, него штавише треба да буду ослобођени од тог јемства.

Поменути документи

У разрешном писму помиње се једно раније писмо српског владара са позивом Андрији Пештићу да се појави пред њим ради извршења обрачуна и исплате дуга.

Дипломатичке особености

Разрешница за Андрију Пештића из 1323. године припада типу дводелних разрешница. Како сведочи сачувана грађа, издавање разрешница у два засебна документа, које су Дубровчани према њиховој намени и дипломатичкој форми доследно називали *повељом*, односно *писмом*, било је уобичајено за владавине Стефана Дечанског и Душана.[2] До сада је најстарија објављена разрешница овог типа била она коју је Дечански издао Луки Лукаревићу почетком 1326. године.[3] Ово издање помера ту границу до јуна 1323, с тим што се појмовна прецизност дубровачког канцелара у означавању повеље и писма може узети као показатељ да су дводелне разрешнице ушле у употребу још раније.

---

[2] Уп. Н. Порчић, *Писмо краља Владислава II кнезу и општини дубровачкој*, Стари српски архив 1 (2002) 37–39, са прегледом старије литературе.

[3] М. Пуцић, *Споменици српски* II, Београд 1862, 5–6.

Дипломатичка форма писма и повеље садржаних у овој разрешници такође је углавном типична. Разрешно писмо следи образац: инскрипција, експозиција, диспозиција, при чему је упадљиво одсуство промулгационе формуле *да знате* између инскрипције и експозиције. Ова формула недостаје само у још једном немањићком разрешном писму, а то је управо писмо уз другу разрешницу Андрији Пештићу, коју је издао Стефан Дечански јула 1326. године.[4] Разрешна повеља, пак, почиње уобичајеном промулгацијом: *Пише краљевство ми да зна свако*, иза које следе експозиција и диспозиција. Од завршних формула ту су, колико се може утврдити, само датум, дат по Христовој ери, и короборација. Овакав образац сврстава повељу разрешнице за Андрију Пештића из 1323. године међу дипломатички сиромашније разрешне повеље из доба Немањића, јер многе друге имају цео комплет завршних формула: санкцију, место, датум и короборацију.[5]

Питање ауктора. Најкрупнији проблем који поставља анализа разрешнице за Андрију Пештића из 1323. године тиче се питања њеног ауктора. Од канцеларске напомене уз овај документ, која је свакако садржавала јасне податке о ауктору, остали су само фрагменти, а из сачуваних делова италијанског превода повеље и писма види се тек то да је издавач користио израз *краљевство ми*, карактеристичан за српске владарске акте тог доба, и да је сразмерно скоро наследио свог *светог оца*, којем је Пештић остао дужан. На основу ових података избор могућих ауктора може се свести на Стефана Дечанског, који је крајем 1321. године наследио на српском престолу свог оца Милутина, и Владислава II, за којег се сматра да се управо негде у ово време поново учврстио у северним крајевима српске државе којима је до 1316. године владао његов отац Драгутин.[6] По дипломатичкој структури, разрешница Андрији Пештићу из 1323. године далеко је сличнија трима сачуваним разрешницама Стефана Дечанског него јединој сачуваној разрешници

---

[4] Уп. Н. Порчић, *Акт краља Стефана Уроша III о разрешењу рачуна Дубровчанина Андрије Пештића*, стр. 21–28 у овој свесци.

[5] Уп. М. Пуцић, *Споменици српски* II, 5–6, 17, 23–24, 47.

[6] Могућност Владислављевог ауторства не може се одбацити на основу тога што је између смрти његовог оца и издавања ове разрешнице протекло седам година. Да су дугови памћени и враћани и после тако дугог времена сведочи управо Владислављева разрешница издата исте 1323. године Дубровчанину Клими Држићу, чији је дуг делом настао још у Драгутиново време (Н. Порчић, *Писмо краља Владислава II*, 33).

Владислава II.[7] Међутим, пошто се не може установити колико је Владислављева једина сачувана разрешница заиста репрезентативан пример праксе његове канцеларије, за претпоставку о аукторству Стефана Дечанског потребно је навести и друге аргументе.

Најснажнији доказ да је ову разрешницу издао Стефан Дечански могла би да буде реч *bisti* која се назире испод мрље у последњем реду повеље. Ова реч може најпре да се протумачи као лично име которског властелина Бисте де Примутиса, чија је блиска повезаност са Дечанским потврђена у више извора.[8] Међу њима је посебно значајно писмо из 1328. године којим српски владар овлашћује *кнеза Бистета* као *унутрашњег милосника куће краљевства ми*, то јест, особу задужену за старање о краљевој имовини и финансијама, да у Дубровнику подигне Светодмитарски доходак.[9] У светлу овог податка, завршна реченица разрешне повеље из 1323. године – *и Бисти са стране краљеве наложи да се сачини* – призива поређење са више сличних короборација из разрешница краља и цара Душана у којима се као непосредни налогодавац писања документа јавља Душанов „министар финансија“ Никола Бућа.[10] То наводи на закључак да је Бисте де Примутис можда већ 1323. године био управник финансија Стефана Дечанског и да је у том својству наложио да се изда разрешница Андрији Пештићу. Ипак, ма како примамљиво звучала, ова конструкција се темељи на једној тешко читљивој речи и стога се мора прихватити са извесном резервом. То уједно значи да и претпоставку о Дечанском као ауктору разрешнице из 1323. године треба додатно поткрепити.

Још један значајан траг налази се у првом сачуваном фрагменту уводне напомене уз разрешницу из 1323. године, где се читају слова *...ali ser...*, свакако завршетак и почетак двеју латинских речи. Судећи по уводним напоменама уз друге српске владарске документе забележене у дубровачким архивским књигама, реч која почиње на *ser-*, писано са великим округлим *S*, јесте епитет *serenissimus*, који су Дубровчани у ово доба радо придодавали титули и имену српских владара. Уз име Стефана Дечанског тај епитет се јавља доста често, па и у уводним

---

[7] Уп. М. Пуцић, *Споменици српски* II, 3–8; Н. Порчић, *Писмо краља Владислава II*, 40–45.

[8] Видети под: *Просопографски подаци – Бисти.*

[9] М. Пуцић, *Споменици српски II*, 8–9; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001, 104–110.

[10] М. Пуцић, *Споменици српски II*, 17, 18, 19, 46.

напоменама уз две од три његове објављене разрешнице.[11] Насупрот томе, Владислав II није означен као *serenissimus* ни у напомени уз разрешницу Клими Држићу, ни у оно мало других дубровачких белешки које га помињу.[12]

Најзад, можда пресудан податак за утврђивање идентитета аукстора прве разрешнице Андрији Пештићу налази се у књизи одлука дубровачких власти из 1323. године.[13] Ту је под датумом 28. фебруар записан налог Пештићу да се до идућег Ђурђевдана (23. април) појави пред *краљем* и положи му рачуне. Мада овде није наведено о којем се краљу ради, одмах затим записан је истоветан налог Паскви Хашчићу из којег се види да је посреди *краљ Урош*, то јест, Стефан Урош III Дечански. Ваљаности овог доказа може се ставити приговор да разрешница Андрији Пештићу није издата до Ђурђевдана, него тек у јуну, те да се стога февруарски налог дубровачких власти можда односио на неки други његов посао. Међутим, Андрија Пештић је најкасније од средине 1322. године држао под закупом трг Брсково и тај закуп је трајао бар до септембра 1323,[14] тако да није могао да буде предмет јунске разрешнице. А с обзиром на време почетка владавине Стефана Дечанског, неки ранији Пештићев посао у Србији није могао бити склопљен са њим, него само са његовим оцем, баш као што и стоји у разрешници из јуна 1323. Такође, то што разрешница није издата до Ђурђевдана, него у јуну, може се објаснити тиме да је Пештић у међувремену од краља добио продужење рока, вероватно да би сакупио новац.[15] Сходно томе, као и на основу других изнетих доказа, чини се да једино преостаје да се закључи да је разрешницу Андрији Пештићу из 1323. године највероватније издао краљ Стефан Дечански.

---

[11] М. Пуцић, *Споменици српски II*, 5–6, 7–8; К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) 99. Уп. такође снимак уз издање друге разрешнице за Андрију Пештића, стр. 24 у овој свесци.

[12] *Monumenta Ragusina* I, Zagreb 1879, 36, 103; *ИСН* I, Београд 1981, 498, нап. 9. Иначе, чини се да је испред *serenissimus* стајала реч *regali*. С обзиром на аблативски облик и дубровачки обичај помињања печата у напоменама уз примљене краљевске документе, могло би се претпоставити да је овде писало како је у Дубровник стигла повеља *sigillata sigillo regali serenissimi domini regis* (уп. М. Пуцић, *Споменици српски II*, 6, 9, 11, 13, 16, 17, 47).

[13] *Monumenta Ragusina* I, 79.

[14] *Monumenta Ragusina* I, 62, 93–94.

[15] Ово можда објашњава и помињање јемаца у разрешници (уп. одредницу *јемац, јемство* у одељку *Установе и важнији појмови*).

Просопографски подаци

Андрија Пештић, 12 (страна), *2*, *10–11* (ред у издању) – дубровачки властелин. Од почетка двадесетих година XIV века па до своје смрти крајем 1330. године, био је међу најзначајнијим и најутицајним дубровачким трговцима који су пословали у Србији. Бавио се углавном закупљивањем тргова и трговином тканинама. Више одлука дубровачке владе у којима се Андрија опомиње и осуђује због поступака према другим трговцима сведоче о извесној пословној бескрупулозности овог предузимљивог човека. Пошто су Пештићи заправо били огранак рода Соркочевића (Sorgo), Андрија се понекад у изворима помиње и као Андрија Соркочевић или (са патронимом) Андрија Павла Соркочевића.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, 305, 310; V, 436, 443; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 535.

Отац краљевства ми, 12, *3*, *12* – Ако се прихвати да је ову разрешницу издао Стефан Дечански, онда је *отац краљевства ми* српски краљ Стефан Урош II Милутин (1282–1321). Уколико је, пак, ауктор био Владислав, ове речи односе се на краља Стефана Драгутина (1276–1282, умро 1316. године).

Литература: М. Динић, *Однос краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3 (1955) 49–80; *ЕЈ* 3 (1956) 71; 6 (1965) 121; *ИСН* I, 694.

Бисти, 12, *6* – Иако је познато више особа, Дубровчана и Которана, које су у првој половини XIV века носиле име *Bisti* (такође у варијантама: *Biste*, *Bistius*), овде се готово сигурно ради о которском властелину Бисти де Примутису. Наиме, овај истакнути пословни човек, често помињан у дубровачким и, нарочито, которским изворима из раздобља 1326–1337. године, био је близак краљу Стефану Дечанском, а у једном писму из 1328. године означен је као управник владарских финансија. Његово помињање у својству непосредног налогодавца при издавању ове разрешнице за Андрију Пештића пет година раније могло би да указује да је он и тада обављао сличну дужност.

Извори и литература: М. Пуцић, *Споменици српски* II, 8–9; *Monumenta Ragusina* II, 319, 321; V, 254, 299; *Monumenta Catarensia* I (ed. A. Mayer), Zagreb 1951, 592; II, 1981, 605; К. Јиречек, *Романи у градовима Далмације током средњега века*, Зборник КЈ II, Београд 1962, 150, 248; уп. такође рубрику *Дипломатичке особености – Питање ауктора*.

Лодовико Маурочено, 12, *9–10* – млетачки властелин. Био је дубровачки кнез 1322–1324. и 1330–1332. године.

Извори: *Monumenta Ragusina* I, 307; II, 388, 395; V, 418, 431.

Установе и важнији појмови[16]

Трг, трг краљевства ми, 12, *3* – у Србији оног времена, место под заштитом и надзором краљевске власти где се продаје и купује роба, при чему је владар имао право на наплаћивање царине за робу која се продаје на тргу, као и друге приходе. То своје право српски владари су често издавали под закуп дубровачким трговцима.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 737–739 (Д. Ковачевић-Којић).

Јемац, јемство (plaçius, plaçaria и сл.), 12, *14* – У развијеној пословној пракси средњовековног Дубровника постојао је обичај да се дужнику чија је солвентност неизвесна или који је прекорачио рок за враћање дуга одреди један или више јемаца, који ће својом имовином гарантовати повериоцу да ће дуг бити враћен. Могуће је да су у овом случају Андрији Пештићу јемци одређени зато што се радило о старом дугу који је направио још према оцу тадашњег српског владара.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 264–265 (Р. Ћук).

Топографски подаци

Попут многих других аката те врсте, разрешница Андрији Пештићу из 1323. године садржала је, по свему судећи, назив трга који је Пештић био закупио. Нажалост, део разрешне повеље где је овај податак вероватно био записан (12, *3*) тако је оштећен да се може прочитати само *lo mercato de d-*, при чему је немогуће утврдити да ли је ово *d-* почетно слово назива трга или, пак, неке друге речи, на пример, омашком поновљеног *de*.[17]

Ако се и узме да је овде у питању назив трга, задатак истраживача не постаје нимало лакши. Наиме, колико се могло утврдити, једини познати српски средњовековни трг са овим почетним словом је Дебрц у Мачви,[18] али он се први пут помиње тек више од сто година касније, у

[16] За неке добро познате појмове који се срећу у готово свакој дубровачкој канцеларијској белешци (кнез, Мало веће, већници, судије), уп. објашњења, изворе и литературу у Н. Порчић, *Писмо краља Владислава II*, 41, 50, 52.

[17] Уп. поновљену реч *est* у белешци уз другу разрешницу за Андрију Пештића, стр. 23 у овој свесци.

[18] Познати трг Дријева на Неретви Дубровчани су у текстовима на латинском и италијанским језику готово увек називали forum Narenti. Употреба словенског назива у овим текстовима ограничена је на неколико случајева, углавном када помињу особе

повељи деспота Ђурђа Бранковића великом челнику Радичу.[19] Ипак, тај помен – *у Мачви трг Дебрц и панађур о празнику светог Пантелејмона* – као да указује на дужу традицију трговања на том месту. Осим тога, зна се да је на прелазу из XIII у XIV век Дебрц био значајно политичко средиште, јер се у њему налазио двор краља Драгутина. Могући приговор да Стефан Дечански, за којег је претходно речено да је највероватније издао ову разрешницу, никад није држао област Дебрца, такође не стоји, пошто дуг Андрије Пештића није ни настао у време владара који је Пештићу издао разрешницу, него у време његовог оца. У том случају, радило би се о краљу Милутину, у чијем је поседу Мачва заиста била од 1316. до 1319. године, када ју је преотео угарски краљ Карло Роберт.[20]

Све ово, наравно, нема за циљ да се докаже да је трг за који је издата ова разрешница Андрији Пештићу заиста био Дебрц, него само да је то могао бити и Дебрц. Уколико је назив трга који је Пештић закупљивао заиста почињао словом *Д*, једнако је вероватно, ако не и вероватније, да се радило о неком од бројних средњовековних локалитета са тим почетним словом који у сачуваним изворима нису забележени као тргови, али су можда имали и ту улогу (град Дриваст, царина Дањ и сл.) или, чак, о неком другом, данас непознатом тргу који се налазио негде на широком простору Милутинове државе.

пореклом из Дријева, нпр. Стјепан de Dreva, Радобрат de Drieva (Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987, 24).

[19] Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 335.

[20] За хронологију српско-угарских ратова видети: С. Ћирковић, *Београд под краљем Душаном?*, Гласник Историјског музеја Србије, 17–18 (1981) 37–45, са прегледом старије литературе. Могло би се чак отићи корак даље и претпоставити да је Андрија Пештић, осведочено способан пословни човек, запао у тешкоће са отплатом овог дуга управо зато што су због ратних прилика изостали очекивани приходи од трга у Дебрцу. Наиме, изгледа да се тако нешто десило оној тројици Дубровчана које је краљ Милутин ујесен 1319. године задржао на свом двору због неисплаћеног закупа за тргове Мачву и Липник (М. Пуцић, *Споменици српски* II, 46).

Стари српски архив, књ. II, стр. 21–28

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41=131.1"13"

Небојша Порчић

АКТ КРАЉА СТЕФАНА УРОША III О РАЗРЕШЕЊУ РАЧУНА ДУБРОВЧАНИНА АНДРИЈЕ ПЕШТИЋА

1326, 15. јул

Српски краљ Стефан Урош III Дечански издао је 15. јула 1326. године разрешницу којом потврђује да му је Дубровчанин Андрија Пештић платио све што му је био дужан за закуп права на убирање прихода са више неименованих тргова које је закупљивао у заједници са Которанином Николом Бућом, извесним Грубом и још неколико сарадника. По тадашњем обичају, разрешница се састоји од два документа: *повеље*, којом владар објављује да му је закупац исплатио дуг, и *писма*, којим обавештава дубровачке власти о извршеном обрачуну. Оба документа сачувана су у староиталијанском преводу у дубровачкој канцеларијској књизи за 1325–1327. годину, а *писмо* је такође сачувано и у српском оригиналу.

Le roi serbe Stefan Uroš III Dečanski a délivré le 15 juillet 1326 une décharge par laquelle il confirme que le Ragusain Andrea de Pesta lui a versé la somme dont il lui était redevable pour l'achat du droit de percevoir les taxes sur plusieurs marchés royaux non mentionnés, droit qu'il avait acheté avec le citoyen de Kotor Nicola de Buchia, un certain Grube et plusieurs autres associés. Selon l'usage de l'époque, cette décharge est composée de deux documents: une *charte* par laquelle le souverain reconnaît que le bailleur lui a versé la somme due pour l'achat du droit et une *lettre* par laquelle il informe les autorités de Raguse que le règlement a été effectué. La *lettre* est conservée dans son texte original et sa traduction en italien médiéval, et la *charte* uniquement sous forme de traduction.

Дана 15. јула 1326. године краљ Стефан Дечански издао је у Неродимљи разрешницу којом потврђује да му је дубровачки трговац Андрија Пештић исплатио све што је био дужан за закуп права на убирање прихода са више неименованих тргова које је Пештић закупљивао заједно са неколико сарадника, међу којима се изричито наводе Никола Бућа и извесни Грубе. Разрешница се састоји из два кратка документа: *повеље*, којом се потврђује и објављује правни чин измирења рачуна, и

писма, којим се дубровачке власти обавештавају да је њихов суграђанин исплатио дуг. Један од докумената из овог пара, краљево *писмо*, сачуван је у оригиналу, док се староиталијански превод оба документа, заједно са пропратним напоменама на латинском, налази у дубровачкој канцеларијској књизи за 1325–1327. годину.[1]

Ранија издања

Сви сачувани документи који чине разрешницу из 1326. године (оригинално писмо и италијански преводи писма и повеље), заједно са пропратним напоменама дубровачког канцелара, издати су већ у збирци Меде Пуцића (*Споменици српски* II, Београд 1862, 7–8), а онда и у *Diplomatičkom zborniku kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (том IX, Zagreb 1911, 303–304), док збирка Љубомира Стојановића доноси само текст оригиналног писма (*Старе српске повеље и писма* I–1, Београд – Сремски Карловци 1929, 42). Сва наведена издања садрже већи број грешака, али оне не утичу битно на разумевање текста.

Ово издање приређено је на основу снимка из збирке микрофилмова дубровачке грађе у Архиву САНУ (ролна 2/II) и фотографија оригиналног писма краља Стефана Дечанског из Архива Историјског института у Београду.

I. Текст оригиналног разрешног писма[*]

† Драгомꙋ и любѡвномꙋ сꙋродникꙋ крал(ѥ)вс(тва) ми кнезꙋ дꙋбровчкомꙋ Павлꙋ Тривижанꙋ |2| **⟨и⟩ сꙋдиꙗмь и вѣкникомь и властеломь дꙋбровчкимь. Како ѥс(ть) биль кꙋпиль Ꙗнь**|3|**⟨др⟩ѣꙗ Пецрикь трьге крал(ѥ)вс(тва) ми сь Николомь сь Бѵкикѥмь и сь Грꙋбетемь и сь инѣми** |4| **своими ѡпькиники, да исправиль ми се ѥс(ть) и ничтаре ми не ѡсталь дльж҄нь** |5| **д⟨о⟩ дьнешьга дне ѡдь тогази дльга трьжнога, паче мꙋ ѥс(ть) записало крал(ѥ)вс(тво) ми** |6| **да никторе неима печали за нь. СТЄФАНЬ ѠѴРѠШЬ КРАЛ(Ь).**

На полеђини: **† Крал(ѥ)вс(тва) ми драгомꙋ и любѡв**(место печата)**номꙋ сꙋродникꙋ кнезꙋ дꙋбровчкомꙋ Павлꙋ Тривижа**|2|**нꙋ и сꙋдиꙗмь и вѣкникомь и властеломь дꙋбровчкимь.**

[1] Diversa Cancellariae 8, fol. 88. Оригинална писма су по дубровачком обичају одлагана у канцеларијску књигу уз лист на ком је записан италијански превод, али су с временом многа премештена, а некима се изгубио траг.

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

Превод

Драгом и љубљеном сроднику краљевства ми кнезу дубровачком Павлу Тривижану и судијама и већницима и властели дубровачкој. Како је био купио Андрија Пештић тргове краљевства ми са Николом Буђом и Грубом и другим својим пословним сарадницима, испунио ми је (све обавезе) и ништа ми није остао дужан до данашњег дана од тог дуга тржног, него му је записало краљевство ми да се нико не бави њиме. Стефан Урош краљ.

Краљевства ми драгом и љубљеном сроднику кнезу дубровачком Павлу Тривижану и судијама и већницима и властели дубровачкој.

II. Текст староиталијанског превода разрешног писма и повеље са пропратним напоменама дубровачког канцелара[*]

Die lune XXVIII julii.

|2| Hoc est exemplum quarundam licterarum serenissimi regis Urossi scriptarum |3| in lingua slavonessca hic appositarum et reductarum in latinum de man|4|dato nobilis et potentis viri domini Pauli Trivixano, comitis Raugii, |5| et sui Minoris consilii ad futuram rei memoriam et ad conservationem |6| jurium infrascripti Andree. Quarum licterarum tenor talis est:

|7| Al caro e amorevile parente de reame conte de Raugia Paulo |8| Trivixano, judiçi e consilieri et çentili homini de Raugia. Sicome |9| ave comperato Andrea de Pesta con Nicola de Bucha e con Grube |10| e con altri so compagnoni, unde ello m a pagato e niente no m è |11| rimaso a dare infine al die dacuoi de debiti de mercati |12| e per ço li a scripto lo reame che neguno non abia che far con esso.

|13| Hoc est est(!) exemplum cuiusdam apovilie ipsius domini regis, cuius tenor |14| talis est:

Scrive lo mio reame e da a savere a ciascanduno. Sicome avea An|15|drea de Pesta comperato li mercati de reame con Nicolo de Bucha |16| e con Grube e con altri so compagnoni, unde ello m a pagato |17| in complimento e neiente m è rimaso debitore. E io li die la graça |18| che neguno piu di queste cose, ne reame, ne lo filiolo de |19| reame, ne neguno altro, no abbia che far con luj. E questo li scri|20|se in Nerodime alla carnagione de Christo mille III^{C} XXVI |21| anni, del mese de lulio XV die.

[*] Уп. напомену уз издање прве разрешнице за Андрију Пештића, стр. 12 у овој свесци.

|22| Que lictere et apovilia date et presentate fuerunt eidem domino comiti |23| et suo Minori consilio per Tripe de Bucha, ambaxatore ipsius domini |24| regis, in anno Domini millesimo trecentesimo vigesimo sexto, indictione nona, die |25| XXVIII julii.

Превод

Дана понедељка, 28. јула.

Ово је препис писама пресветлог краља Уроша писаних на словенском језику, овде одложених и сведених на латински по налогу племенитог и моћног мужа господина Павла Тривижана, кнеза Дубровника, и његовог Малог већа, ради будућег памћења и очувања права ниже писаног Андрије. Тих писама садржај је овакав:

Драгом и љубљеном сроднику краљевства ми кнезу дубровачком Павлу Тривижану, судијама, већницима и властели Дубровника. Како је био купио Андрија Пештић са Николом Бућом и са Грубом и са другим својим пословним сарадницима, зато ми је све платио и ништа није остало да ми даде до данашњег дана од дугова за тргове. И стога му уписа краљевство ми да се нико не бави њиме.

Ово је препис повеље истог господина краља чији је садржај овакав:

Пише краљевство ми и даје на знање свакоме. Како је Андрија Пештић био купио тргове краљевства ми са Николом Бућом и са Грубом и са другим својим пословним сарадницима, платио ми је за то у потпуности и ништа ми није остао дужан. И ја му дадох милост да се нико више не бави њиме поводом тих ствари, ни краљевство ми, ни син краљевства ми, ни било ко други. И то му записа у Неродимљу, од оваплоћења Христовог 1326. године, месеца јула 15. дана.

Ова су писма и повеља дати и предочени истом господину кнезу и његовом Малом већу од стране Трипе Буће, амбасадора господина краља, године Господње 1326, индикције девете, дана 28. јула.

Дипломатичке особености

По дипломатичким одликама, разрешница Андрији Пештићу из 1326. године веома је слична разрешници која је Пештићу издата три године раније.[2] Обе припадају типу дводелних разрешница, дипломатичка структура разрешног писма је идентична, док је код разрешне

[2] Уп. Н. Порчић, *Акт једног српског краља о разрешењу рачуна Дубровчанина Андрије Пештића*, стр. 11–19 у овој свесци.

повеље разлика само у томе што разрешница из 1326. има наведено место издања а нема короборацију. Ипак, чињеница да је писмо уз разрешницу из 1326. сачувано и у оригиналу омогућава да се овде изнесе неколико запажања о спољним одликама оригиналних разрешних докумената, као и о односу између оригинала и староиталијанског превода.

Оригинално писмо. Сачувано оригинално писмо уз разрешницу из 1326. године по својим спољним обележјима не одудара од других разрешних докумената сачуваних у оригиналу: писано је на издуженом комаду хартије, који је, судећи по јасно видљивим превојима, више пута савијен по дужини, а потом је на полеђини утиснут печат (остао само таман траг) и исписана адреса која одговара инскрипцији из главног текста. Владарев потпис црвеним мастилом, који стоји на крају писма из 1326, такође се може видети и на другим оригиналним разрешним документима. Симболичке инвокације у виду крста налазе на почетку текста писма и испред адресе на полеђини, али, за разлику од већине других докумената, не и испред потписа.[3]

Превод. Поређење српских оригинала и дубровачких превода докумената које су српски владари упућивали Дубровнику може да допринесе историјским истраживањима на више начина. Тако чињеница да је при превођењу оригинала писма уз разрешницу за Андрију Пештића из 1326. године, текста дугачког свега неколико редова, дубровачки преводилац „успео“ да прескочи део у којем се саопштава за шта су то Андрија Пештић и остали били дужни српском краљу (**трьгє кралєвьства ми**) служи као начелно упозорење да се при коришћењу извора који су сачувани само у преводу мора рачунати и на могућност прилично грубих грешака. С друге стране, преводи понекад поседују прецизност која може да буде корисна за откривање тачног значења појединих појмова из оригинала. У случају ове разрешнице, превођење српске речи **ѡпькиники**, која има широко значење припадника неке заједнице или удружења, италијанским изразом *compagnoni*, чије је значење ипак нешто уже, сводећи се превасходно на припаднике удружења, нарочито пословних,[4] указује да је поменута српска реч највероватније употребљена управо да означи судеонике у истом послу, то

---

[3] Поређење према фотографијама из Архива Историјског института. Истоветне спољне одлике има и неколико сачуваних кратких писама краља Милутина. Уп. В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ 18 (1971) 54–56.
[4] *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae* II (red. M. Kostrenčić), Zagreb 1971, 257–258.

јест, пословне сараднике.[5] Слично је и са изразом **исправиль ми се**, чији се тачан смисао у овом правном чину недвосмислено открива тек из превода *m a pagato* – „платио ми је“.

Просопографски подаци

Андрија Пештић, 22 (страна), *3* (ред у издању); 23, *6*, *10*, *17* – Видети: Н. Порчић, *Акт једног српског краља*, стр. 17 у овој свесци.

Краљ Урош, *22*, 8; *23*, 2, 14, 26 – српски краљ Стефан Урош III Дечански (владао 1321–1331. године). Име Урош којим су Дубровчани означавали овог владара постало је саставни део владарског имена српских краљева и царева потеклих од краља Стефана Уроша (II) Милутина, млађег сина краља Стефана Уроша I.

Литература: *ЕЈ* 8 (1971) 143–144; *ИСН* I, Београд 1981, 694; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 55–59.

Павле Тривижан, 22, *2*, *10*; 23, *4*, *8–9* – млетачки властелин. На дужности дубровачког кнеза налазио се 1325–1327. године.

Извори: *Monumenta Ragusina* II, Zagreb 1882, 395, 403; V, Zagreb 1897, 418, 445.

Никола Бућа, *22*, 4; *23*, 10, 17 – которски властелин, трговац и потоњи протовестијар српског краља и цара Стефана Душана. Једна од најистакнутијих личности средњовековног Котора.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, 292; II, 375; V, 415; *Monumenta Catarensia* I (ed. A. Mayer), Zagreb 1951, 617, 618; II, Zagreb 1981, 629; *ЕЈ* 2, 248; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 493.

Грубе, 22, *4*; 23, *10*, *18* – Тешко је поуздано утврдити која се личност крије иза овог сразмерно честог имена у приморским градовима тог доба. Ипак, чини се да је овде највероватније реч о Которанину Груби Пасквала Бартоловог, за којег се на основу података из которских нотарских књига може утврдити да је баш у ово време имао са

[5] Да реч **ѡпкиники** овде нема значење становника исте општине, које би можда било најближе данашњем читаоцу, види се већ из тога што Никола Бућа, а вероватно ни Грубе, нису били Дубровчани, већ Которани (видети под: *Просопографски подаци*). Исто тако, у разрешници коју је српска краљица Јелена 1304. године издала Баранину Николи Болшићу каже се да је он **ѡпкиникь**, то јест, у италијанском преводу, *compani-one* Дубровчанина Ђорђа Крусића (К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1890) 23–24).

Николом Бућом трговачко друштво. Грубе се још неколико пута јавља у которским књигама између 1326. и 1333. године, једном (1327) изричито као цариник српског краља, али његова делатност остала је у сенци личности његовог оца Пасквала који је у то време био један од најутицајнијих Которана и обављао најодговорније дужности у градској власти.

Извори: *Monumenta Catarensia* I, 604; II, 616.

Син краљевства ми, 23, *20* – потоњи српски краљ и цар Душан (1331–1355).

Литература: *ЕЈ* 3, 181–183; *ИСН* I, 694.

Трипе Бућа, 24, *25* – которски властелин и трговац, највероватније стриц Николе Буће. Трипе је често деловао и као дипломата у служби српских владара. Главни разлог његовог боравка у Дубровнику крајем јула и почетком августа 1326. године били су преговори које је у име краља Стефана Дечанског водио са дубровачким властима око продаје Дубровнику полуострва Пељешца.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* II, 375; V, 415; *Monumenta Catarensia* I, 631–632; II, 643; М. Накић, *Трипе Бућић – которски властелин и дипломата средњовековне Србије*, ИГ 4 (1954) 3–33; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 493.

Установе и важнији појмови[6]

Трг, трг краљевства ми, 22, *4*; 23, *12*, *17* – Видети: Н. Порчић, *Акт једног српског краља*, стр. 18 у овој свесци.

Властела, у Дубровнику, 22, *2–3*, *11*; 23, *9* – виши друштвени слој градског становништва који је имао искључиво право на све значајне положаје у градској управи и тако био носилац суверенитета Дубровачке општине, због чега се често помиње у адресама писама српских владара Дубровнику.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 3–88.

Милост, 23, *19* – Израз коришћен да означи владарски „дар“ обично учињен у замену за извршавање неке обавезе. У овом случају, пошто му је Андрија Пештић платио дуг, владар му „дарује“ своју изјаву да нико неће од њега тражити ништа више на име тог дуга.

[6] За неке добро познате појмове који се срећу у готово свакој дубровачкој канцеларијској белешци (кнез, Мало веће, већници, судије), као и за српско владарско име Стефан, уп. објашњења, изворе и литературу у Н. Порчић, *Писмо краља Владислава II*, 41, 50, 52.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа у средњовековним српским земљама*, Београд 1997, 59–97; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 407 (М. Благојевић).

Амбасадор, 24, *25* – дипломатски изасланик, за разлику од обичног писмоноше или гласника. Трипе Бућа је овде назван амбасадором зато што је у Дубровник дошао у дипломатској мисији (уп. под: *Просопографски подаци*), а не само као доносилац разрешнице за Андрију Пештића. Поред речи амбасадор, у средњовековном латинском језику Италије и источне јадранске обале за дипломатског изасланика коришћени су и изрази нунције, легат, оратор и *missus*.

Литература: D. E. Queller, *Early Venetian Legislation on Ambassadors*, Genève 1966, 49–50; *Лексикон српског средњег века*, 538–539 (С. Ћирковић).

Топографски подаци

Локалитет *Nerodime* који се помиње као место издавања разрешне повеље (23, *21*) лако је идентификовати као Неродимље код данашњег Урошевца, једну од омиљених резиденција владара из династије Немањића.[7]

[7] С. Новаковић, *Немањићке престонице Рас – Пауни – Неродимља*, Глас СКА 88 (1911) 1–54; С. Ћирковић, *Владарски двори око језера на Косову*, Зборник МС ЛУ 20 (1984) 67–83.

Стари српски архив, књ. II, стр. 29–40

Оригинални научни рад
УДК 930. 2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Синиша Мишић

ХРИСОВУЉА КРАЉА СТЕФАНА УРОША III ХИЛАНДАРУ

1327, јул 9.

Хрисовуља краља Стефана Дечанског манастиру Хиландару издата је 9. јула 1327. године. Настала је као последица тражења хиландарског игумана Гервасија и братства, да им се уступи и друга половина села Добродољани, које су делили са Студеницом. Српски краљ је изашао у сусрет молбама хиландарског братства, а Студеници је као надокнаду дао село Јариње на Ибру. Овим је хиландарски посед заокружен, а пошто је дошло до промене власника у хрисовуљи су детаљно наведене нове међе поседа. Хрисовуља садржи краћу аренгу, нешто дужу експозицију и развијену спиритуалну санкцију. Потпис је уобичајен. Акт је снабдевен златним печатом.

Chrysobulle du roi Stefan Dečanski délivré au monastère de Chilandar le 9 juillet 1327. Cet acte fait suite à une requête de l'higoumène Gervasije et de la confrérie de Chilandar demandant que leur soit cédée la seconde moitié du village de Dobrodoljani, bien qu'ils partageaient pour moitié avec le monastère de Studenica. Satisfaisant à la demande de la confrérie de Chilandar, le roi de Serbie dédommage Studenica en lui attribuant le village de Jarinje sur l'Ibar. Cette décision a complété la tenure de Chilandar dont les limites, du fait du changement de propriétaire, sont mentionnées en détail dans le chrysobulle. Après un bref préambule, le texte est constitué d'un exposé de longueur moyenne et d'une sanction spirituelle relativement développée. La signature est habituelle. L'acte est muni d'un sceau doré.

Краљ Стефан Дечански издао је ову хрисовуљу 9. јула 1327. године, вероватно на свом двору. Правна радња је учињена на молбу игумана манастира Хиландара Гервасија и братства, а последица је судског спора који је Гервасије повео против студеничког братства. Њоме српски краљ даје Хиландару и другу половину Добродољана, а ранијем власнику – манастиру Студеници, као надокнаду даје село Јариње на Ибру. Очито је ово ишло у корист оба манастира. Пре тога, 8. фебруара исте године, краљ је већ дао Хиландару другу половину Добродољана,

али тада Студеница није добила надокнаду, па је дошло до потешкоћа и спора који је овом хрисовуљом разрешен.

Хрисовуља је оригинал, написан на пергаменту ширине 30,5 цм и дужине 65,2 цм, уставним писмом у 60 редова, рачунајући и потпис. Крст на почетку и пре потписа, иницијал и потпис исписани су црвеним мастилом. Б. Зарковић (*Хотачка метохија*, 104) тврди да је село Бела Црква интерполацијом доспело у оригиналну хрисовуљу, и да је интерполација настала после Душанове смрти. Према снимку то се не може тврдити, а Д. Синдик описујући оригинал не наводи трагове интерполације.

Хрисовуља се чува у архиву у Хиландару под бројем 9, топографска сигнатура А3/4. Према Д. Синдику *(Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, ХЗ 10 (1998) 9–134), златни печат у облику правилног круга, пречника 44 мм, виси на љубичастој врпци са више чворова, што може упозоравати на његово премештање. На аверсу је лик краља са брадом и минђушама. У десној руци краљ држи обичан крст, а у левој свитак. На аверсу има две легенде: у пољу и уз обод. Легенда у пољу има по вертикали слова: **И(соү)с(ь) Х(ристо)с(ь)**. Од обода према свитку испружена је рука, која треба да симболизује небеско порекло краљеве власти. На супротном делу поља, испод крста, стоји по вертикали: **Ѡрошь кр(а)л**. Легенда по ободу гласи: † **Стефань Ȣрошь крал по милости божиеи ср(ь)бск(ои) зе(мл)и**. На реверсу је фигура светог Стефана у стојећем ставу, гологлав, с ореолом. У левој руци држи кадионицу, а у десној неки предмет прекривен тканином. И овде је једна легенда у пољу, а друга по ободу. Она у пољу иде поред руку вертикално и гласи: **светыи Стеф(а)нь**, а по ободу: **с(ве)ты Стефаньь** (sic) **прьвомȣченикь и архиди(ꙗ)кон**.

Ранија издања

Први је ову повељу издао Д. Аврамовић 1847. године (*Описание древностий у српски у Светой (атонской) Гори с XIII литографираны таблица*). Издање које је и данас највише у употреби приредио је Ф. Миклошић 1858. у Бечу, у свом чувеном зборнику српске дипломатичке грађе – *Monumenta Serbica*. Нешто касније изводе из ове хрисовуље објавио је архимандрит Леонид у Москви (*Историческое описание сербской царской лавры Хиландаря отношеня къ царствам сербскому и русскому*, Москва 1868). Ст. Новаковић је објавио делове ове хрисо-

вуље са правном садржином (*Законски споменици*, Београд 1912, 398 – 399). У целини хрисовуљу је последњи објавио Б. Кораблљев (*Actes de Chilandar, deuxième partie, Actes Slaves, Византийский временник XIX том*, С. Петербург 1915, 447–449). Миклошић и Кораблљев су у целини издали хрисовуљу без битних разлика, осим у читању неколико полугласова.

Ово издање је припремљено на основу снимка хрисовуље који је 1930. у Хиландару начинио В. Ћоровић, а чува се у Архиву САНУ (7903а/16 и 8876.Г.29); АС (филм).

Текст повеље

† Страшно и славно сьмотрениѥ твоѥго чл(овѣ)колюбиꙗ, вл[а]д[ы]-ко Х(рист)е всѣх(ь) |2| Г(оспод)и, и м(и)л(о)ср(ь)дноѥ сьнитиѥ на землю нас(ь) ради и рождьство неизреч(е)|3|н҄но ѡть Д(ѣ)вы ч(и)стыѥ, юже положи застоупницоу и помощ҄ницоу |4| всѣмь вѣрнїимь, оутвр-ждениѥ и помощь и пристанище д(оу)шамь |5| нашимь, ѥже красоти и помощи желаѥ насладити се вси вѣ|6|рнїи. Земльнаа земли ѡста-вльше и тлѣнных прьстных ѡшьдше |7| прїидете, вьзникнѣмь, на вы-сотоу очи вьзнес(е)мь и разоум(ь) вьперим҄, |8| гл(агол)юще кь прѣ-вѣчномоу и безначелномоу ѡ(ть)цоу и бл(а)гомоу вл[а]д[ы]цѣ |9| н(е)б(е)сномоу твор҄цоу в҄сеи твари видимиѥ и невидимиѥ и ѥ|10|диночедомоу с(ы)ноу его, кь надежди и похвалѣ рода хр(и)стїан҄скаго. |11| Мнѣ же рабоу твоѥмоу по велицѣи м(и)л(о)сти твоѥи, ѡ вл[а]-д[ы]ко твор҄че мои, |12| азь Стефань, краль всѣхь срьб҄скыхь зем҄льь и помор҄скыхь |13| потьщах се милїи сїи дарь принести кь прѣс(ве)-тѣи Б(огороди)ци рекомѣ |14| Хиландари, каако прїиде крал[ѥвь]-ствоу ми в҄сеч(ь)стнїи игоумень С(ве)тые |15| гори Аѳона Б(огороди)це Хиландарскыѥ, кvр(ь) Гѥрвасиѥ сь братиꙗми, |16| и говорише крал[ѥвь]ствоу ми за села, що имаю мегю сели Прѣч(и)стыѥ Стоу-|17|деничке и како дѣлѣ село Добродолꙗне сь ними на полѣ. |18| И сиꙗ сьмысливь крал[ѥвь]ство ми и проразоумѣхь горкы сїи притра|19|н҄ныи час(ь) сьмрьтныи, како прѣдьстати тебѣ вл[а]д[ы]цѣ Х(рист)оу моемоу, |20| ꙗкоже и бывшїи прьвнїи ц(а)риѥ и с(ве)тыи прародителиѥ крал[ѥвь]ства ми, |21| такожде и крал[ѥвь]ство ми

испльни прошениѥ ихь, приложи крал(ѥвьст)во |22| ми Прѣч(и)стои Стоуденичкои село Ꙗринѥ на Иброу, а Прѣч(и)стои |23| Хиландарскои половина Добродолꙗнь, а дроуга половина си |24| ѥс(ть) била испрьва Б(огороди)це Хиланьдарскыѥ. И тази села крал(ѥвь)ство ми |25| оутврьди хрисоволѥмь златопечатнымь: село Сламод|26|ража, и село Добродолꙗне, и село Непробишта, и село Момꙋ|27|ша, и Бела Цр(ь)ква. А мегꙗ темьзи селомь ѡть села Трьнꙗ Прѣ|28|ч(и)стыѥ Стоуденичке прьвїи белегь Горачинь Лоугь, и прѣко |29| полꙗ оуправь оу камень оу Хоусть и брегомь на главичицоу |30| и на поуть кои иде прѣко слатинⸯске шоуме. И ѡдⸯ Стоуденьⸯчань |31| оуправь прѣко Топлоухе и оу Ивань доубь и оузь хрид дѣломь |32| оу крьсть на поут(ь), и прѣко шоуме оу мали габⸯрь, и малѣмь поутем |33| оу понорь и прѣко шоуме, где се поутови стаю, и поутемь оу Ме|34|двегь Доль ѡть Храштань, и поутемь оу Некатоу, и ѡт Кострьца |35| оуз дѣль на горкоу чрешню, оу рьть граба. И ѡд Браишиньцьь |36| дѣломь, како се ками вали, оу Браишинь лазь оу Бѣли брегь, |37| и оу доубь выше Тоурьтешеве Воде. И ѡт Пагароуше на Нечоуи гл(а)сь |38| и прѣко оу врьхь дола где се стаѥ с Папоуловомь роупомь, и прѣко |39| дѣла оу великоу разпадь. И ѡд Ꙗнчиштьь на Окроуглоу роупоу |40| и оу плочю на поутоу, на Радосаль стоуденⸯць, на Чрьни врьх дѣлом |41| сходеки и дѣломь, како се ками вали, и поутемь низь страноу |42| на великїи поут(ь) оуправь посрѣд равⸯны прѣко дола на доубь оу|43|правь на Боꙗновь хридь и прѣко Гладишева дола на Илїинꙋ |44| главоу и доломь на цр(ь)квоу С(ве)тою Врачю, право прѣко Топлꙋ|45|хе на Коуканинь стоуденць оуправь на Щрьково гнѥздо прѣ|46|ко Галичника прокосомь оу локвоу, и прѣко поута призренско|47|га оуправь дѣломь Торажде до мегѥ трьнꙗнⸯске исходеки |48| оу Горачинь лоуг. И сиѥ приложи крал[ѥвь]ство ми и оутврь|49|ди. И кога изволи Б(ог)ь г(о)спод(ь)ствовати по нась или с(ы)нь кра|50|л[ѥвь]ства ми или вьноукь или ѥгоже Б(ог)ь изволи, сиѥга не п(о)тво|51|рити: кто ли се потьщи сиѥ разорити врагомь наважде|52|нь, таковаго да разорить Г(оспод)ь Б(ог)ь и прѣч(и)стаа М(а)ти б(о)жиꙗ |53| Хильндарⸯскаа, и да га оубиѥ сила ч(ь)стнаагo животворешта|54|го креста и вь сїимь вѣцѣ и вь

боудоущимь, и да ѥсть про|55|клеть ѡт ·т҃и҃і҃· с(ве)т(ы)хь ѡт(ь)ць никеискыихь и ѡть с(ве)т(а)го Сѵмеѡна |56| и Савы и всѣхь с(ве)тыихь, и вь д(ь)нь страшнаго испитаніа Х(ристо)ва |57| да се причьте кь всѣмь неч(ь)сти-вїимь и поплював҆шїимь І(с)ѵ Х(рист)а, |58| с(ы)на б(о)жиꙗ, и рекшї-ихь: крьвь его на нась и чедѣхь нашихь. |59| И сиѥ записа кралѥв҆ство ми вь лѣт(о) #ѕ҃ѿ҃л҃е҃ м(ѣ)с(е)ца їюлї ·ѳ҃· д(ь)нь.

† СТ(Є)Ф(Ꙗ)НЬ БЛ(Ꙗ)ГОВѢРНИ КРꙖЛ(Ь) ВСѢХ(Ь) СР(Ь)БСКЫХ(Ь) И ПОМ(О)Р(Ь)СКЫХ҆ ЗЕМЛЬ

На полеђини исправе, по Д. Синдику, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, ХЗ 10 (1998), 24, налазе се две белешке: једна из XVIII и друга из XIX века.

Белешка из XVIII века гласи: **Си хрисовол каде приде цар Стефн 8 Свет8 Гор8 а примолише м8 се братиа за нека села близ8 Ст8денице.**

Белешка монаха Никандра: **Сеи хрисоволь есть кралѩ Стефана** (дописано руком XX века: **Дечанскаго**). **И дан есть монастырю нашем8 Хиландар8, и пишеть в немь ради нѣкои мѣста и села кои са на Ст8деница монастыръ подар8вани ѡт него и кои са на Хиландарь да немать ѕато преніе ѡба тїѩ монастири помижд8 собою.**

Превод повеље

Страшна је и славна брига твога човекољубља Владико Христе, свих Господе, и милосрдни силазак на Земљу нас ради и рођење неисказано од Деве чисте коју постави као заступницу и помоћницу свима вернима, темељ и помоћ и пристаниште душама нашим, чије се красоте и помоћи желе насладити сви верници. Земаљска земљи оставивши и од пропадљивих земних отишавши, приђите да се ослободимо, у висину очи узнесемо и разум окрилатимо говорећи ка превечноме и беспочетноме Оцу и благом Владици небесноме, творцу све твари, видљиве и невидљиве, и јединородноме сину његовом, ка надежди и похавали рода хришћанског. Пошто сам ја, раб твој Стефан, Владико, творче мој, великом милошћу твојом краљ свих српских земаља и поморских, похитах драги овај дар принети Пресветој Богородици, реченом Хиландару, како дође краљевству ми свечасни игуман, Богородице Хиландар-

ске, са Свете Горе Атона, кир Гервасије са братијом и говораше краљевству ми за села што имају међу, села Пречисте Студеничке и како деле село Добродољани са њима на пола. И ово промисли краљевство ми, и разумех онај горки и ужасни час смртни како ћу стати пред тебе, Владику Христа мојега, као и пређашњи први цареви и свети прародитељи краљевства ми, тако и краљевство ми испуни молбу њихову – приложи краљевство ми Пречистој Студеничкој село Јариње на Ибру, а Пречистој Хиландарској половину Добродољана, а друга половина је и била одраније Богородице Хиландарске. И та села краљевство ми утврди хрисовуљом златопечатним: село Сламодража и село Добродољани и село Непробишта и село Момуша и Бела Црква. А међа тим селима је од села Трња Пречисте Студеничке – први белег Горачин луг и преко поља право у камен у Хуст и брегом на главичицу и на пут који иде преко слатинске шуме. И од Студенчана право преко Топлухе и у Иванов дуб и уз хрид делом у крст на путу, и преко шуме у мали габар и малим путем у понор и преко шуме, где се путеви састају, и путем у Медвеђи дол од Храштана, и путем у Некату и од Кострца уз део на Горку трешњу у врх граба. И од Браишинаца делом како камење води, у Браишин лаз у Бели брег и у дуб изнад Туртешеве воде. И од Пагаруше на Нечуј глас и преко, уврх дола, где се састаје с Папуловом рупом и преко дела у велику раселину. И од Јанчишта у Округлу рупу и у плочу на путу, на Радосалов студенац, на Чрни врх, делом силазећи и делом како камење води и путем низа страну на велики пут право посред равни преко дола на дуб, право на Бојанову хрид и преко Гладишева дола на Илијину главу и долом на цркву Светих Врача, право преко Топлухе на Куканин студенац – право на Штрково гнездо, преко Галичника који води у локву и преко пута призренскога, право делом Торажде до међе трњанске излазећи у Горачин луг. И ово приложи краљевство ми и утврди. И кога изволи Бог (поставити) да влада после нас – или син краљевства ми или унук или кога Бог изволи – ово да не погази. Ко ли похита да ово разори врагом подбоден, тога да разори Господ Бог и пречиста Мати Божија Хиландарска и да га убије сила Часнога животворивога крста у овом веку и у будућем, и да је проклет од 318 светих отаца никејских и од светога Симеона и Саве и свих светих и у дан Страшнога суда Христова да се прибројим свим нечастивим и онима који су попљували Христа, сина Божијег, рекавши: „Крв његова на нас и на децу нашу." И ово записа краљевство ми године 6835, месеца јула, 9. дан.

СТЕФАН БЛАГОВЕРНИ КРАЉ СВИХ СРПСКИХ И ПОМОРСКИХ ЗЕМАЉА

Дипломатичка анализа

Хрисовуља почиње симболичном инвокацијом, уобичајеном за рашку државну канцеларију, а стављена је и испред потписа, што је такође уобичајено (Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици.* I *Инвокација,* Глас САН 90 (1912) 68–113). Затим следи крађа аренга у којој се тврди да је страшна и славна према људима љубав Исуса Христа, који је сишао на земљу рођен од Богородице, од свих поштоване заступнице људи. Аренга је незгодно прекинута, без логике и добре везе са садржином. (Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици.* V *Аренга*, Глас САН 94 (1914) 218–219). Аренга повеље од 8. фебруара се знатно разликује у односу на ову. Остали делови ове хрисовуље су слични или чак исти, са хрисовуљом од 8. фебруара 1327.

Интитулација је једноставна, а у експозицији краљ Стефан Дечански говори о томе како је дошао пред њега игуман Гервасије са браћом и говорио о проблемима око села Добродољана. Краљ објашњава мотиве због којих је изашао у сусрет хиландарском игуману. У диспозицији се даје Хиландару и друга половина Добродољана, а Студеници у замену село Јариње на Ибру, а затим се наводе заједничке међе хиландарског метоха. Ово је учињено зато што су се изгледа Хиландарци жалили на не баш јасне међе метохије, у повељи од 8. фебруара, па краљ наводи села и детаљне међе метохије.

Хрисовуља садржи опширну духовну санкцију. У Анатеми се позивају Бог и пречиста мати божија да разоре оног ко уништи овај хрисовуљ, и да га убије сила часног животворећег крста, и да буде проклет од 318 светих отаца никејских, као и од светог Симеона и светог Саве. Помињу се и они који су викали да Христа треба разапети, да крв падне на њих и њихову децу. Све повеље Стефана Дечанског манастирима имају духовну санкцију, а све три хиландарске су у погледу формулара веома сличне. (Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици.* X *Санкција*, Глас САН 100 (1922) 40, 44; В. Мошин, *Санкција у византијској и јужнословенској ћирилској дипломатици*, Анали XI 13, Дубровник 1954, 27–57).

Хрисовуља се завршава датумом и краљевим потписом изведеним црвеним мастилом. Титула у потпису је једноставна и уобичајена, са свим српским и поморским земљама. И санкција и потпис су

потпуно исти као и у предходној хрисовуљи (Б. Зарковић, *Хотачка метохија*, 98).

Просопографски подаци и важнији термини

Гервасије, 31 (страна), *17* (ред у издању) – хиландарски игуман, постављен после повлачења Никодима, сигурно 1317. године. На положају економа посведочен је 1316. године. Током дугогодишњег игуманства настојао је да повећа манастирски посед и да њиме добро руководи. Због тога је често путовао до Солуна, Цариграда и Србије. Куповао је за свој манастир поседе, као 1323. године њиве и винограде у околини Сера и више кућа у самом граду. Учествовао је у избору Данила за архиепископа 1324. године. Заокружио је комплекс манастирских зграда у солунској четврти Светог Парамона. Умро је у току 1335. године.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, Београд 1998, 168–175; В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века*, Београд 1999, 45-67.

Земља, 31, *13*; *33*, 65 – најчешће означава државу, као овде српска и поморска земља у титули владара. Означава и етнички простор на коме живи један народ, али и старе историјске области (Хум, Зета, Требиње). То је и виша територијално-управна јединица која је у вези са територијом духовног простирања епископија (Хвосно, Браничево).

Литература: С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку,* Београд 1996; Исти, *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју IV, 2–3, Београд 1999, 133–146; *Лексикон српског средњег века*, 235–236 (С. Мишић).

Игуман, 31, *16* – манастирски настојатељ или манастирски старешина. Приликом избора водило се рачуна о угледу кандидата, а у избору су учествовали ктитори. По хиландарском типику игумана су бирали економ и еклесијарх и десет до дванаест стараца у храму. Биран је доживотно, а могао је бити смењен ако оштети манастирску заједницу, могао је и сам дати оставку (проигуман). Обавезно је учествовао у дневним и ноћним службама, на литургији , причешћивао је монахе, исповедао братију. Имао је право епитимије, одређивао је места за трпезом, бирао економа и еклисијарха са братијом, додељивао монашки чин, старао се о манастирској болници. Игумани краљевских манастира учествовали су на државним саборима, и имали одређени ранг.

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права* I, 78–99, 171, 177, 180–184, 190; *Лексикон српског средњег века*, 247–249 (М. Јанковић).

Крст на путу, 32, *34–35* – вештачки објекат којим се омеђује атар села. То је камени крст укопан у земљу, док се на живу стену урезивао крст. Називају се и *мраморје*.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 391–392 (Р. Михаљчић).

Лаз, 32, *39* – назив за искрчену земљу. Крчило се на ивици жупа, села и селишта, где престаје обрадиво земљиште. У нижим пределима крчиле су се шуме чије дрвеће није било жирородно, најчешће су се крчили лугови. Углавном се крчило до 500 м надморске висине. Земљиште се по сечи шуме морало отребити од пањева. Крчевине посредно сведоче о повећању броја становника и унутрашњој колонизацији.

Литература: М. Благојевић, *Земљорадња,* 79–91; *Лексикон српског средњег века,* 360–361 (Р. Михаљчић).

Локва, 32, *49* – означава плитку јаму са водом која се задржавала после кише; може бити природна или направљена људском руком. Садржи воду која је чиста и служила је за напајање стоке, док је вода у барама загађена. Локве су претежно служиле за напајање стоке земљорадничког становништва. Нарочито су биле значајне у красу.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 373–374 (С. Мишић).

Međa, 32, *30*, *50* – има више значења. Овде је у питању граница атара појединих села и манастирских поседа. Утврђивање međa су обављали угледни људи под заклетвом. Старинци су указивали на međe, а најчешће су их *тесали* тепчије, челници, севасти, кефалије, приставе, судије.

Литература: М. Пурковић, *Одређивање међа*, Етнологија 1–2 (1940) 65–84 ; М. Барјактаревић, *О земљишним међама у Срба*, Београд 1952; *Лексикон српског средњег века*, 390–391 (Р. Михаљчић).

Село, 31, *18*, *19*; 32, *25*, *27*, *28*, *29*, *30* – има више значења али најчешће је, као овде, насеље са мањим или већим бројем кућа. Из имена села се понекад може закључити како су настала (Лужане, Лесковац). Село означава неку врсту сеоске општине, са унутрашњом организацијом и колективном одговорношћу.

Литература: Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1942, 1965; *Лексикон српског средњег века,* 665–666 (Р. Михаљчић).

Студеница, 31, *18–19*; 32, *25*, *31* – манастир оснивача династије Немањића Стефана Немање. Сазидана је крајем XII века и посвећена је Богородици. Спољну припрату сазидао је краљ Радослав. Први манастир по рангу у Србији средњег века.

Литература: *ИСН* I–II, Београд 1981, 1982, са изабраном литературом.

Хиландар, 31, *15*, *17*; 32, *27*, *56* – српски манастир на Светој гори, посвећен Богородици. Подигнут на самом крају XII века од стране светог Симеона и сина му Саве. Краљ Милутин је у XIV веку саградио нову цркву.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I.

Хрисовуљ златопечатни, 32, *28* – врста владарских повеља у Србији насталих по угледу на хрисовуље царева Ромеја. Писане су на пергаменту издуженог формата. Наши владари су издавали хрисовуље и пре проглашења царства (1346). Прве српски писане хрисовуље сачуване су из канцеларије краља Милутина. Оне се називају хрисовуља, златопечатно слово, па чак и златопечатна хрисовуља што је плеоназам.

Литература: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици.* XXII *Називи повеља,* Глас САН 161 (1934) 1–26; *Лексикон српског средњег века*, 780–781 (Б. Ферјанчић).

Шума, 32, *33*, *35*, *36* – или гора, шумски комплекс са крупним и високим дрвећем различитих врста. Обично на нешто већој надморској висини. Овде се помиње као међа између атара села.

Литература: *Лексикон српског средњег века,* 119–120 (М. Благојевић).

Топонимија

Хотачка метохија је формирана при оснивању Хиландара, и то је први хиландарски посед у Србији. Првобитни посед, са језгром у Доњој и Горњој Хочи, налазио се јужније, тек каснијим даровима проширио се на север до студеничких поседа. До 1327. Хиландар је Студеници уступио село Трње (1198. Немања га дао Хиландару), а за узврат Студеница је дала половину Добродољана и половину винограда у Желчиштима. Студеничка села су лежала западно и југозападно од Ни-

стре, према Дриму и Ландовици. (М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 201–222 ; Б. Зарковић, *Хотачка метохија. Први хиландарски посед у Србији*, Лепосавић 2002, 101–104; С. Ћирковић, *Студеничка повеља и студеничко властелинство*, Зборник ФФ XII–1 (1974) 311–319). Доња и Горња Хоча се овде не спомињу јер им међе нису спорне, дате међе су имале за циљ да осигурају метохију, док су Добродољани Хиландару били важни због испаше стоке.

Овде се наводе села Хотачке метохије (без Доње и Горње Хоче) са детаљним међама метохије. Она се налазила јужно и југозападно од међе: Трње – Студенчане – Храштане – врхови планине Граб – Браишинце – Пагаруша – Јанчиште. Убикација села је више пута урађена, а део топонимије више не постоји на терену. (Видети: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 220–222, са пропратном картом поседа метохије; Б. Зарковић, *Хотачка метохија*, 98–108, карта на стр. 159).

Бела Црква, 32, *29–30* – данас истоимено село око 20 км северозападно од Призрена, овде посед Хиландара.

Бели брег, 32, *39–40* – међник метохије у атару Браишинца.

Бојанов хрид, 32, *46* – међник од Јанчишта, не постоји више.

Браишинац, 32, *38* – село, данас Брешанце јужно и у суседству Кострца.

Браишин лаз, 32, *39* – међник села Браишинац. Сведочи о оснивачу села и начину његовог настанка.

Галичник, 32, *49* – међник метохије према Јанчишту, данас непознат на терену.

Гладишев дол, 32, *46* – међник према Јанчишту, данас непознат.

Горачин луг, 32, *31*, *51* – међник села Трнија, није очуван.

Добродољани, 31, 19; 32, *26*, *29* – село Добродољане 20 км северно од Призрена у суседству Сламодраже, од 1327. посед Хиландара.

Ибар, 32, *25* – река, десна притока Западне Мораве.

Јанчишта, 32, *42* – село Јанчиште код Ораховца, а у средњем веку катун влаха. Посед Св. арханђела у Призрену.

Јариње, 32, *25* – село на Ибру.

Кострц, 32, *37* – село Кострце северозападно од Суве Реке у суседству Пагаруше.

Куканин студенац, 32, *48* – међник од Јанчишта, није очуван до данас.

Медвеђи дол, 32, *36–37* – међник Студенчана, не постоји данас. Сведочи о присуству ове звери на овим просторима.

Момуша, 32, *29* – село Мамуша југозападно од Непробишта, део Хотачке метохије.

Неката, 32, *37* – међник Храштана, не постоји више на терену.

Непробишта, 32, *29* – село Непробиште северно од Призрена, део Хотачке метохије.

Пагаруша, 32, *40* – село северно од Добродољана, у суседству Јанчишта.

Папулова и Округла рупа, 32, *42*, *43* – међници метохије од Јанчишта, на обронцима Милановца. Данас не постоје.

Призренски пут, 32, *50* – пут који је водио из Призрена за Приштину и Ново Брдо.

Радослал студенац, 32, *43* – међник од Јанчишта, данас није очуван.

Свети врачи, 32, *47–48* – црква у међама Пагаруше, у атару села Новака.

Сламодража, 32, *28* – село, данас Самодража, северно од Непробишта у његовом суседству, део Хотачке метохије.

Слатинска шума, 32, *33* – између села Трње и Студенчана.

Студенчани, 32, *33* – село Студенчане западно од Суве Реке у суседству Самодраже.

Топлуха, 32, *34*, *48* – данас река Топлуга лева притока Белог Дрима.

Торажде, 32, *50* – дел, данас Торажда, према селу Трње.

Трње, 32, *30* – село Трње југоисточно од Непробишта и у његовом суседству. Прво хиландарски, па заменом студенички посед.

Туртешева вода, 32, *40* – међник према Браишинцу, непознат данас.

Храштани, 32, *37* – село, данас Раштане у суседству Студенчана, у близини Суве Реке.

Чрни врх, 32, *44* – међник метохије према Јанчишту.

Стари српски архив, књ. II, стр. 41–54

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41(495)"13"

Драгић Живојиновић

ПОВЕЉА БРАТСКОГ САБОРА МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА О АДЕЛФАТИМА ЗА КАРЕЈСКУ КЕЛИЈУ СВЕТОГ САВЕ ЈЕРУСАЛИМСКОГ

1332, јун 16, индикт 15.

Хиландарско братство, на челу са игуманом Гервасијем, издаје 16. јуна 1332. године повељу којом озваничава одлуку да за 1000 перпера прода краљу Стефану Душану један братски удео за издржавање келиота у испосници Светог Саве Јерусалимског у Кареји. Ова исправа, једина у којој се највећи српски средњовековни владар спомиње под својим народним именом, на свом крају доноси списак братственика који су донели ову одлуку.

La confrérie de Chilandar, avec à sa tête l'higoumène Gervais, délivre le 16 juin 1332 une charte par laquelle elle officialise sa décison de vendre au roi Stefan Dušan, pour la somme de 1000 perpères, un adelphat pour l'entretien d'un késliote (moine) dans l'Ermitage de Saint-Sabbas de Jérusalem à Karyès. Cet acte, le seul dans lequel le plus grand souverain médiéval serbe est mentionné sous son prénom vulgaire, se termine par la liste des frères qui ont pris cette décision.

Игуман хиландарски Гервасије са манастирским братством издао је 16. јуна 1332. године на Светој гори повељу којом се за 1000 перпера, дарованих од стране краља Стефана Душана, продаје један аделфат Карејској келији Светог Саве Јерусалимског. Гервасије је предлагао да се тај братски удео купи од неког грчког манастира, пошто је Хиландар раније већ продао два мертика испосници у Кареји, али су монаси одлучили да аделфат ипак потекне из српске обитељи на Атосу. После санкције у исправи је дата листа 24 братственика (укључујући ту и игумана) који су донели саборску одлуку.

Ова исправа се чува у Архиву манастира Хиландара, где је заведена под бројем 92, топографска сигнатура А 1/17. Ради се о оригиналном акту на пергаменту димензија 313 x 627 мм, написаном уставним писмом и црним мастилом, где су једино крст симболичке инвокације

и иницијал црвене боје. Текст садржи, заједно са потписом, 52 реда, док печат недостаје, али се види правоугаона рупа на месту где је он некада био причвршћен. Датовање је извршено годином од стварања света (6840), индиктом (15) и и даном у месецу (16. јун). Индикт и година се слажу.

Фотографије овог акта могу се наћи у Русији (Санкт Петербург, колекција П. И. Севастјанова, III, A, no. 4), Бугарској (Софија, Бугарска академија наука) и Србији. Када је реч о овим последњима, оне су похрањене у Архиву Српске академије наука и уметности (АСАНУ 8876.д.40), Археографском одељењу Народне библиотеке (НБС Ф 2820) и на микрофилму у Архиву Србије. Исправу објављујемо на основу фотографије из Архива САНУ, не осврћући се на претходна издања.

Ранија издања

Досада је ова повеља доживела два издања, оба у публикацијама не тако лако доступним савременом истраживачу српског средњег века. Први ју је објавио В. Korablev, *Actes de Chilandar. Deuxième partie, actes slaves*, Византийскій Временник, приложение къ XIX тому, С. Петербургъ 1915, 455–456, no. 25. За њим је следио В. Мошин, *Акти братског сабора из Хиландара*, Годишњак СФФ 4 (1939–1940) 187–189. Драгоцене описе дали су Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 207–208, бр. 72 и Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10, Београд 1998, 88, бр. 92 (А 1/17).

Овом исправом успут су се позабавили и В. Ћоровић, *Хиландарски аделфати за Кареју*, Прилози КЈИФ XVIII/1–2 (1938) 334–341; М. Живојиновић, *Документи о аделфатима за Карејску келију светог Саве*, ЗРВИ 24–25 (1986) 385–396; иста, *Историја Хиландара* I. *Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 184; Д. Живојиновић, *Хрисовуља Стефана Уроша II Милутина Карејској келији светог Саве из 1317/1318. године и однос келија-манастир у светлу аделфата*, Прилози КЈИФ LXVIII (у штампи). Једно од битнијих питања разматраних у тим радовима односило се на аутентичност наше повеље, с обзиром на то да је запажена њена сличност са интерполисаном хрисовуљом краља Милутина Карејској келији из 1317/1318. године[1] и

[1] Објављена у Арх. Леонид, *Историческое описаніе сербской царской лавры Хиландаря отношения къ царствамъ сербскому и русскому*, Москва 1868, 42–47; Љ. Стојановић,

то баш са оним деловима који су кривотворени. Стога је и ово решење хиландарског братског сабора сумњичено као фалсификат.[2]

Наиме, у својој хрисовуљи Стефан Урош II је изразио жељу да купи од српског манастира три братска удела за житеље испоснице Светог Саве у Кареји, а касније је његова исправа прерађена са циљем да се докаже како су купљена само два аделфата. За трећи аделфат Хиландар је добио новце од краља Душана, пошто му је поднесена интерполисана хрисовуља његовог деде и монаси га замолили да приведе крају, наводно недовршени, посао на материјалном обезбеђивању келије.

Наше је мишљење да се не ради ни о каквом интерполисаном документу, већ да је братски сабор Хиландара у овом акту свесно извртао одређене чињенице у жељи да прибави материјалну корист за манастир, односно поново прода Душану аделфат који је већ био купио краљ Милутин.[3]

Текст исправе[*]

† Понѥже благааго корѣне добраа ѡтрасль, своиствьнѣѥ |2| реч(е)м с(ве)тыѥ лозы бл(а)гоч(ь)ст(и)вы рождь, Стефань иже Д(оу)шана на|3|рицаѥми вь Х(ри)с(т)а Б(ог)а вѣрныи краль, с(ве)тыѥ цр(ь)кви всеч(ь)стьныѥ мо|4|настыре и кѥлиѥ пр[ѣ]п[о]д[о]бно живоущиихь, иже соущиихь ѡт[ь] с(ве)тыхь пра|5|ѡт(ь)ць и ѡт(ь)ць ѥго вьздвижем҅ныихь вьседоуш҅но вьзлюбїи потврьждати |6| и понавлꙗти и живоущиихь вь нихь потрѣбными оудовлити. |7| Слышав же и о кѥлии с(ве)т(а)го и пр[ѣ]п[о]д[о]бнаага ѡт(ь)ца нашего Савы, иже вь С(ве)тѣ|8|и Горѣ вь мѣстѣ рекомомь Кареа, ꙗкоже вьзвѣстии ѥмоу о нѥи чь|9|стныи игоумень пр[ѣ]п[о]д[о]бнии ѡ(ть)ць нашь кур Гѥрвасиѥ їеромонахь, и |10| о оуставѣ иже вь нѥи цр(ь)ков҅ниѥ

Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др., Споменик СКА III (1890) 15–17; B. Korablev, *Actes de Chilandar, actes slaves*, 418–423, no. 17; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 180–184.

[2] В. Ћоровић, *Хиландарски аделфати*, 336–337. М. Живојиновић, *Документи о аделфатима*, 395, сматра да је реч о интерполисаном акту, али да нема смисла претпоставка да се ради о потпуном фалсификату, јер чему доказивати да су краљеви Милутин и Душан купили мертике од манастира, а да се то заиста није десило.

[3] Детаљније о томе видети: Д. Живојиновић, *Хрисовуља Стефана Уроша II*.

[*] Редакција издања: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић. Превод: Ирена Шпадијер.

слоужби, постꙿнааго же правила и иночь|11|скаарго мльчаливаго житиꙗ ꙗкоже оуставиль с(ве)ты и пр[ѣ]п[о]д[о]бныи ѡ(ть)ць на|12|шь Сава, вь нѥни же самь ѿ всѣхь оупразꙿднивꙿ се постноѥ и мльчаливо жи|13|тиѥ поживь, и по нѥмь хотещиимь оньдѣ прѣбывати ꙗкоже самь |14| сьтвори и онѣхь творити наоучи и вса сьврьшати заповѣда. Добро|15|разоумно же разсоудивь ꙗко не оудобь вьзможꙿно иже ѡ пищи пекоущїи|16|мꙿ[ь] се сии вꙿса испльнꙗти, вьсхотѣ иже вь кѥлии онои поврѣменехь ѡ|17|брѣтающихꙿ[ь] се пр[ѣ]п[о]д[о]бно живоущиихь и оуставлѥнꙿнаа сьврьшающиихь |18| ѥже кь пищи потрѣбними оупокоити, и по прошению вышереченаарго |19| чьстꙿнаарго и пр[ѣ]п[о]д[о]бнаарго ѡ(ть)ца нашего игоумена кур Гѥрвасиа їеромонах(а) |20| дасть тысоущоу перперь. Игоуменꙿ[ь] же вьданꙿноѥ ѥмоу злато принес[е] |21| и ꙗко да не боудеть что тежꙿко монастйрю нашемоу и рьпꙿтати имоу|22|ть на вьземлющиихь, понѥже и ѿ[ь] прѣжде деваа мѣрꙿтика братꙿскаа |23| вышереч(е)наа кѥлиꙗ с(ве)т(а)го ѡ(ть)ца нашего Савы коуплѥнꙿна имать ѿ[ь] наше|24|го монастыра, вьсхотѣ ѿ[ь] грьчꙿскаарго монастырꙗ треты комать коу|25|пити, и вьзбранѥнь быс(ть) намы, вꙿсѣмь намь кꙿ[ь] нѥмоу рекꙿ[ь]шемь: кѥ|26|лиꙗ ѥсть монастырꙿскаа, коуплѥниѥмь и некоуплѥниѥмь, хотеще |27| и не хотеще, ѥгда не имать хранити ю имамы, и почꙿто вь тоужде мо|28|настырѥ злато да ѿ[ь]даѥмь. И ни по коѥи ноужди, нь любовию вꙿси изꙿгово|29|ривꙿше се и вьзехомь тысоущоу перперы и продахомь по прошению г[оспо]д[и]на |30| кралꙗ иже вь кѥлии с(ве)т(а)го Савы живоущиих(ь), да се дасть ѥдинь мѣрꙿтї|31|кь ѿ[ь] монастырꙗ, хлѣбь, масло и сочиво, свита же и папоуци и бл(а)г(о)с(лове)нї|32|ѥ що и всѡи братїи, ꙗкоже и прѣжде коуплѥнꙿнаа деваа мѣртика, до|33|колѣ и Б(о)гомь храним и оутврьждаѥмь нашь чьстꙿныи и с(ве)тыи мона|34|стырь стоить. Вькоуп же речемь: трїи мѣрꙿтици ѿ[ь] вꙿсего да се дають |35| вь кѥлию с(ве)т(а)го Савы доколѣ стоить с(ве)ты нашь монастырь. И аще |36| кто Б(ог)а не боѥ се и прѣобыде законь и наше повелѣниѥ ѥже вси оут|37|врьдихомь ꙗко не роде о запрѣщенїи нь завистию вражиѥю дрьзне|38|ть разорити и не дати иметь повелѣнꙿнаа намы кѥлии с(ве)т(а)го Савы, |39| да разорить ѥго Б(ог)ь и прѣчистаа ѥго м(а)ти, прѣс(ве)таа Б(огороди)ца, и да прїиме|40|ть клетвоу с(ве)тїихь ѡ(ть)ць

и с(ве)т(а)го Савы Поустынєжителꙗ, и сего с(ве)т(а)го |41| **Савы ѡ(ть)ца и оучителꙗ нашего, и ѡ[ть] всѣхь нась да имать клетвоу. Ꙗко** |42| **быти вѣр҆но вь оутврьждениє всѣмь речен҆нымь намы, подьписахо**|43|**мь братиꙗ коꙗ се тогда ѡбрѣтаахоу вь монастыри: икономь велїи Їѡ**|44|**сифь, єклисиархь Сава, попь Матѳеи, стар҆ць пир҆жанїи Іѡсифь,** |45| **попь Ѳеѡдосиє, попь Дамиань, попь Ӑрсениє, попь Єустраѳиє,** |46| **попь Козма, попь Диѡнисиє, попь Митрофань, стар҆ць Іѡань,** |47| **црьков҆ници же Даніиль, Давідь, дроугы Даніиль, Сїмонь, Михеи,** |48|**Василиє, Дамиань, параєклисиархь Михаиль, параикономь** |49| **Ӑѳанасиє, трапезарь Лоука, вагєнарь Гаврїиль, парадохиарь** |50| **Диѡнисиє и в҆са братиа подьписахомь вь свѣдѣниє в҆сѣмь.** |51| **Лѣто ·#ѕ҃ѡ҃м҃· в҆ єньдик҆та ·е҃і҃· м(ѣ)с(е)ца июнꙗ ·ѕ҃і҃·.**

СМѢРЄНИ ЧРНОРИЗ҆ЦЬ ИГОУМЄНЬ ГЄР҆ВАСИЄ

Каснији записи на документу

На левој страни документа, испод потписа, налази се познија белешка у 11 редова коју Славева и Мошин датују у XVI век, а Синдик је приписује монаху Никандру, познатом хиландарском братственику који се у другој четвртини XIX столећа ангажовао на уређивању манастирског архива. Наше је мишљење да палеографске и правописне одлике поменутог рукописа пре одговарају XIX него XVI веку. Запис гласи: † **Записанїе съ подь писомъ братїи.** |2| **Вь немже извѣстно творитсѧ** |3| **како прїѧть іг8мень хиландарскїи** |4| **кир Гервасїи ѡт царѧ Стефана** |5| **серпскаго ради типикарница** |6| **на Кареа тис8щa перперь** |7| **да стоѧть оу монастырь и оу**|8|**доволѧвать жив8щихь тамо** |9| **братєвь нашихь на кое и вси** |10| **подпис8ютсѧ со иг8меномъ** |11| **ѡтцемь киръ Гервасїемь.**

Превод повеље

Будући доброга корена добри изданак, тачније речено свете лозе благочастиви род, Стефан, назван Душан, у Христа Бога верни краљ, свете Цркве свечасне манастире и келије оних који преподобно живе и које су још његови свети праоци и оци подигли свесрдно узљуби да потврђује и обнавља и задовољи потребе њихових житеља. Чуо је и о келији светог и преподобног оца нашега Саве на Светој гори у месту званом Кареја, како га је обавестио о њој часни игуман, преподобни отац наш кир Гервасије јеромонах – и о уставу у њој – црквене службе, правила

поста и иночкога живота у тиховању што их је установио свети и преподобни отац наш Сава који и сам у њој, усамивши се од свих, испоснички и у тиховању поживе, и који је оне што су после њега хтели онде пребивати (као и он сам) научио да чине и заповедио шта све да извршавају. Доброразумно расудивши да онима који се брину о храни није могуће лако све обавезе извршавати [Душан] усхтеде да те који се привремено налазе и преподобно живе у овој келији и то што им је установљено извршавају, задовољи у потреби за храном и на молбу вишереченог часног и преподобног оца нашега игумана кир Гервасија јеромонаха, даде хиљаду перпера. Игуман донесе злато које му је дато и да не би што отежао нашем манастиру и да не би роптали на узето јер је одраније два мертика братска вишеречена келија светога оца нашега Саве купила од нашег манастира, хтеде [игуман] од грчког манастира трећи комад купити. То му сви ми забранисмо рекавши му: келија је манастирска, куповином и некуповином, хтели или не хтели, наша је и када је не можемо одржавати, па зашто у туђе манастире злато да поклањамо. И никаквом нуждом, већ љубављу сви правдаху ово и узесмо хиљаду перпера. И продадосмо по молби господина краља житељима келије Светога Саве – да се да један мертик од манастира, хлеб, уље и сочиво, одећа и обућа и благослов што и својој братији, као и раније купљена два мертика докле и Богом чуван и утврђен наш часни и свети манастир стоји. Свеукупно да кажемо: три мертика од свега да се дају у келију Светога Саве докле стоји свети наш манастир. И ако ко, не бојећи се Бога, не поштујући закон и нашу заповест коју смо сви утврдили и не марећи за забрану, но завишћу вражијом дрзне се да разори и да не да ово што смо заповедили да добија келија Светога Саве, нека га разори Бог и пречиста његова мати пресвета Богородица и нека прими клетву светих отаца и светога Саве пустиножитеља и овога светога Саве оца и учитеља нашега и од свих нас нека је проклет. Да потврдимо истинитост свега што смо рекли ми, братија која се тада налазила у манастиру, потписасмо: економ велики Јосиф, еклезијарх Сава, поп Матеј, старац пиржани Јосиф, поп Теодосије, поп Дамјан, поп Арсеније, поп Јевстратије, поп Козма, поп Дионисије, поп Митрофан, старац Јован, црковници Данило, Давид, други Данило, Симон, Михеј, Василије, Дамјан, параеклезијарх Михаил, параеконом Атанасије, трпезар Лука, вагенар Гаврил, парадохијар Дионисије и сва братија потписасмо се на знање свима. Лето 6840, индикта 15, месеца јуна 16.
СМЕРНИ ЦРНОРИЗАЦ ИГУМАН ГЕРВАСИЈЕ

Дипломатичке особености

Овај документ припада посебној групи аката из Архива манастира Хиландара који доносе одлуке братског сабора.[4] Сличне природе су и још три познате словенске исправе других светогорских обитељи: два акта братства Светог Пантелејмона и један манастира Ватопеда.[5] Сви ови документи имају међу собом сличан формулар, решавају слична имовноправна питања (углавном везана за аделфате) и редовно се завршавају поименичним списковима манастирске „братије начелне“.

На почетку повеље налази се симболичка инвокација (†) иза које следи аренга (ред. 1–6). Ту је, након речи о „добром изданку благог корена“, уметнута интитулација краља Душана: **светыѥ лозы благочьстивы рождь, Стефань иже Доушана нарицаѥми вь Христа Бога вѣрныи краль**. Особеност овог документа је то да се једино у њему, како је приметио Д. Синдик, син Стефана Дечанског помиње под својим народним именом. У наставку аренге сазнајемо да владар здушно помаже цркве, манастире и келије које су подигли његови свети преци и да материјално обезбеђује оне који у њима обитавају.

У експозицији (ред. 7–28) се приповеда о испосници Светог Саве Јерусалимског и њеном уставу, о чему је краља известио игуман Гервасије, а изражава се и жеља владара да помогне млчалницу. На игуманову молбу Душан је даровао 1000 перпера за куповину једног мертика за Карејску келију. Гервасије је, користећи сличне речи као у Милутиновој хрисовуљи из 1317/1318,[6] предложио да се тај аделфат купи од неког грчког манастира, пошто је Хиландар већ продао два братска удела испосници у Кареји (занимљиво је да се не каже ко је био купац), али је манастирско братство одлучило да мертик ипак стигне из српске обитељи (аргументација је опет веома блиска оној из даровнице краља Милутина).[7]

---

[4] Објавио В. Мошин, *Акти братског сабора*, 180–200. Документ бр. IV (стр. 189–193), посвећен аделфатима за башту Андонија је изузетно сумњив.

[5] Документи из Руског манастира објављени су у *Акты русскаго на Святомъ Аθонэ монастыря св. великомученика и цэлителя Пантелеимона*, Киевъ 1873, no. 59, 400–406 и no. 60, 407–408; в. такође и *Archives de l'Athos XII. Actes de Saint-Pantéléèmôn,* édition diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982, 182–184, 188–189; ватопедску исправу објавио је M. Lascaris, *Actes serbes de Vatopédi*, Byzantinoslavica 6 (1935) 184–185.

[6] Уп. В. Мошин, *Акти братског сабора*, 182, ред. 103–105.

[7] Исто, 182, ред. 107–108.

Следи диспозиција (ред. 28–35) у којој је одлука Хиландарског братског сабора да се краљу прода за 1000 перпера један аделфат за Карејску келију. Поново се спомињу два претходно купљена братска удела и закључује: **Вькоупь же речемь: трїи мѣртици ѡть всего да се дають вь кѥлию светаго Савы доколѣ стоить светы нашь монастырь.**

Санкција (ред. 35–41) је готово идентична са заклетвом из Милутинове хрисовуље,[8] с том разликом што се у овој повељи не јавља материјална санкција која је у исправи краља Милутина формулисана изразом **клетвоу и заоузоу да имать**.

После санкције долазе листа братственика који су донели саборску одлуку (ред. 42–50) и короборација: **и вса братиа подьписахомь вь свѣдѣниѥ всѣмь**. На самом крају налазе се датум (**Лѣто ·#ѕѡ҃м҃· ѥньдикта ·є҃ı҃· мѣсеца июнıа ·ѕ҃ı҃·**) и потпис игумана Гервасија.

Просопографски подаци

Краљ Стефан Душан, 43 (страна), *2* (ред у издању) – најмоћнији српски средњовековни владар (1331–1355, од 1346. цар).

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 500; *Историја српског народа* I, 694.

Игуман Гервасије, 43, *11*; 44, *23*; 45, *59* – познати старешина српског манастира на Светој гори. Као игуман Хиландара посведочен је 1320, али се на том месту готово сигурно налазио од 1317. године. Остао је први човек српске обитељи све до своје смрти која је, највероватније, наступила током 1335. године.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 168–175.

Велики економ Јосиф, 45, *51* – можда се ради о истој особи са монахом Јосифом који је забележен у једном купопродајном уговору од 25. фебруара 1335. године.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs*, Византийскiй Временник, приложение къ XVII тому, С. Петербургъ 1911, no. 125, 261, ред 21.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 175, 180.

Еклезијарх Сава, 45, *51* – непознат из других извора, мало је вероватно да се ради о будућем игуману Хиландара и патријарху српском Сави IV (1354–1375).

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 175.

---

[8] Исто, 183–184, ред. 148–155.

Поп Матеј, 45, *51* – угледни хиландарски монах који се помиње у више докумената у раздобљу 1316–1332, а последњи пут се јавља баш у овој повељи.

Литература: М. Живојиновић, *Јеромонах Матеја и хиландарски метох у Лушцу*, Хиландарски зборник 5 (1983) 51–67; иста, *Историја Хиландара* I, 178–180.

Старац пирга Јосиф, 45, *51–52* – старешина пирга хиландарског метоха код Јериса, забележен у купопродајном уговору из августа 1329. године.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar, actes grecs*, no. 119, 251, ред. 27–28, 40–41.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 175–176.

Поп Теодосије, 45, *52* – забележен на уговору од 22. јануара 1327. године као јеромонах. Сасвим је могуће да је у питању кир Теодосије о коме се у повељи Стефана Дечанског од 5. септембра 1327. говори као о краљевом духовнику и старцу Хрусијског пирга.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar, actes grecs*, no. 112, 230, ред. 9–10; B. Korablev, *Actes de Chilandar, actes slaves*, 449–451, no. 23, ред. 34–35.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 172, 180, 184, 185.

Поп Дамјан, 45 *52* – помиње се као јеромонах у исправама краља Милутина Карејској келији из 1317/1318. и Хрусијском пиргу из 1318–1321, као и у неиздатом ватопедском документу из септембра 1324. године.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 183, ред 118 и 186, ред 43.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 180, 181.

Поп Арсеније, 45, *52* – помиње се на купопродајном уговору од 22. јануара 1327. године као јеромонах. Може бити да је у питању иста особа као и старац Арсеније, хиландарски баштa из Милутинових докумената из 1317/1318. и 1318–1321. године. Није искључена ни могућност идентификације са Арсенијем, старешином Хрусијског пирга, поменутим у два акта из јула 1332. године.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar, actes grecs*, no. 112, 230, ред 10; no. 121, 253, ред 15 и no. 122, 255, ред. 12–13; В. Мошин, *Акти братских сабора*, 182–183, ред. 112–113 и 186, ред 39.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 133, 172, 175, 180, 184, 185, 187, 195, 197, 213.

Поп Јевстратије, 45, *53* – непознат из других извора.

Поп Козма, 45, *53* – непознат из других извора.

Поп Дионисије, 45, *53* – непознат из других извора.

Поп Митрофан, 45, *53–54* – непознат из других извора.

Старац Јован, 45, *54* – можда је реч о истој особи као о „дохијару Јовану монаху" из хрисовуље Стефана Уроша II за Карејску келију из 1317/1318. или, пак, о Јовану „старом башти" који се спомиње у необјављеном акту манастира Ватопеда из септембра 1324. године.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 183, ред 117.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 133, 175, 181.

Црковник Данило, 45, *54* – непотврђен другим изворима.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176.

Црковник Давид, 45, *54* – можда идентичан са трпезаром Давидом забележеним у акту хиландарског игумана Доротеја из 1359–1361. године о ктиторству царице Јелене над испосницом Светог Саве у Кареји.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 194, ред 53.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176.

Црковник други Данило, 45, *54–55* – исто као и за првог Данила.

Црковник Симон, 45, *55* – поменут на уговору од 22. јануара 1327. године као јеромонах.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar, actes grecs*, no. 112, 230, ред 9.

Литература: М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972, 124; иста, *Историја Хиландара* I, 176.

Црковник Михеј, 45, *55* – можда би се могао поистоветити са истоименим дохијаром који се јавља у акту игумана Доротеја из 1359–1361. године.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 194, ред 53.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176.

Црковник Василије, 45, *55* – не може се тврдити да је реч о попу Василију који се јавља у веома сумњивој одлуци Хиландарског братског сабора из 1347/1348. о аделфатима за башту Андонија, јер не знамо колико је веродостојна употребљена листа братственика. Можда је реч о истој особи са великим параеклезијархом или старцем Хрусијског пирга Василијем које бележи акт игумана Доротеја из 1359–1361. године.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 190, ред 32 и 194, ред. 43, 52.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176; С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован. Проблем аката српске царске канцеларије*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Београд 2000, 64–65.

Црковник Дамјан, 45, *55* – можда је у питању иста личност као **дроуги Дамиꙗнь иѥромонахь** из Милутинове хрисовуље Карејској келији, а опет, можда би се могао поистоветити и са једним од тројице (старац, старац ктиторовог пирга и поп) Дамјана у акту из 1359–1361. године.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 183, ред 118 и 194, ред. 46, 48, 50.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176, 181.

Параеклезијарх Михаило, 45, *55–56* – није искључено да се ради о вагенару Михаилу који се помиње у хрисовуљи из 1317/1318. године. С друге стране, можда би се могао изједначити са карејским старцем или великим солунским економом који су забележени у акту игумана Доротеја.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 183, ред 121 и 194, ред. 43, 46.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 133, 176, 181.

Параеконом Атанасије, 45, *56* – можда иста особа као велики економ Атанасије наведен у документу из 1359–1361. године.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 194, ред. 43–44.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176.

Трпезар Лука, 45, *56* – не јавља се у другим изворима.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176.

Вагенар Гаврило, 45, *56* – из већ поменутих разлога не можемо се поуздати у помен монаха Гаврила у акту Хиландарског братског сабора о аделфатима за башту Андонија.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 190, ред 34.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176.

Парадохијар Дионисије, 45, *57* – непознат из других извора.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 176.

Установе, важнији термини

Мертик, 44, *26*, *35–36*, *38*, *40* – српски назив за аделфат (грч. ¢delf¥ton, од ¢delfatŸriov, што значи братственик). Реч је о доживотном издржавању које монашка заједница даје у накнаду за учи-

њени поклон у новцу или земљишним поседима. Српски изрази **комать** и **мертикь** (у писаним споменицима још се јавља и славизирана варијанта **адрьфать**) који се напоредо користе, имају за основно значење јединице за мерење количине.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина србских* I, Београд 1863, 5, 466–467; М. Живојиновић, *Аделфати у Византији и средњовековној Србији*, ЗРВИ 11 (1968) 241–270; *The Oxford Dictionary of Byzantium* II, ed. by P. A. Kazhdan, New York – Oxford 1991, 19; *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 2 (М. Живојиновић).

Повеленије, 44, *42* – најраширенији назив за домаће дипломатичке исправе, српски еквивалент византијских појмова prÊstagma и kªleysiv. Представља административну наредбу или мандат са заповешћу владара.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* II, 323–324; А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, LXVIII; *Лексикон српског средњег века*, 529 (Р. Михаљчић).

Велики економ, 45, *51* – један од најважнијих достојанственика у манастиру, задужен за старање над манастирским финансијама и непокретном имовином, први сарадник игумана у управљању овоземаљским добрима обитељи.

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, прир. и превео Т. Јовановић, Београд 1998, 86–88, 104.

Литература: J. Darouzès, *Recherches sur les off¿kia de l'église byzantine*, Paris 1970, 303–309; *Oxford Dictionary of Byzantium* III, 1517; М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 73–74, 75, 76.

Еклезијарх, 45, *51* – достојанственик при манастирским и епископским црквама који се бринуо о тачном одржавању службе Божје и доласку и владању монаха на литургији, као и о уредности и чистоћи цркве.

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, 74.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* III, Београд 1864, 516; J. Darouzès, *Recherches*, 285–288, 386; *Oxford Dictionary of Byzantium* I, 682; М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 76; *Лексикон српског средњег века*, 179–180 (М. Јанковић).

Црковник, 45, *54* – превод грчког појма -kklªsiastikov. Може да означава свештенство уопште (у том смислу се црковници помињу још у Хиландарском и Студеничком типику и Номоканону светог

Саве) или да се као terminus technicus односи на посебно манастирско задужење. Још је нејасна природа службе одређене овим појмом. Постоји мишљење да је **црьковникь** обављао послове везане за цркву, на шта упућује сам назив, као и његово место на листи наведених обитељских достојанстава. Од XIV столећа јављају се у Кареји -kklªsiastikoi Светогорског протата које издржавају њихови матични манастири.

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, 92–94; *Студенички типик. Цароставник манастира Студенице*, прир. и превео Т. Јовановић, Београд 1994, 100; *Законоправило или Номоканон светога Саве. Иловички препис 1262. година. Фототипија*, приредио и прилоге написао М. Петровић, Горњи Милановац 1991, листови 24б, 30а, 201б, 226б, 310а.

Литература: *Archives de l'Athos VII. Actes du Prôtaton*, édition diplomatique par D. Papachryssanthou, Paris 1975, 123 и нап. 127; М. Петровић, ***Црьковьници*** *у српским законским споменицима*, Археографски прилози 14 (1992) 15–23; М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 77–78.

Параеклезијарх, 45, *55* – помоћник еклезијархов, подеклезијарх. Нижи црквени служитељ у општежићу, саборној (епископској) или парохијској цркви. У манастиру је његова посебна дужност била да, бијући у клепало, позива монахе на богослужење. У старим српским писаним споменицима овај достојанственик је бележен као **парамонарь**, **подьклисиіархь** или **паракклисиіархь**. У манастирским и саборним црквама ову дужност су обављали монаси, а претпоставља се да су у парохијским црквама то радила поповска деца.

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, 40.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* II, 276; J. Darouzès, *Recherches*, 325; М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 76.

Параеконом, 45, *56* – помоћник економов, подеконом. Поред осталог, водио је рачуна да монаси поштују поредак којим се обедује.

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, 56, 86–88.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* II, 275; J. Darouzès, *Recherches*, 305; М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 76.

Трпезар, 45, *56* – старао се о трпезарији, квалитету исхране и њене правичне расподеле, пазио је да посуђе буде чисто и бдео над понашањем братственика за време јела.

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, 50, 52, 98.

Литература: *Oxford Dictionary of Byzantium* III, 2109; М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 76–77.

Вагенар, 45, *56* – можда се ради о подрумару, пошто грчка реч bagªnion означава суд у који је могло да се смешта вино. Но, постоје и мишљења да је реч о повртару.

Литература: В. Мошин, *Акти братских сабора о адрфатима из XIV–XV века*, Богословље XIV/3–4 (1939) 225, нап. 2; F. Koykoyle, *Byzantiwn b¿ov kai politismÊv* II, Athènes 1948, 107; М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 133, 176, 279.

Парадохијар, 45, *57* – помоћник дохијара, монаха задуженог да у манастирске књиге рачуна уноси приходе и расходе.

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, 86–88.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 76, 133, 176.

Стари српски архив, књ. II, стр. 55–68

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Смиља Марјановић-Душанић

ХРИСОВУЉА КРАЉА ДУШАНА О ДАРОВАЊУ МАНАСТИРА СВ. НИКОЛЕ МРАЧКОГ У ОРЕХОВУ МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ

(1339. година)

Краљ Душан поклања Хиландару манастир Св. Николе Мрачког у Орехову, да буде метох Богородице Хиландарске. Овом повељом краљ наређује да свим поседима цркве Св. Николе, које је црква добила од претходних владара, влада иконом светогорски. Такође, српски краљ ослобађа места у поседу Св. Николе од свих работа и данака српског краљевства, тако да буду слободни да работају црквену работу према одлуци тренутног игумана и иконома светогорског.

Le roi Dušan offre à Chilandar le monastère de Saint Nicolas Mrački à Orehovo, pour qu'il soit son métoque de la Vierge de Chilandar. Par cette charte le roi ordonne que toutes les tenures de l'église Saint-Nicolas, que l'église a reçues des souverains antérieurs, soit gouvernées par l'économe athonite. De même, le roi serbe libère les agglomérations possédées par Saint-Nicolas de toutes les corvées et impôts en vigeur dans le royaume serbe, afin qu'elles puissent librement s'adonner aux tâches de l'église conformément à la décision de l'actuel higoumène et économe athonite.

Пошто је у хрисовуљама ранијих царева и краљева „пронашао“ манастир Светог Николе Мрачкога у Орехову на горњем току Струме, српски краљ Стефан Душан одлучио је да тај манастир и његове поседе поклони манастиру Хиландару. Тим поводом сачињена је повеља којом се озваничава и дефинише нови статус мрачког властелинства. Повеља је датирана годином од стварања света („у лето 6847“ = 1. септембар 1338 – 31. август 1339), а та година се слаже са индиктом („индиктион седми“). Место издавања није назначено.

Документ се данас налази у Архиву манастира Хиландара, под ознаком Хил. 17, топографска сигнатура А 4/7. Писан је на пергаменту неправилних димензија 38,9 x 21,5–27–22 цм, ситним полууставним

писмом, у 34 реда (33 + потпис). Иницијал, потпис и крст пред потписом изведени су црвеним мастилом. Печат није сачуван, али су остале три рупице ромбичног облика предвиђене за врпцу висећег печата. Белешке на полеђини доноси Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 30–31.

Фотографије овог документа могу се наћи у Архиву САНУ (7903-а/23 и 8876.Д.40), Народној библиотекци Србије (Ф 2752 – са фотографијом бележака на полеђини) и Архиву Србије (филм).

Издања повеље

С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 406–407; *Actes de l'Athos, Actes de Chilandar* II (ed. B. Korablev), Петроград 1915, бр. 29, 468–469; А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, Прилози КЈИФ, књ. 9, св. 1–2 (1929) 16–18.

Текст повеље

Понеже чл(овѣ)колюбꙿц Б(о)гь неизреченою моудростию и промисломь строѥ вꙿса поставлѣѥ врѣмена и лѣта положиви ѡ|2|бластию своѥю, и нареки вь нихь ц(а)ре же и кнези и власти, и давь комоуждо свои ждрѣби ѡблад[а]ти и строити ꙗко ѡт него при|3|ѥмлющимь ц(а)р(ь)ство, того рад[о]уѥ красно и дльжьствꙿно сь оусрьдиѥм(ь) чьсти хвалити, с(ве)т(и)нѫ ѥго домови любити, сь вѣсемь оукраше|4|ниѥмь и потрѣбами с(ве)том(о)у и живоносном(о)у гробу животворещаго вьскр(ь)сениꙗ, новаго Сиѡна вьтораго Ѥр(оу)с(а)лима, ꙗкоже диве|5|нь Б(о)гь вь с(ве)тихь своих(ь) Б(ог)ь Из(раи)левь, ꙗкоже гл(агол)еть сь б(о)ж(ь)ствьни пр(о)рокь б(о)гоѡт(ь)ць Д(а)в(и)дь, иже прѣмоудри Соломонь рече: „Мною ц(а)-риѥ ц(а)р(ь)ствоуѫть |6| и силꙿни правдоу пишꙋть.“ Тѣмьже и азь вь Х(ри)с(т)а Б(о)га вѣрни краль срьбьскои и поморьски, с(ы)нь прѣвисокаго кралѣ Стефана, вноукь г[оспо]д[и]на |7| ми с(ве)таго кралѣ ОУроша, оусрьдною любовь имѣти кь симь б(о)ж(ь)ствьнимь цр(ь)квамь дрьзновлениѥ и ѡбновлению рьвноуѥ изь |8| глъбини ср[ь]д[ь]чниѥ, кь тебѣ прибѣгохь прѣч(и)стои Богоумати, всѣмь ц(а)р(и)це и вл(а)д(и)ч(и)це помощница ми боуди вь д(ь)нь испитаниꙗ моѥго, и сии |9| маль дарь приношѫ ти вл(а)д(и)ч(и)це

Б(огороди)це изьвѣстно ꙗкоже и лѣпо ꙗко соуци мимо шедʼши ц(а)риѥ и кралиѥ соуци сьдржеи скипетра ц(а)рьска и |10| срьбьска кралевьства оукрасивши, ч(ьс)тна и б(о)гоначрьтаньна писмена изьбранʼни хрисоволь коихʼждо изьѡбрѣте кралевьство ми цр(ь)квь с(ве)таго |11| Николе Мрачькога иже ѥс(ть) древними ц(а)ри и родители кралевьства ми и прѣродители сьзданʼна, и приложихь ю под ѡбласть с(вето)горьскою Б(огороди)цѥ Хиланьда|12|рьскоѥ да ѥс(ть) метохь Б(огороди)це Хиланьдарьске дори и до вѣка, и що се находе оу цр(ь)кве те люди и села и метохиѥ що си ѥс(ть) дрьжала цр(ь)кви та а оу древнихʼ ц(а)риѥ и |13| прѣродитель кралевьство ми или добици цр(ь)кве те, все този да си има дрьжи Б(огороди)ца Хиланьдарьска, и що соу цр(ь)кве те находили и виногради или млини, |14| или сѣнокоси или периволи или забѣли или забѣли(!) или ловища, или планина, или зимовища или пащища, или ѥсѣнища или ино что мало |15| голѣмо, този все записахь и приложихʼ домоу Б(огороди)це Хиланьдарьске да ѥс(ть) метохь и ѡбласть с(ве)тогорьски, вь помень кралевьства ми, ꙗкоже соу |16| прьви с(ве)топочивʼши прѣродителиѥ прилагали и записа(ва)ли также и кралевьство ми приложихь Б(огороди)ци Хиланьдарьскои до вѣка. А по сели да не ѡбла|17|да мѣстомь тѣмь о цр(ь)квомь с(ве)таго Николе ники владалець мѣста того ни властелинь кралевьства ми, развѣ иконома с(ве)тогорьска а ин ни|18|кторе. И този мѣсто ѡсвободи кралевьство ми що ѥс(ть) ѡсласть(!) с(ве)таго Николе Мрачьскаго, ѡд всѣхь работь и поданькь кралевьства ми малихь |19| и великихь, да имь нѣ ни позоба ни псарѣ, ни поклисарѣ, ни провода ни приселице ни севаста, ни кефалиѥ, ни прахьтора, ни сѣдища сильнога |20| ни ꙗстребара ни димнине ни глобара ни десетка ѡвчега ни пчельнога ни свинога развѣ да си соу свободни цр(ь)кви да работаю цр(ь)квноу работꙋ |21| що имь повелѣва игоумень с(ве)тогорьски настоѧщи икономь настоѧщи а инь никто да не ѡблада людʼми тѣми светаго Николе. И що ѥ за|22|писаль дѣдь и родитель кралевьства ми и прьви ц(а)риѥ и кралиѥ или села или землю или винограде що се ѡбрѣта оу хроусоволехь с(ве)таго |23| Николе, този все приложи кралевьство ми под ѡбласть с(ве)тогорьскою, и

оутврьдих(ь) и записахь како и прьви ц(а)риѥ и родителиѥ кра|24|левьства ми оу ѡбласть с(ве)томоу Николе. Тако и кралевьство ми приложи оу ѡбласть матери Б(о)жи С(ве)тогорьскои, и да имь нѣ ни|25|кеѥ силе вь ѡбласть кралевьства ми, тькмо да си дрьж(и) Хиланьдарь що ѥ оу хроусоволехь записано до в(ѣ)ка.

Кога ли Б(ог)ь изволи по мнѣ |26| кралевьствовати срьбьскомь земломь, или с(ы)нь кралевьства ми, или брать кралев(ь)ства ми, или кʼто ѡт соуродникь кралевьства ми |27| м(о)лю се семоу не потвореноу бити, нь паче ѥлико ѥс(ть) комоу вьзможно приложити, а не потварѣти записанʼноѥ и приложенʼноѥ |28| мною кралемь Степаномь. Кʼто ли дрьзне разорити и потворити, таковаго да искоусить Б(ог)ь и прѣч(и)стаꙗ Б(огороди)ца Хиланьдарьска вь си |29| вѣкь и вь придоущи, и да го оубиѥ сила честнаго и животворѧ-щаго крьста Х(ри)с(то)ва, и да ѥс(ть) проклѧть ѡт два на десеть ап(о)с(то)ль и ѡдь ·д҃· ѥвань|30|де⟨л⟩исть, и ѡт ·т҃· ·и҃і· с(ве)тыхь ѡ(ть)ць никеискихь и ѡдь с(ве)таго Симона и Сави, и да ѥс(ть) причьстʼникь Июдѣ прѣдателю Х(ри)с(то)воу |31| иже рекоше: „Крьвь ѥго нас(ь) и на чѧдѣхь н(а)шихь“, и да ѥ проклѧть ѡт всѣхь Б(ог)оу оугодивʼши вь си вѣкь и вь придоущи, и мѣсто бл(аго)с(ло)вениꙗ |32| да ѥ проклѧть ѡдь збора м(а)тере Б(о)жиѥ с(ве)тогорьскиѥ, и ѡдь с(ве)таго Николе Чюдотворʼца и ѡдь мене грѣшнаго да нѣсть бл(аго)с(ло)вень |33| ни вʼ си вѣкь ни вь придоущи, ам(и)нь. И сиѥ писа и подписа кралевьство ми вь лѣто ·ѕ· ·ѡ· ·м҃з· ѥньдиктиона ·з҃·.

|34| † СТ(Є)Ф(Ꙗ)НЬ ВЬ Х(РИСТ)Ꙗ Б(ОГ)Ꙗ ВѢРʼНИ КРАЛЬ

Превод повеље

Пошто је човекољубац Бог неизрецивом мудрошћу и промислом уређујући све, удешавајући времена и године установивши својом влашћу, и назвавши у њима цареве и кнезове и власти, и давши свакоме да влада у својој области и да уређује царство које је од Њега (Бога) примио, Он (Бог) се радује када се са дужном усрдношћу слави достојанство, када се љуби светиња дома Његова, заједно са свим украсом и потребама светога живоносног гроба животворног васкрсења, новога Сиона, другог Јеру-

салима. Како је диван Бог у светима својим, Бог Израиљев као што каже овај божанствени пророк богоотац Давид, као што премудри Соломон рече: „Мноме цареви царују и силни правду пишу.“ Стога и ја, у Христу Богу верни краљ српски и поморски, син превисокога краља Стефана, унук господина ми светог краља Уроша, имајући искрена осећања према овим светим црквама и старајући се за њихову обнову из дубине срца, обратих се теби пречистој Богоматери, која си свима царица и владарка – буди ми помоћница у дан искушења мога. Приносим ти, владичице Богородице, овај мали дар, јер приличи, а и познато је да су претходни цареви и краљеви, који су држали скиптар царски и српскога краљевства, украсили достојна и богоисписана писмена изабраних хрисовуља, у којима пронађе краљевство ми цркву Светога Николе Мрачкога, коју су саздали древни цареви и родитељи и прародитељи, па је приложих у власништво светогорске Богородице Хиландарске: да буде метох Богородице Хиландарске сада и довека. И оно што има та црква – људе и села и метохије које је та црква држала у време древних царева и прародитеља краљевства ми, или што је та црква стекла – све то да има и држи Богородица Хиландарска; и све што је припадало овој цркви: виногради или млинови или сенокоси или перивоји или забели или ловишта или планина или зимовници или пашњаци или јесеништа или што друго мало или велико – то све записах и приложих дому Богородице Хиландарске, да буде метох и посед светогорски у помен краљевства ми, као што су и први светопочивши прародитељи прилагали и записивали, тако и краљевство ми приложи Богородици Хиландарској (да има) довека. И по овоме, да тим местом и црквом Светога Николе не влада никакав господар тога места, нити властелин краљевства ми, осим иконом светогорски, и нико више. И ослободи краљевство ми то место које је у поседу Светога Николе Мрачкога од свих работа и данака краљевства ми малих и великих, да им није ни позоба, ни псара, ни поклисара, ни провода, ни приселице, ни севаста, ни кефалије, ни прахтора, ни седишта моћника, ни јастребара, ни димнине, ни глобара, ни десетка овчијег, ни пчелињег, ни свињског, само да су слободни да работају црквену работу како им нареди тренутни игуман светогорски и тренутни иконом, а нико други да не влада тим људима Светога Николе. И што је записао дед и родитељ краљевства ми и први цареви и краљеви: или села, или земљу, или винограде што се налазе у хрисовуљама Светог Николе – све то приложи краљевство ми у по-

сед светогорски, и утврдих и записах као и први цареви и родитељи краљевства ми, у посед Светоме Николи; тако приложи и краљевство ми у посед Матери божијој светогорској. И да им није никакве присиле од краљевства ми, него да држи Хиландар, како је у хрисовуљама записано, до века.
Онога, за кога Бог одлучи да после мене краљује у српској земљи, или син краљевства ми, или брат краљевства ми, или ко од сродника краљевства ми – молим да се ово не прекрши него да, колико му буде могуће приложи, а не да прекрши оно што сам записао и приложио ја, краљ Степан. Ко ли се дрзне да разори и прекрши, таквога да искуша Бог и пречиста Богородица Хиландарска у овоме веку и будућем, и да буде проклет од дванаесторице светих апостола, и четворице јеванђелиста, и од 618 отаца никејских, и од светога Симеона и Саве, и да буде саучесник Јуди, издајици Христовом и онима који рекоше: „Крв његова на нама и на чедима нашим"; и да буде проклет од свих који су Богу угодили у овом веку и у будућем; и уместо да буде благословен, да је проклет од збора Матере божије Светогорске и од светог Николе чудотворца, и од мене грешнога да није благословен, ни у овом веку ни у будућем. Амин. И ово писа и потписа краљевство ми у лето 6847, индиктиона седмога.
СТЕФАН, У ХРИСТА БОГА ВЕРНИ КРАЉ.

Дипломатичка анализа

Инвокација. – Повеља нема инвокацију крстом, што је врло ретко у српској дипломатици. Ваља, међутим, истаћи да осим ове повеље, још две Душанове исправе немају крст. То су интерполирана повеља краља Душана о Хрељином дару Хиландару у Штипу и Струмици из 1336 (1343) године[1] и такође краљевска повеља Душанова Хиландару о даровању цркве Св. Ђорђа, села Полошког и села Драгожеље, у спомен на брата Драгушина из фебруара 1340. године.[2]

Аренга. – Повеља почиње аренгом која у ширем смислу припада групи аренги посвећених богоугодности владарских даривања храмова. У првом делу аренге приповеда се о Богу – устројитељу света и

[1] С. Новаковић, *Законски споменици*, 399–401; уп. С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–117.
[2] *Chil*. II, 469–471.

извору сваке власти. Сходно, према Божјој промисли, влашћу обдарени богоизабраници имају дужност да дарују храмове и украшавају их по подобију Новога Сиона, Вишњег Јерусалима. *Мотив Сиона* као метафоре храма – визуелног сведочанства теофаније и релевантне метафоре за улогу Хиландара у идеологији Немањића[3] срећемо у више немањићких повеља, почев од времена краља Милутина.[4] Ово поређење је, по правилу, имало вишеслојне идеолошке поруке и носило је јасна династичка обележја. У Душановим краљевским повељама мотив Сиона јавља се и у аренги треће повеље за манастир Трескавац издатој крајем 1343. или почетком 1344. године.[5] И у другој повељи Душановој за Трескавац из око 1342. године,[6] пореди се Богородичин храм у Трескавцу са Сионом, „станом Господњим“. Овде је поређење очекивано с обзиром на то да је скинија уобичајена типолошка слика за Богородицу. У наставку аренге треће трескавачке повеље наводи се исти Давидов псалам (Пс. 68,35) који налазимо у нашој повељи за манастир Св. Николе Мрачког: „Како је диван Бог у светима својим, Бог Израиљев.“ У продужетку ове аренге, указује се, попут аренге мрачке повеље, на владарску дужност даривања цркава и поређење владарског храма са Новим Сионом, другим Јерусалимом.

У аренги ове повеље наведена су два *старозаветна цитата*, и то: „Како је диван Бог у светима својим, Бог Израиљев“ (Псалми 68,35) и „Мноме цареви царују и силни пишу правду“ (Приче Соломонове 8,15). Псалам 68,35, наведен је, када је реч о повељама Душановим, једино још у аренги треће повеље за манастир Трескавац, која, како смо указали, показује доста тематских сличности са формуларом мрачке повеље. Њен почетак је изгубљен, али сачувани наставак говори о сродној теми богоугодности даровања храмова Господњих, које су пре краља Душана обдарили његов дед и отац, по подобију Новога Сиона и другог Јерусалима. Осим ове повеље, Пс. 68,35 наводи се и у повељи деспота Константина за манастир Пантелејмон из 1377. године. Када је

---

[3] Уп. С. Марјановић-Душанић, *Хиландар као Нови Сион Немањиног отачаства*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност, архитектура, Научни скупови САНУ, књ. 15, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000, 17–24.

[4] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 72, повеља краља Милутина за манастир Св. Николе у Хвосну из око 1309. године.

[5] Уп. Л. Славева – В. Мошин, *Споменици на Македонија* IV, 143.

[6] Исто, 175–185, ред 7.

реч о цитату из Прича Соломонових 8,15 „мноме цареви царују и силни владају земљом и скиптри њини утврђују се и ...правду пишу“ у аренги повеље из 1339, исто место јавља се у аренги тзв. Опште повеље цара Душана Хиландару из 1348,[7] документу чија традиција није беспрекорна.[8]

У науци је истакнуто[9] да аренга повеље из 1339. припада истом типу (али са извесним текстолошким разликама) као и фалсификована Душанова повеља Хиландару из 1347. године, којом цар дарује манастиру село Ливаду и цркву Св. Николе у Палеокометици на Атосу.[10] То је, међутим, тачно само за први део прве реченице документа, док се крај те реченице већ разликује и то од места „светога и живоносног гроба“. У повељи за Ливаду потом стоји „(гроба) светога прародитеља мојега, преподобнога Симеона, новог мироточца...“ уместо „(гроба) животворног васкрсења, новога Сиона, другог Јерусалима“ како се чита у повељи из 1339.

Интитулација. – „Аз, у Христу Богу верни краљ српски и поморски, син превисокога краља Стефана, унук господина ми светог краља Уроша.“ У другим својим елементима, осим употребе израза *аз* уместо *ја*, интитулација је уобичајена за формулар с краја тридесетих година XIV века. Други преци Душанови очигледно нису наведени јер нису имали удела у обнови и даривањима Мрачког манастира.

Експозиција. – Експозиција повеље почиње, уобичајено, речима „Стога и ја...“ после чега следи интитулација. Експозиција се потом наставља навођењем разлога због којих владар дарује хиландарски храм посвећен пресветој Богородици, праћено молитвеним обраћањем: „приносим ти, владичице Богородице, овај мали дар...“. Основни мотив издавања повеље ту је јасно показан: „прибегох теби пречистој Богоматери, која си свима царица и владарка – буди ми помоћница у дан искушења мога“. *Обраћање Богородици* природно происходи из дела аренге у којем је њен храм (Хиландар) упоређен с Новим Сионом. Оно је изговорено у покајничком тону, јер се владар обраћа владичици као помоћници својој на дан Страшног суда.

---

[7] Уп. *Chil*. II, 38, 493, 10–13.
[8] Уп. С. Ћирковић, *Хрељин дар Хиландару*, 109 и нап. 19.
[9] Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 163.
[10] *Chil*. II,37; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, CXII, 124–125; уп. Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 191

Санкција. – Санкција ове повеље садржи исту формулацију као и санкција повеље краља Душана истом манастиру Светог Николе Мрач-ког из 1342. (1339: „да буде проклет од збора Матере Божије Светогорске"; 1342: „И од свег збора светогорског да буде проклет"). Такође, санкције ова два документа показују текстолошке сличности (проклетство дванаесторице светих апостола, четворице јеванђелиста, 618 отаца никејских, да је саучесник оних који кажу „крв његова на нас..."), сем уметања проклетства од стране светих Симеона и Саве које се налази у повељи из 1339, а нема га у санкцији документа из 1342. године. Документ из 1339. одликује се, међутим, једном необичном и усамљеном формулацијом у санкцији. Реч је о месту где Душан предвиђа да га на српском престолу може наследити и брат (или ко од сродника) а не само „син краљевства ми", што је уобичајено за друге његове исправе. Додуше, ни формулација исправе из 1342. у томе погледу није типична јер садржи, осим помена сродника једино одредбу „кога Бог одреди да краљује на престолу родитеља и прародитеља". Помен брата као могућег наследника престола тешко да би припадао неком фалсификованом документу, јер таква формулација одвећ одудара од уобичајеног типа санкције, што је још један аргумент у прилог уверењу да је реч о аутентичном препису.

Потпис. – Потпис на овом препису повеље је невешто урађен и не личи на потпис Стефана Душана. Иза потписа исцртан је круг у којем се налазе ситне тачке. Ваља напоменути да осим већ истакнуте заједничке црте што обе повеље немају крста, повеља о Полошком садржи још једну заједничку црту са повељом о Мраки из 1339, а то је потпис, исписан црвеним мастилом, који по дуктусу оставља утисак као да је писан истом руком.[11] Нешто издуженија, али врло слична слова, као и тачке (без круга на крају потписа) садржи и повеља за Карејску келију из 1348 (Хил. 31).

Поменути документи. – У експозицији документа помињу се претходни владари и њихове повеље („богоисписана писмена изабраних хрисовуља"), које су издали „док су држали скиптар царски и српског краљевства". Слична формулација употребљена је у повељи

[11] О сличностима двају потписа видети Д. Синдик, *Српска акта*, 31; уп. и Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 164 и 189.

краља Стефана Дечанског за Св. Николу Мрачког из 1330.[12] Дечански не по-миње скиптре српског краљевства, јер у даљем тексту повеље каже да је срушио оронулу првобитну цркву и саздао је од темеља и осликао, што је имплицитна потврда да његови претходници нису даривали храм.

Из експозиције документа из 1339. сазнајемо, дакле, да су храм Св. Николе „саздали древни цареви и родитељи и прародитељи“ Душанови. Учешће краља Милутина у обнови овог храма потврђују и Душанове речи из диспозитива повеље: краљ се позива на два места на преходне повеље, па поред повеља „древних царева“ (ту се мисли на бугарске владаре који су манастир подигли и првобитно га даривали) помиње „као што су први светопочивши прародитељи прилагали и записивали“, а на другом месту „и што је записао дед и родитељ краљевства ми“. Наведене речи сведоче да комплексу мрачких повеља ваља додати још једну, данас изгубљену даровницу краља Милутина. Међутим, овај податак противречи сведочењу Стефана Дечанског из његове повеље манастиру Св. Николе Мрачког. Дечански, наиме, не само што приповеда да је затекао оронулу цркву коју је срушио и нову саздао, него међу даровницама претходника помиње само „хрисовуље светопочивших првих царева“.

Наведена противречност у исказима двеју повеља наводи на сумњу у веродостојност једног од два исказа. Како је В. Мошин,[13] поредећи аренге Врањинске повеље краља Милутина из 1296, Мрачке повеље Дечанског из 1330. и повеље Јована Александра истом манастиру из 1347. године, дошао до закључка да аренге обе млађе повеље несумњиво преузимају српски формулар из Милутинове даровнице из 1296, јасно је да је постојала повеља Дечанског која је чувана у манастиру Св. Николе Мрачког барем до 1347. године. Преписивач из XIV века могао је, под извесним околностима, изменити документ Дечанског тако што је изменио његове уводне делове избрисавши из њих помињање Милутинових заслуга за обнову манастира. Да је Милутинова повеља за Св. Николу Мрачког постојала посредно сведочи и Душанова даровница старцу Јовану манастира Св. Николе Мрачког из 1342. године. У

[12] Уп. издање у Стари српски архив 1 (2002) 59 (С. Мишић): „као што су и прошли цареви, државци скиптра царскога украсили и записали часне одабране богоисписане речи...“.
[13] В. Мошин, *Да ли је аутентична Рилска повеља цара Јована Шишмана?*, ИЧ 16–17 (1966/7), Београд 1970, 278–9.

њој се помињу даровања „прародитеља“ краљевих, што може бити само краљ Милутин. Стога се намећу две претпоставке. Или је у документу из 1339. преузета нека од уводних формула из формулара коришћеног у Хиландару који је помињао повеље оба Душанова претходника, па је то касније учињено и у документу из 1342, или је реч о нешто сложенијој причи. Њена реконструкција би, према нашем мишљењу, могла да изгледа овако.

Област Мраке дошла је у српске руке после Милутиновог преузимања власти 1282. године, у оквиру велике офанзиве када су Срби водили операције према Видину. Предео око града Землна у којем се налазио и полусрушени манастирић посвећен Св. Николи био је вероватно гранични појас према бугарским земљама. Стога је природно да је краљ Милутин био тај који је даровао и обновио овај манастир, као што је то уосталом учинио и Дечански, 1330. године, на свом победничком путу после битке код Велбужда. Како даровница Дечанског не бележи претходна Милутинова даривања, а и иначе је реч о препису из друге половине XIV века, изгледа оправдана претпоставка да је овај препис начињен по налогу игумана манастира Св. Николе Мрачког и да су у њему унете извесне измене у односу на оригиналну даровницу Дечанског. Сличност аренги Врањинске повеље, повеље Дечанског и оне Јована Александра намеће још једну претпоставку, а то је да су преписи обе повеље из XIV века део замисли мрачког игумана да обеснажи даривања Душанова Хиландару. Ако је данас изгубљена Милутинова даровница садржавала сличну аренгу, онда су оба документа из XIV века настала по угледу на тај документ, који је, природно, имао аренгу сличну оној за манастир Св. Николе у Врањини јер је реч о фомулару за манастире посвећене светом Николи.

Са друге стране, поново указујемо на сличности даровница из 1330. и 1339. То је место „као што су и прошли цареви, државоци скиптра царскога украсили и записали часне одабране богоисписане речи“ – „познато је да су претходни цареви и краљеви, док су држали скиптар царски и српскога краљевства украсили часно и богоисписана писмена изабраних хрисовуља“. Такође, позивање на старозаветну мисао премудрога Соломона из Прича Соломонових 8,15: „Мноме цареви царују и силни пишу правду“ налази се и у аренги документа из 1330, само се ту приписује пророку Давиду („сетивши се речи пророка Давида који рече: ... Са овим божанским црквама цареви царују и рог царски се уздиже, и држава се њихова утврђује, и силни правду пишу“). Оне

несумњиво показују да је даровница из 1339. настала тако што је састављачу исправе била пред очима старија повеља.

Измене, до којих је, сва је прилика, касније дошло у препису повеље из 1330. природно се очекују у оном делу документа који говори о даровима у корист манастира („...да је вечно власништво манастира"). Оваква претпоставка дâ се поткрепити још неким аргументима. Наиме, у најмању руку је чудна и неочекивана формулација из диспозитива у којој се помиње „архимандрит Светога Николе", а потом се помиње да „поповима који су међу људима манастирским не пакости Велика црква". Иако је ту могла бити реч о надлежној архиепископији, много је чешћа употреба израза Велика црква за патријаршију, па је стога вероватније да је овај део повеље убачен после 1346. Тешко је такође поверовати да је манастирић Св. Николе, тек што је обновљен, већ добио статус архимандрије. Из свега реченог излазило би да је препис повеље Дечанског из 1330. сумњиве аутентичности. Такав закључак потврђује и наш документ из истог комплекса, на основу којег запажамо противречности у исказима две повеље.

Препис повеље из 1339, за који верујемо да потиче из XVII века, чини се верним оригиналу. Не видимо како може опстати сумња у фалсификат коју су изнели Мошин и Славева.[14] Они, наиме, сматрају да је даровање Св. Николе Мрачког Хиландару само по себи фалсификован податак, настао с намером да се обеснажи Душанова оригинална повеља којом се Мрачки манастир даје иконому Јовану на доживотно уживање. Сама таква тврдња није логична, пошто је Душан три године касније, 1342, издао повељу којом се овај манастир даје реченом старцу Јовану због његове верне службе у Хиландару. По смрти Јовановој, манастир Св. Николе има да се врати под „област Светогорску", односно, да поново буде метох Хиландара.

Појмови и установе

Виноград, 57 (страна), *31* (ред у издању) – површина земље засађена виновом лозом.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 80–83 (Д. Синдик).

Млин, 57, *31* – објекат намењен за млевење житарица. Подиже се на речним токовима јер користи водену снагу за покретање жрвња.

[14] Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 163–164.

Литература: *Лексикон српског средњег века* (под: *воденица*), 93–94 (С. Мишић).

Сенокоси, 57, *32* – места где су похрањиване залихе сена намењене сточној исхрани током зимских месеци.

Литература: *Лексикон српког средњег века* (под: *сенокошеније*), 667 (М. Благојевић).

Забели, 57, *32* – омеђене територије, најчешће необрађеног земљишта, које су се по искључивим правима коришћења издвајале из целине.

Литература: М. Благојевић, *Средњовековни забел*, ИЧ 14–15 (1966) 1–17; *Лексикон српског средњег века*, 202 (М. Благојевић).

Ловишта, 57, *33* – површине на којима се обављао лов, главна забава средњовековног владајућег слоја. Коришћење ловишта било је једно од регалних права, које је владар уступао властели или цркви.

Литература: С. Мишић, *Лов у средњовековној Србији*, ИГ 1–2 (1995) 51–66; *Лексикон српског средњег века* (под: *лов*), 369 (С. Мишић).

Зимовници, јесеништа, 57, *33* – терени на којима је вршена испаша стоке у току тиме или касне јесени. Зимовишта су се претежно налазила на мањим надморским висинама где није било снежног покривача.

Литература: *Лексикон српског средњег века* (под: *зимовиште*), 241–242 (Ђ. Тошић).

Иконом светогорски, 57, *41* – старешина у манастиру, по важности одмах иза игумана, а у Хиландару после игумана и баште. У начелу он је заменик игумана и његов потенцијални наследник.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 252 (Р. Милошевић).

Позоб, 57, *44* – обавеза давања зоби и сена коњима на којима путују владар и његова пратња.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 535 (М. Благојевић).

Псар, 57, *44*– зависни владаров човек, чувар и дресер владаревих ловачких паса.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 602–603 (С. Мишић); Исти, *Лов у средњовековној Србији*, 51–66.

Поклисар, 57, *44* – назив за посланика, дипломатског посредника или преговарача.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 538 (С. Ћирковић).

Провод, 57, *44* – кривично дело или каква недозвољена радња, намет, односно работа одређена зависном становништву које је било

дужно да прати владара или поклисара до границе жупе или утврђеног места.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 588 (Р. Михаљчић).

Приселица, 57, *45* – обавеза надокнаде штете причињене од разбојника и лопова.

Литература: М. Благојевић, *Оброк и приселица*, ИЧ 18 (1971) 165–188; *Лексикон српског средњег века*, 586 (М. Благојевић).

Севаст, 57, *45* – византијска чиновничка титула која у средњовековну Србију продире после 1299. године. Реч је о чиновницима везаним за послове пореске и катастарске контроле, који су имали и одговарајуће судске надлежности.

Литература: Љ. Максимовић, *Севасти у средњовековној Србији*, ЗРВИ 32 (1993) 137–147; *Лексикон срспког средњег века*, 660–661 (Љ. Максимовић).

Кефалија, 57, *45* – највиши представник локалне управе у граду и околини, владарев чиновник и опуномоћеник.

Литература: Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972, 71–100; *Лексикон српског средњег века*, 292–295 (М. Благојевић).

Прахтор (практор), 57, *45* – фискални чиновник у византијским земљама, а на некадашњим византијским територијама највероватније онај који убира порезе и води и одређене судске поступке.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 573 (Љ. Максимовић).

Димнина, 57, *46* – државни порез који се скупљао по кућама (димовима), један облик главарине.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 152 (Ј. Мргић).

Глобар, 57, *46* – државни чиновник чија је дужност била да скупља државне глобе.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 117 (Б. Марковић).

Десетак, 57, *46* – натурална дажбина која је износила приближно десетину од плодова са земље, као и од свих врста домаћих животиња (на пример: овчији, пчелињи, свињски десетак).

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 144–146 (М. Благојевић).

Стари српски архив, књ. II, стр. 69–83

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"13"
УДК 091=163.41"13"

Срђан Рудић

ПОВЕЉА БАНА ТВРТКА КОТРОМАНИЋА КНЕЗУ ВЛАТКУ ВУКОСЛАВИЋУ

1354.

Босански бан Твртко, заједно са мајком, издао је 1354. године, након станка на Милима, повељу кнезу Влатку Вукославићу. Поновљена је одредба из ранијих повеља да су поседи које је кнез Влатко добио од бана Стефана искључиво његова баштина. Гарантује му се да ће у случају клевете или невере бити заштићен све „док га не буду просудили Босна и Доњи Краји и Загорије и Хумска земља“ и све док не буде у својој кући у Кључу.

Cette charte en faveur du prince Vlatko Vukoslavić a été délivrée en 1354 par le ban bosniaque Tvrtko et sa mère. A cette occasion son texte rappelle la disposition stipulée dans des chartes antérieures précisant que les possessions du prince Vlatko constituent son patrimoine à titre exclusif et lui garantissant qu’en cas de calomnie ou de parjure il serait protégé „jusqu’à ce que ne le regarde la Bosnie et Donji kraji et la Zagorije et Humska zemlja (la terre de Hum)“ et jusqu’à ce qu’il ne regagne sa demeure à Ključ.

Бан Твртко и његова мајка издали су 1354. године повељу кнезу Влатку Вукославићу и њоме потврдили права која му је дао бан Стефан II. Бан Твртко, са оцем кнезом Владиславом, мајком кнегињом Јеленом и братом кнезом Вуком већ је издао 1353/54. године две повеље кнезу Влатку Вукославићу. Како је у међувремену кнез Владислав умро издата је нова повеља. Одлука о њеном издавању донета је на станку „све земље Босне и Доњих Краја и Загорија и Хумске земље на Милима“ који је одржан пошто се кнегиња Јелена са млађим сином кнезом Вуком вратила из Угарске, где је настојала да добије потврду угарског краља и сагласност са променом на босанском престолу.

Фердо Шишић је сматрао да се ова повеља некада налазила у Кермендском архиву. Од девет повеља које су забележене у регистру овог архива, Шишић је нашао само седам. Како су повеље из 1354. и

1357. године и по садржини и по времену издања идентичне онима које је нашао у Кермендском архиву, закључио је да су се и њих две некада ту налазиле. Касније, повеља се налазила у Збирци Мађарског народног музеја у породичном архива барона Јесенака, а сада се чува у Мађарском државном архиву у Будимпешти (сигнатура D1 56 742).

Ранија издања

Текст повеље први је издао Густав Венцел 1879. године. Он је објавио и превод на мађарски језик, а написао је и краћи пропратни текст у којем је покушао да објасни значење појединих појмова. Венцел није дао опис исправе, нити је означио скраћенице које је разрешио. Приликом читања текста направио је неколико крупнијих грешака; тако је уводни део повеље који гласи **кьда приде госпоѣ бана мати сь ȣгрь** погрешно прочитао као **кьда приде госпоѣ бана мати Сьȣтрь**. Наредно издање повеље приредио је 1905. године Фердо Шишић који га је објавио заједно са повељама из Кермендског архива. Ово издање пропраћено је кратким уводом, али ни Шишић није дао опис повеље, нити је у тексту обележио разрешене скраћенице и исправљене писарске грешке. Велики недостатак овог издања је то што Шишић свој препис није сравнио са оригиналом, тако да и код њега има грешака у читању. Далеко успешније је издање Лајоша Талоција који је ову повељу, као и Кермендске, публиковао у више наврата. Први пут је објавио у Будимпешти 1905. године, а већ наредне 1906. године и у „Гласнику Земаљског музеја“ у Сарајеву где је приложио и фотографије повеља. Критичко приређивање текста повеље у овим издањима урадио је Милан Решетар, док је Талоци написао пропратну студију у којој се углавном бавио топографским резултатима и тумачењем средњовековне босанске историје. Скраћенице су разрешене и обележене у тексту. Стојан Новаковић је 1912. године наново издао повељу у којој је изоставио крај 15, затим 16. и 17. и почетак 18. реда, односно оне делове повеље у којима је записана санкција, а грешком није одштампан почетак 5. реда. Новаковић је разрешио скраћенице, али их ни он, попут Венцела и Шишића, није обележио. Последњи је повељу, заједно са фотографијом, објавио Марко Vего 1982. године. Препис повеље урађен је латиницом, при чему су полугласови изостављени и замењени апострофима. Vего је разрешио скраћенице и обележио их округлим заградама у којима је, између осталог, дао и превод појединих речи на савремени језик, као и одређена објашњења.

G. Wenzel, *A szláv történeti emlékek és a magyar történelem*, Történelmi Tár 1879, 14–16; F. Šišić, *Iz arkiva u Körmendu,* VZA VII (1905) 211; L. Thallóczy, *Tanulmányok a Bosnyák bánság kezdetéröl fötekintettel a Körmendi levéltár okleveleire*, Budapest 1905, 18–19; L. Thallóczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kör-mendskog arkiva*, GZM 18 (1906) 410–411, са снимком; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 315–316; L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914, 23–24; M. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1982, 156–157, са снимком.

Текст повеље[*]

Вь име ѡт(ь)ца и сина и с(ве)тога д(ȣ)ха аминь. Вь ѡно врѣме, кьда приде госпоѣ бана мати сь Ȣгрь и своимь синомь с кнеземь |2| с Вькомь, и кьда би станькь на Милѣхь вьсе земле Босне и Дольнихь Краи и Загориѣ и Хльмьске земле, присегла е |3| госпоѣ бана мати и не синь г[оспо]д[и]нь бань Твьтко д(в)ȣма на десете добрѣхь Бошнань кнезȣ Влаткȣ Вькославиѣȣ. Ꙗ си|4|зи сȣ присегли: прьво госпоѣ бана мати, дрȣго г[оспо]д[и]нь бань Тврьтко, третие казьнць Болеславь, четврьто тепчиѣ Ивахнь, |5| пето кнезь Влаи Добровоевиѣь, шесто воевода Пȣрьѣа, седмо кнезь Мрькое, ѡсмо жȣпань Црьнȣгь, девето кнезь Владиславь Ѡбра|6|довиѣь, десето жȣпань Вьчихна Тепчиѣь, прьво на де⟨се⟩те кнезь Мьстьнь Бȣбаниѣь, дрȣго на десете кнезь Влатко Ѡбриновиѣь, |7| третие на десете кнезь Богдань Бѣльханиѣь. Тизи сȣ присегли кнезȣ Влаткȣ Вькославиѣȣ на моѣехь и на еваньѣели, доколѣ сȣ |8| сиѣ господа и доколѣ е кнезь Влатко и негово дѣте за нихь господьства да нѣ Влатко ȣ нихь порȣченикь ни таленикь ни ȣзь|9|никь ни негово дѣте, и ȣ чемь е бань Стѣпань ѡдȣмрьль кнеза Влатка да мȣ се ѡнози не ѡтниме нищоре ни ѡт сие господе ни |10| ѡт нихь властелина, и да за този не има печали ниед(ь)нь брать Влатковь ни братȣчедь ниед(ь)нь чловѣкь за нихь господьства. Да е |11| ȣ ѡномь кнезь Влатко ѡнако тврьдь како е биль тврьдь ȣ ѡномь за бана за Стѣ-

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

пана. И вола коѣ би клевета а или ѡбада ȣзлѣ|12|зла на кнеза на Влатка, а или би ȣ кою невѣрȣ зашль кнезь Влатко, да мȣ нѣсȣ вольни ȣчинити ниедногаꙗ хȣдога, доколѣ |13| га нѣ ѡгледала Босна и Дольни Краи и Загорие и Хльмьска земла. И ако би допаль кнезь Влатко кое кривине ⟨а или невѣре⟩,[1] |14| да мȣ нѣсȣ вольни сврѣћи вѣре доколѣ кнезь Влатко не бȣде дома ȣ своε хиже ȣ Клȣчи. А тко ће този порећи а или прѣворити(!), |15| да е проклеть ѡт(ь)цемь и синомь и д(ȣ)х(о)мь с(ве)тѣмь, и материю б(ож)иѡмь, и четирьми еваньћелисти, и д(в)ȣма на десете ап(о)с(то)лома, и седьми десе|16|ти изьбранимиі, и три ста(!) с(ве)тими ѡт(ь)ци, и вьсѣми Б(о)гȣ ȣгодивьщими, ȣ си вѣкь и ȣ придȣщи, и да е причестникь Июдѣ Скари|17|ѡтскомȣ и кои прѣда сина б(о)жиѣ на распетие за три де-сети сребрьнѣхь пѣнези и кои излиха ȣпиѣше: пропни, пропни, про-|18|пни, крьвь на немь и на чедѣхь ега. А томȣ рȣчникь тепчиѣ Ивахнь и кнезь Мрькое. А ссе(!) писа Дражеславь диѣкь ѡт пороениѣ |19| б(о)жиѣ лѣть ·ч҃·т·п҃·д҃· лѣто.

Превод повеље

У име Оца и Сина и Светога Духа, амин. У оно време када дође госпођа банова мати из Угара (из угарске земље) и својим сином кнезом Вуком, и када би станак све земље Босне и Доњих Краја и Загорија и Хумске земље на Милима, присегнула је госпођа банова мати и њен син, господин бан Твртко, са дванаесторицом добрих Бошњана кнезу Влатку Вукославићу. А присегнули су ови: прво – госпођа банова мати, друго – господин бан Твртко, треће – казнац Болеслав, четврто – тепчија Ивахн, пето – кнез Влај Добровојевић, шесто – војвода Пурћа, седмо – кнез Мркоје, осмо – жупан Црнуг, девето – кнез Владислав Обрадовић, десето – жупан Вучихна Тепчић, једанаесто – кнез Мастан Бубанић, дванаесто – кнез Влатко Обриновић, тринаесто – кнез Богдан Белханић. Ови су присегли кнезу Влатку Вукославићу на моштима и на јеванђељу, док су они господари, и све док је Влатко кнез и његово дете – за њихове владавине да им ни Влатко ни његово дете нису ни порученик ни таленик нити узник; а оно чиме је бан Степан за живота даровао кнеза Влатка – ништа од тога да му не одузму ни ова

[1] Преузето од Венцела и Талоција. По Шишићу и Стојановићу гласи **или невѣре**.

господа нити њихови властелини, и да се за то не брине ниједан од браће Влаткове, нити братучед нити њихов човек. И да је у ономе кнез Влатко онако тврд, како је био тврд у оном за бана Степана. И ако би која клевета или притужба пала на кнеза Влатка, или ако би кнез Влатко постао издајник, да му нису слободни учинити ништа нажао, све док га не буду просудили Босна и Доњи Краји и Загорије и Хумска земља. И ако би кнез Влатко допао кривице или издајништва, да му нису слободни одрећи веру све док кнез Влатко не буде код своје куће у Кључу. А онај ко ово буде порекао или прекршио, да је проклет од стране Оца и Сина и Духа светога, и матере Божије, и од четворице јеванђелиста, и од дванаесторице апостола, и седамдесеторице изабраних и од три стотине светих отаца и од свих Богу угодивших, у овом веку и у будућем, и да је саучесник Јуди Скариотском који предаде Сина Божијег на распеће за тридесет сребрних новчића и који је гласно викао: разапни, разапни, разапни – крв нека буде на њему и на деци његовој. А томе је јемац (ручник) тепчија Ивахн и кнез Мркоје. А ово је писао Дражеслав дијак, од рођења Божијег у години 1354.

Дипломатичке особености

Повеља је сачувана у оригиналу који се чува, као што смо већ истакли, у Мађарском државном архиву у Будимпешти. Писана је на материјалу димензија 44 x 15 см (13,5 + 1,5 a plica),* у 19 редова који се лако читају, осим на крају 13. реда где је повеља била преломљена тако да се на снимку не разазнају речи и слова.

Повеља је оверена мањим печатом бана Стефана II. Ово није једини случај да је бан Твртко користио печат свог претходника. Печат је округао са промером од 5 сантиметара. Печатна слика састоји се од симбола смештеног у мањем кругу и двојезичне легенде највећим делом смештене у кружну траку која се пружа дуж ивице печатног поља. Печатни симбол је коњанички портрет бана Стефана у бојној опреми. Коњ је представљен у пуном трку и окренут надесно. У траци која иде ивицом печатног поља налази се легенда на латинском језику: S·MN·STEPHI DI·GRA·TOTI BOSNE BANI (SIGILLUM MINUS STEPHANI DEI GRATIA TOTI-US BOSNE BANI). На слободним деловима поља предвиђеног за печатни симбол исписана је и кратка легенда на српском језику: **господин**

* Податак о димензијама добијен је љубазношћу госпође Сузане Ковач из Мађарског државног архива и колегинице Јелене Мргић-Радојчић.

БN СТѢПАN. (P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 13–15.)

Писмо дијака Дражеслава има уједначен уставни облик у свим повељама које је писао. Све своје повеље, па и ову, украсио је са почетним словом **Б**. У тексту има и старих и нових облика слова, као и слова са мањом или већом фреквенцијом у босанским рукописима. У повељи је направљено неколико мањих грешака. Приликом писања године издавања ове повеље, Дражеслав је бројну вредност слова ·ч҃· (1000) преузео из глагољице, а слова ·т· (300), ·н҃· (50) и ·д҃· (4) из ћирилице. (G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, GZM IV–V (1950) 109–110; П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд 1987, 140.)

Садржај повеље из 1354. године није нарочито интересантан; у њему се јављају углавном већ познате ствари. Овом повељом су бан Твртко и баница Јелена, пошто је умро Твртков отац кнез Владислав, потврдили веру кнезу Влатку. У односу на претходне повеље у овој је извршена промена у форми. Сада се и бан, и његова мајка и дванаест добрих Бошњана заклињу кнезу Влатку – и поред тога у самој повељи одређује се „да му нису слободни одрећи веру“. Друкчије је описан и начин утврђивања да ли је кнез Влатко починио неверу – није слободно учинити му зло „док га не буду просудили Босна и Доњи Краји и Загорије и Хумска Земља“, што се у ствари односи на властелу из тих области. Из текста повеље се види и да је наведених дванаест „добрих Бошњана“ имало себи потчињену властелу – записано је да кнезу Влатку „ни ова господа нити њихови властелини“ не могу да узму оно што му је даровао бан Стефан II за живота. (С. Ћирковић, „*Верна служба*“ *и вјера господска. Везе личне зависности у босанској држави*. Зборник ФФ у Београду VI–2 (1962) 95–112 (= *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 318–335.)

Интересантан је списак властеле са којом су се баница Јелена и бан Твртко заклели кнезу Влатку Вукославићу. Наиме, у повељи пише: „присегнула је госпођа банова мати и њен син, господин бан Твртко, са дванаесторицом добрих Бошњана“. Потом се они набрајају поименице под редним бројевима од 1 до 13 – најпре банова мати, потом бан Твртко, а након њих још 11 властелинских имена. Дакле, наведено је 11 „добрих Бошњана“, иако на почетку повеље јасно пише да их је било 12. Изгледа да је у овој повељи бан Твртко урачунат у „12 добрих Бошњана“, а могуће је и да је био обичај да се њих 12 закуне на повељу, али

их у том тренутку није било толико присутних. (С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици, XV Сведоци*, Глас СКА CX (1923) 1–25; А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, Историско-правни зборник, Сарајево 1949, 100; М. Динић, *Државни сабор средњевековне Босне*, Београд 1955, 14–22.)

Повеља бана Твртка из 1354. године посебна је по томе што је то прва босанска исправа у којој се помињу ручници. Уписани су на самом крају повеље, пре потписа писара и године издавања повеље, на месту на којем су обично стављана имена пристава. Занимљиво је да се оба ручника, тепчија Ивахн и кнез Мркоје, помињу и као сведоци међу „дванаест добрих Бошњана“, и то, ако изоставимо бана Твртка и његову мајку, као други и пети у редоследу сведока. (М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, 140–154.)

Јединствена је и санкција ове повеље у којој се помиње „триста светих отаца“, што је у ствари скраћено од 318 никејских отаца из дипломатике Србије. Повеља из 1354. године једина је у којој се они помињу, а непомињање никејских отаца и часног крста у босанским повељама по мишљењу Александра Соловјева су ознака богомилске традиције. (А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, 102.)

Просопографски подаци

Кнез Влатко Вукославић, 71 (страна), *6*, *13–20* (ред у издању); 72, *21–27* – најстарији син кнеза Вукослава Хрватинића. Према повељама из 1353/54. и 1354. године држао је град Кључ. Кнез Влатко је 1363. године заједно са сином Вукославом прешао у службу угарског краља и предао Кључ у замену за град Бршљановац у Крижевачкој жупанији. Влатковићи су постали угарска племићка породица под називом (В)Латковићи „од Бршљановца“, а после губитка матичног поседа „од Слобоштине и Могора“.

Извори и литература: L. Thallóczy, *Studien*, 19–25, 337–344; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји, Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, према регистру.

Казнац Болеслав, 71, *8* – Болеслав Дукојевић се помиње међу сведоцима на повељама у периоду 1353/54–1357. године. На повељама из 1353/54. наведен је без титуле, док се у две наредне повеље из 1354. и 1357. помиње као први међу сведоцима са титулом казнаца. Током XV века јавља се још неколико особа које су носиле исто презиме, тако

да претпостављамо да се ради о потомцима казнаца Болеслава. На повељама Радослава Павловића из 1427. и 1432. године међу сведоцима су и кнежеви Иваниш и Степко Дукојевић. На повељи Стефана Вукчића из 1435. године међу сведоцима су наведени и кнежеви Вукашин, Степко и Мркша Дукојевић. Најзад, на повељи краља Стефана Томаша из 1446. међу сведоцима је кнез Иваниш Дукојевић.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858, 341, 370, 382–383, 440; L. Thallóczy, *Studien*, 19–25; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, Београд – Ср. Карловци 1929, 604, 624; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-2, Београд – Ср. Карловци 1934, 39.

Тепчија Ивахн, 71, *8*; 72, *35–36* – Ивахн Ивановић се помиње као сведок на повељама насталим у периоду 1353/54–1357. године. На повељама из 1354. и 1357. године носи титулу тепчије. Његови потомци су Твртко Ивахнић и Влатко Твртковић (Војводић) који су вршили службу усорског војводе од 1357. до 1399. године. Влатко Твртковић се наводи и као сведок „од Треботића“.

Извори и литература: I. Kukuljević, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, Zagrabiae 1862, 495, 497; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 186, 222, 224, 233, 235; Š. Ljubić, *Listine* IV, Zagreb 1875, 282; Љ. Талоци, *Како и када је Хрвоје постао велики војвода босански?*, ГЗМ IX (1897) 183–191; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I (1100–1499)*, Zagreb 1898, 84, 86, 97; L. Thallóczy, *Studien*, 19–27; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, 82, 174, 422, 426; Ђ. Тошић, *Двије повеље босанскога краља Стјепана Дабише,* ИЧ XXXIX (1992) 5–23.

Кнез Влај Добровојевић, 71, *8–9* – Јавља се као сведок на повељама бана Твртка у периоду између 1353/54–1370/74. године. На повељама из 1353/54. и 1370/74. уписан је без титуле, док у осталима носи титулу кнеза. На повељи из 1366. уписан је међу сведоке „добре Бошњане“, а на повељи из 1370/74. као сведок „од Усоре“. Влај Добровојевић се помиње и у православним списима о богомилству. Дечански препис синодика из XVI века доноси после првих анатема читав низ поименичних проклетстава против „јеретика босанских и хумских“ међу којима се спомиње и Влај Добровојевић. Његовој породици вероватно припада и Влатко Добровојевић, сведок „од Завршја“ на повељи из 1332. године.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 102; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I (1100–1499),* 83, 86; L. Thallóczy, *Studien*, 19–25; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, 44, 73; A. Solovjev, *Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu*, Godišnjak DI BiH V (1953) 1–103; В. А. Мошин, *Сербская редакция синодика в неделу православия,* Византийский Временник XVII (1960) 278–353.

Војвода Пурћа, 71, *9* – Пурћа Хрватинић, припадник горњобосанског рода Хрватинића, јавља се као сведок на повељама издатим између 1353/54. и 1378. године. У повељи из 1357. наводи се као ручник и пристав, а у повељи из 1367. као сведок и пристав. У повељи из 1378. јавља се без титуле, али са презименом. Први познати члан овог рода био је Хрватин Стефанић који се јавља као сведок на повељама из 1333. и 1345. године, и који је можда био отац војводе Пурће и Стипоје Хрватинића који се помиње у повељама насталим у периоду између 1353/54. и 1392. Стипоје се на повељама из 1353/54. помиње се као пристав „од владаније", док је у осталим сведок са титулом кнеза. На повељи из 1395. сведок је кнез Драгић Хрватинић. Његов син био је Јурај Драгићевић који се јавља као сведок на повељама између 1400. и 1444. године.

Извори и литература: I. Kukuljević, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, 495, 497; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 225, 237, 330; Š. Ljubić, *Listine* IV, 282; VII, Zagreb 1882, 240; IX, Zagreb 1890, 433; К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА XI (1892) 32; E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagrabiae 1892, 89, 151; Љ. Талоци, *Како и када је Хрвоје постао велики војвода босански?*, 183–191; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I (1100–1499)*, 97; L. Thallóczy, *Studien*, 19–27, 331; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, 46, 82, 174, 504, 508, 561; I-2, 117; Ђ. Тошић, *Двије повеље босанскога краља Стјепана Дабише*, 5–23.

Кнез Мркоје, 71, *9*; 72, *36* – Мркоје Шћитовљанин помиње се као сведок у четири повеље настале између 1345. и 1357. године. У латинској повељи бана Стефана II из 1345. уписан је само као Merkoe. Повеља из 1351. је једина у којој је наведен са презименом међу сведоцима и приставима „добрим Бошњанима". У повељама из 1354. и 1357. године наведен је са титулом кнеза, а 1354. уписан је и као ручник. Његов син вероватно је био Гргур Мркојевић који је уписан као сведок „од Босне" у повељи из 1367. године.

Извори и литература: L. Thallóczy, *Studien*, 16–19, 23–25, 25–27, 329–331.

Жупан Црнуг, 71, *10* – Јавља се као сведок на повељама из 1354, 1366. и 1370/74. године међу „добрим Бошњанима“. Његов син је можда жупан Вукац Чрнуговић, сведок на повељи из 1378. године.

Извори и литература: Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I (1100–1499)*, 83, 86; L. Thallóczy, *Studien*, 23–24; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, 82.

Кнез Владислав Обрадовић, 71, *10* – Јавља се као сведок у повељама из 1353/54, 1354. и 1357. године. У повељама из 1353/54. године наведен је без титуле.

Извори и литература: L. Thallóczy, *Studien*, 19–25.

Жупан Вучихна Тепчић, 71, *11* – Јавља се као сведок у повељама насталим између 1353/54. и 1370/74. године. У повељама из 1366. и 1367. носи титулу тепчије. Вероватно је био сведок и на повељи из 1370/74. где је уписан само као „Тепчиь“. Отворено је питање да ли га можемо поистоветити са Вукосавом Тепчићем, сином тепчије Радосава, који се помиње у повељама из 1329. и 1332. године.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 102; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I (1100–1499)*, 84, 86; L. Thallóczy, *Studien*, 7–8, 14–15, 19–24, 25–26; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, 44; Р. Михаљчић, *Презимена изведена од титула*, Владарске титуле обласних господара, Сабрана дела VI, Београд 2001, 264–284.

Кнез Мастан Бубањић, 71, *11–12* – Родоначелник породице Масновић из Високог, чији чланови се јављају као сведоци на повељама босанских владара у периоду између 1354–1405. године. Сведок је на повељи из 1354, а у латинском акту из 1355. уписан је као comes Mastanj Bubanich. У старијој литератури личност кнеза Мастана Бубањића често се преплиће са личношћу војводе Мсна, чији натпис је сачуван у Доњој Дрежници код Мостара. Син Мастна Бубањића вероватно је био кнез Прибоје Масновић који се као сведок помиње између 1378–1399. године. Мастанов син је можда био и Сладић Масновић који је био пехарник на двору Твртка I и као сведок се помиње у две повеље из 1390. Прибојев син би могао бити кнез Радосав Прибојевић који се јавља на повељи краља Твртка 1405. Овом роду можда припада и кнез Иван Бубањић који се помиње на повељи из 1426. године.

Извори и литература: I. Kukuljević, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, 495, 497; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 189, 224, 225, 226, 234, 237, 257, 329; Š. Ljubić, *Listine* IV, 282; К. Јиречек, *Споменици српски*, 31–32; Љ. Талоци, *Како и када је Хрвоје постао велики војвода*

босански?, 183–191; L. Thallóczy, *Studien*, 23–24; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, 80, 422, 426, 494; П. Анђелић, *Месновићи, Масновићи, Бубањићи, хумска и босанска властела*, Херцеговина 2 (1982) 79–89; Ђ. Тошић, *Двије повеље босанскога краља Стјепана Дабише*, 5–23.

Кнез Влатко Обриновић, 71, *12* – Кнез Влатко Обриновић јавља се као сведок и у повељама из 1354, 1357. и 1366. године. Његов син је можда био Остојица Обриновић који се у повељи из 1394. помиње као ab aula marsalcus aulicus.

Извори и литература: Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I (1100–1499)*, 84; L. Thallóczy, *Studien*, 23–25; F. Miklosich, *Monumenta serbica*, 224.

Кнез Богдан Белханић, 71, *13* – Богдан Бјелханић помиње се у повељама бана Твртка издатим између 1353/54. и 1370/74. године. У повељама из 1353/54. поменут је као пристав од двора. У повељи из 1354. помиње се као сведок са титулом кнеза, а исту титулу носи и у повељама из 1366. и 1370/74, када се опет јавља као пристав од двора. Можда му је предак био Бјелхан који се помиње као казнац у повељи бана Матеје Дубровнику од 1249. године. Његовом роду свакако су припадали и кнез Бјелица Бјелханић, наведен међу сведоцима на повељи из 1405, као и дворски Иваниш Биоханић са повеље из 1433. Овој породици можда је припадао и Гргур Вилханић, сведок са повеље из 1395. Ђура Даничић је сматрао да је овде дошло до замене слова, односно да треба да стоји Гргур Билханић. Сматрао је да је **Бѣльханиќь** = **Бильханиќь** = **Биоханиќь**, што значи да се ради о једној породици. Током XVII века помиње се неколико фрањеваца са презименом Бјелавић.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta serbica*, 33, 226, 257, 375; Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I, Београд 1863, 40, 99, 114; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I (1100–1499)*, 84, 86; E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 429, 460; L. Thallóczy, *Studien*, 19–24; J. Jelenić, *Necrologium Bosnae Argentinae*, GZM XXVIII (1916), 341; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, 10, 494, 513.

Дражеслав дијак, 72, *36* – Дражеслав Бојић је био дијак банова Стефана II и Твртка. Писао је повеље у периоду 1353/54–1370/74. године. У повељи из 1367. године навео је и своје презиме Бојић, а 1353. године записао да је надворни писац бана Твртка.

Извори и литература: Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I (1100–1499)*, 84, 86; L. Thallóczy, *Studien*, 19–25; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I-1, 73.

Установе и важнији термини

Кнез, 71, *2*, *6*, *8–13*, *15*, *17*, *20*; 72, *22*, *23*, *25*, *27*, *36* – Титула кнеза није имала устаљено место на хијерархијској лествици средњовековне босанске државе. Носили су је чланови владарске породице, обласни господари, крупна и ситна властела, носиоци управних функција. Титула кнеза је у властеоском сталежу била наследна.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 38–55; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 299–301 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Сабрана дела VI, Београд 2001, 88–103.

Станак, 71, *3* – Станак је један од назива државног сабора који је представљао најважнију установу у средњовековној босанској држави. На њему је присуствовало искључиво племство, без представника цркве. Одржаван је обично у близини владаревог пребивалишта или двора и на њему су се доносиле најважније одлуке из спољне и унутрашње политике. Користе се и називи сбор, сва Босна, сав русаг босански и други.

Литература: М. Динић, *Државни сабор средњевековне Босне*, 14–22; С. Ћирковић, *Русашка господа*, ИЧ XXI (1974) 5–17 (= *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 306–317); *Лексикон српског средњег века*, 222–228, s. v. *Збор* (С. Ћирковић, М. Благојевић), 696–698, s. v. *Станак* (С. Ћирковић).

Казнац, 71, *8* – Казнац је најистакнутији представник државне управе који је био задужен за убирање владаревих прихода, али је обављао и друге дужности. У средњовековној Босни је свака велика историјска област имала свога казнаца.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 17–24; *Лексикон српског средњег века*, 268 (М. Благојевић).

Тепчија, 71, *8*, *35–36* – Тепчија је дворски или провинцијски функционер који је водио рачуна о земљопоседу свог господара, у овом случају босанског бана. У средњовековној Босни је свака велика историјска област имала свога тепчију.

Литература: М. Благојевић, *Тепчије у средњовековној Србији, Босни и Хрватској*, ИГ 1–2 (1976) 7–47; М. Благојевић, *Државна управа*, 25–30; *Лексикон српског средњег века*, 728 (М. Благојевић).

Војвода, 71, *9* – Титулу војводе носила је угледна властела у средњовековној Босни. Ширењем државе број војвода се повећавао,

али се нису смањили њихов углед и ранг. Обично је по смрти војводе титулу наслеђивао најстарији син, а уколико је био без потомака то је могао бити и неко од најближих сродника. У време бана Стефана II Котроманића јавља се и велики војвода који је заповедао војводама који су вршили војну службу.

Литература: *Лексикон српског средњег века,* 95–97 (Р. Михаљчић, А. Веселиновић, А. Фотић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, 125–156.

Жупан, 71, *10*, *11* – Титула жупана је најстарије достојанство познато код Срба и најчешће је означавала поглавара жупе. Обављали су локалне управне и судске функције. Титула жупана није се стицала у државној или дворској служби, већ се сматра да је била наследна.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 38–55; *Лексикон српског средњег века*, 197–198 (Г. Томовић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, 77–87.

Порученик, 71, *16* – Положај порученика, како је приказан у овој повељи, је негативан, односно то је положај у којем дестинатар не треба да се нађе. Овај израз можда означава личност која је лишена заштите, или руке како се у праву средњовековне Србије означавало јемство или заштита. Истовремено, порученик може да значи други назив за појам порук или јамац. Могуће је да има значење и према глаголу поручити. Марко Вего је извео његово значење из глагола позвати (да није Влатко у њих „ни позиван ни талац“).

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi za Hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908–1922, 457–459 (jamac), 1028–1029 (poručenik), 1029–1031 (poruk); *Лексикон српског средњег века*, 634–635 (С. Шаркић).

Таленик, 71, *16* – Други назив за таоца. То је лице које једна страна даје другој у знак јемства да ће поштовати преузете обавезе, али и лице које једна страна ухвати и држи до испуњења услова наметнутих истој особи. Таоци су узимани као средство притиска и у унутрашњим сукобима.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 726 (Ђ. Бекић).

Узник, 71, *16* – Други назив за роба. У овом случају значи да кнеза Влатка и његово дете нико не може засужњити, утамничити, односно одузети му слободу.

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 1527; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, Zagreb 1972, svezak 84, 385.

Невера, 72, *23* – Појам супротан од вере. Вера се може изгубити само под одређеним условима, односно ако се почини прекршај, тј. невера. Ако би властелин починио неверу престале би да важе гаранције добијене вером господском. Процену да ли је почињена невера није вршио сам владар, већ је то препуштано трећим лицима, односно телу састављеном од властеле или припадника цркве босанске.

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба" и вјера господска*, 95–112; *Лексикон српског средњег века*, 439 (Ђ. Ђекић).

Вера, 72, *27* – Вера је тврдо задата реч слична заклетви, коју владар задаје појединoм властелину или целој породици. Властелин је трајно у вери код владара, све док не би починио неверу. Вера се могла потврђивати, нарочито приликом промене на престолу, а могла се укинути само под одређеним условима. До средине XIV века веру задаје владар заједно са властелом која је представљала и тело које ће у случају потребе „огледати" властелина. Касније преовлађује заштита коју пружа црква босанска.

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба" и вјера господска*, 95–112; *Лексикон српског средњег века*, 75–77 (Р. Поповић, С. Ћирковић).

Ручници, 72, *35* – Ручници су јемци правне радње и по правилу ради се о најугледнијој властели са високим достојанством. Именовао их је владар у зависности од њиховог утицаја на спровођење одређене правне радње. Било их је више, а дешава се да се истовремено помињу и као сведоци. За живота краља Твртка помињу се „сведоци и ручници", за краља Дабише „ручници и сведоци". За време краља Остоје, све до 1400. године користила су се оба израза. Након те године ручници се више не помињу, већ су се стопили са сведоцима.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, 144–152; *Лексикон српског средњег века*, 635–636 (М. Благојевић).

Дијак, 72, *36* – Дијаци, као писци повеља, помињу се скоро редовно у босанским средњовековним повељама. Назив дијак био је у употреби, са незнатним прекидима, током читавог периода постојања средњовековне босанске државе.

Литература: С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. Дијак, Граматик, Канцелар, Логотет*, Глас СКА 106 (1923) 50–96; *Лексикон српског средњег века*, 152 (Т. Суботин-Голубовић).

Топографски подаци

Миле, 71, *3* – место код данашњих Арнаутовића где се одржавао станак босанске државе. Ту се налазила и црква са гробницама босанских владара.

Литература: P. Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva u Arnautovićima kod Visokog*, GZM n.s. A, XXXIV (1979) 183–247; Н. Гошић, *Средњовјековни топоним* „*Миле*“ *или* „*Мили*“, Зборник за историју БиХ 2 (1997) 113–117.

Кључ, 72, *27* – Град Кључ је био центар жупе Бањица у земљи Доњи Краји.

Литература: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји, Крајина средњовјековне Босне*, према регистру.

Стари српски архив, књ. II, стр. 85–97

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Раде Михаљчић

ХРИСОВУЉА ЦАРА УРОША МЕЛНИЧКОМ МИТРОПОЛИТУ КИРИЛУ

(1356, мај)

Маја 1356. цар Стефан Урош (1355–1371), у договору са мајком, царицом Јелисаветом, даровао је мелничком митрополиту Кирилу у баштину цркву Светог Николе Стошког. Митрополит је *својим трудом и откупом* обновио порушену цркву и сазидао пирг. Поред цркве, пирга и ранијих поседа који су припадали цркви, митрополит је добио село Смилово са засеоцима. Цареви властеличићи – Витомир и Станиша даровали су митрополиту винограде. Урош је као баштину потврдио и митрополитове купљенице.

En mai 1356 l'empereur Stefan Uroš (1355–1371), d'un commun accord avec sa mère, l'impératrice Jelisavet, a fait don au métropolite de Melnik, Kiril, en tant que son patrimoine, de l'église Saint-Nicolas Stoški. Par *son achat et ses efforts* ce métropolite a restauré l'église en ruine et a fait ériger un pyrgos. Outre l'église, le pyrgos et les possessions antérieures de l'église, il a obtenu le village de Smilovo avec ses hameaux. Les vassaux de l'empereur – Vitomir et Staniša – ont fait don de vignes au métropolite. Uroš a confirmé les acquisition du métropolite en tant que son patrimoine.

Опис хрисовуље и ранија издања

Хрисовуља цара Уроша од маја 1356. сачувана је као аутентичан препис на два комада хартије, по мерењу Душана Синдика ширне 294, а дужине 885 мм. Горњи део хартије дуг је 448 мм. Хартија са воденим знаком крушке произведена је око 1360. године. Исправа је писана брзописом, а садржи 61 ред од којих су три реда (1, 29 и 38) оштећена. Досадашње реконструкције оштећења нису уверљиве.

Даровница цара Уроша сачувана је у ризници манастира Хиландара, где је мелнички митрополит Кирил вероватно провео последње године живота (видети даље). На полеђини повеље налазе се две касније дописане белешке које доносимо према читању Д. Синдика, *Српска*

средњовековна акта у манастиру Хиландару, Хиландарски зборник 10 (1998) 51:

1. Белешка непознатог писара: **† За С[то]жие** – по мишљењу Д. Синдика исписано руком XIV века.

2. Белешка монаха Никандра (прва половина XIX века): **Сеи хрисов8ль цара Стефана** (изнад дописано руком XX века: Душана) **ѡбаче нее нашъ но данъ естъ митрополит8 Кирил8 ради церкова С(ве)таго Николаѫ Стожкога да имѣетъ їако своѫ**.

Крајем XIX века Љубомир Ковачевић је преписао хиландарске повеље, али је његово издање уништено за време Првог светског рата. Урошеву хрисовуљу без аренге издао је Стојан Новаковић, *Законски споменици*, 308– 310, а потпун текст Александар Соловјев, *Повеље цара Уроша у Хиландарском архиву*, Богословље II–2 (1927) 285–288. Опис хрисовуље: Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 51.

Архив манастира Хиландара, бр. 45, сиг. А/19; Фотографије: Архив САНУ 8876. И 71, А, Б; Народна библиотека Србије Ф 2772; Филм Архив Србије.

Текст повеље[*]

† Бл(а)гоч(ь)стно и велелѣпно и достодльжʼно ⟨...⟩оивʼше[1] **наше корѥни бл(а)гоч(ь)стиꙗ и ѡтвѣтьвие добродѣтели |2| плоди принести и бл(а)гоч(ь)стиꙗ плоди 8красивʼше бл(а)годарьст(вь)но славити Б(о)га вь Троици, и Троиц8 |3| вь единомь Б(о)жьствѣ вь единомь ц(а)р(ь)ствѣ же и г(оспо)дс(т)вѣ вь единои воли и хотѣни безначелн8 же и сьприи|4|снос8щн8 и непостижим8 един8 ес(ть)ств(е)н8 и равʼноч(ь)стн8 и равнопоклаꙗем8 иже всѣмь тво|5|рителн8ю и вʼседрьжителʼн8 же н(е)б(е)си и землʼи и прѣисподнимь в[и]димимь же всѣмь и нев[и]димимь ѡ |6| ѡд(8)шевлѥним же и безд(8)шнимь. Ѿт ѥже единородʼни С(ы)нь и слово ѡ(ть)че неизреченʼни свѣть ѡт свѣта вьси|7|ꙗ намь. И мн(о)гоч(ь)стни даролюбни дари дароваше се пр(о)р(о)комь же и ап(о)с(то)ломь и м(8)ч(е)-**

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод Татјана Суботин-Голубовић.

[1] А. Соловјев предлаже ⟨**ѥсть от нашег**⟩, а Д. Синдик ⟨**озар**⟩**ивʼше**. Можда је вероватније решење: ⟨**8стр**⟩**оивʼше** (Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић).

н(и)комь с(ве)тителемь |8| же и пр(ѣ)подобнимь и православнимь ц(а)ремь и всем8 народ8 православиꙗ различно дари раздѣлив҆ши и до|9|⟨ст⟩охвалним(и) вѣн҆ци вѣнчав҆ша ꙗкоже ти самаꙗ и вин҆наа ꙗви се подателнаꙗ живот8 безьмѣр҆наꙗ м8|10|дрость Б(о)жиꙗ кь всѣмь велегл(а)сно вьпиѥть г(лаго)лющи: „Мною ц(а)риѥ ц(а)р(ь)ств8ють и силни правд8 пиш8ть.“

⟨Т⟩ѣ|11|м҆ же и азь вь Х(ри)с(т)а Б(о)га бл(а)говѣр҆ни и Б(о)гомь поставлѣн҆ни Стефань 8рѡшь вьтори Ц(А)РЬ всѣхь ср(ь)пских(ь) и грьь|12|ч҆ких(ь)(!) зем҆ль бл(а)годѣтию Б(о)жиѥю процвьт҆ш8 ми вь своемь ѡт(ь)ч(ь)ствѣ, по того изволѥнию рещи се ѡтрас҆льь |13| бл(а)гаго корене родитель мѡихь с(ве)тихь рек8 же Симеѡна новагѡ мироточ҆ца и прьвагѡ вл[а]д[ы]ки бив҆шаа|14|гѡ зем҆ли срьпсцѣи и великаго с(ве)тителꙗ и прьвопрѣстол҆ника земли срьпскои ѡт(ь)ч(ь)ства нашегѡ Сави приемии |15| ц(а)р(ь)ствиꙗ бл(а)гоч(ь)стни вѣн҆ць ѡт р8ки Х(ри)с(т)а моегѡ, поревновах҆ же житию и бл(а)гопрѣбиванию с(ве)тихь ѡ Х(ри)с(т)ѣ ц(а)реи |16| бл(а)говѣр҆но живших(ь) на зем҆ли, рек8 же великаго и равнагѡ ап(о)с(то)ломь прьвагѡ хр(и)стиꙗномь Костадина ц(а)ра |17| и инихь правос҆лав҆но и благѡч(ь)стно жив҆шихь на зем҆ли.

Ѡт юности моѥѥ теп҆лостию д(8)ше и рев҆ностию ср(ь)дца |18| моего раждежен҆н8 ми бив҆ш8 любовию кь всѣмь с(ве)тимь и б(о)жьств҆нимь цр(ь)квамь нь и паче с(ве)т(а)го и сла(!) |19| и славнаго ск(о)раго вь помощехь ар(ь)хиереꙗ Х(ри)с(то)ва Никол8. Ть бо тепли и скори вь помощехь жрьтв8 8|20|словн8 и ѡд(8)шевлѥн8 себе при[не]се Б(о)г(о)ви присно сьц(а)р(ь)ств8юще с нимь телесние бо ѡкови по б(о)гоглас(ь)ном8 8|21|глас8 ѡттресь и см8щающих(ь) 8мь вещи измѣн҆ше достоино анг(е)лском8 сп[о]доби се дрьзновению тѣмьь |22| достоино храмь ѥго вь хвал8 и вь ч(ь)сть себе вьзд҆вигь д8ховних(ь) трьжьст҆в8юще и славославеще прославль|23|шаго их(ь) г[о]сп[о]да. Тѣм҆ бо самѣми 8сти ч(ь)сть б(о)гови принаше се добрѣ вѣд8ще ꙗко ꙗже кь п[о]добнимь рабомь ч(ь)сть ꙗвлѥ|24|ниѥ имать кь ѡб҆щем8 вл(а)дицѣ слав8.

Тѣм҆ же и ми 8бо добрѣ вѣр8ще дрьзнов҆лѥниѥ кь Б(о)г8 приетнимь св(е)тие |25| м(о)л(и)тви ихь призиваемь в҆сегда ц(а)р(ь)ство ми скорагѡ вь помощех(ь) и тепла заст8пника ар(ь)хиреа Х(ри)с(то)ва

Николȣ. И по |26| того изволению ȣспоменȣ г(о)сп(о)дги(!) ми и м(а)т(е)ри в(ь)седрьжавнои и аѵг(ȣ)сти ц(а)р(и)ци Иелисав҆те м(а)т(е)ри ц(а)р(ь)ства ми и |27| ц(а)р(ь)с(т)вȣ ми достолѣпни и в҆сеч(ь)стни прѣѡсвещен҆ни митрополить б(о)гоздан҆наго гр[а]да Мел҆ника, кѵр(ь) Ки|28|риль ѡ цр(ь)кви с(ве)таго Николи чȣдотвор҆ца Стожьского како ѥс(ть) наш҆ль ѡнȣзи цр(ь)квь с(ве)таго Ни[ко]ли Сто|29|ж҆кога порȣшенȣ, и ѡнь ю ѥс(ть) ѡбновиль и сьзидаль и ѡще и к҆ томȣ пирьгь сьзидаль своимь трȣдомь |30| и ѡткȣпомь. И за този ȣспоменȣтиѥ прѣѡсвещен҆наго ни митрополита кѵ(рь) Кирила приѥ г[о]сп[о]жда |31| ми и м(а)ти ц(а)р(ь)с(т)ва ми ц(а)рица кѵра Ѥлисаф҆ти и ц(а)р(ь)ство ми, и даровасмо мȣ ѡнȣзи кѥлию, цр(ь)квь с(ве)т(а)го Нико|32|ли Стожьс҆кога и пир(ь)гь що си ес(ть) самь си зидаль сь всѣми правинами и сь селомь що си ес(ть) дрьжала тази цр(ь)квь, |33| и с планиномь. И записа мȣ ц(а)р(ь)с(т)во ми Кондарата сь стасиѡмь и с периволѥмь и с виноградомь и с ни|34|виѥмь що си ес(ть) дрьжаль и прѣгѥ ȣ Псалинѣ. И стась Юлл(и)ѓанова ȣ Грьдали на чемь ѥс(ть) сѣдѣль Свиноглавь |35| сь в҆сѣми правинами стаси тѣх҆зи. И ѡще се ц(а)р(ь)с(т)во ми з(ь)говори з г[о]сп[о]ждомь ц(а)р(и)цомь м(а)т(е)рию ц(а)р(ь)с(т)ва ми и при|36|дадос҆мо ⟨с⟩ело Смилово сь всьми правинами и с мегѓами и сь засел҆ци како сȣ дрьжали властеличики ц(а)рь|37|ства ми в҆се ч(и)сто. И ѡще мȣ записа ц(а)р(ь)с(т)во ми виноград Тȣркаревь и Лȣв҆ров що мȣ сȣ даровали властелич(ики) |38| ц(а)р(ь)с(т)ва ми Витомирь и Станиша. И кȣпеничиѥ що си ѥс(ть) кȣпиль самь митрополить Кѵриль и при|39|ложил подь ѡнȣзи цр(ь)квь да мȣ нѣсть вол҆нь никто потворити.

И такози мȣ записа и ȣтврьди ц(а)р(ь)с(т)во |40| ми СЛОВОМЬ ц(а)р(ь)скимь. Ꙗко мȣ се слȣчи тере остави своимь хѡтѣниемь митрополию да си има и |41| ѡнȣзи цр(ь)квь сь всѣмь що мȣ ѥс[ть] записало ц(а)р(ь)с(т)во ми под(а) ѡнȣзи цр(ь)квь с(ве)т(а)го Николи Стожьскога, да си ѥс(ть) во|42|л҆нь ми ть кѵр(ь) ѡном҆зи цр(ь)квомь до своега живота а по смр(ь)ти своѥи люби за д(ȣ)шȣ под цр(ь)квь подпи|43|сати а или кȣмȣ(!) харизати. И кога си ѡнь самь постави калȣгѥра ȣ ѡноизи цр(ь)кви, да мȣ нѣсть забаве |44| ни ѡть кога любо.[2]

[2] Ова реченица је испуштена у издању Соловјева.

И такози м8 записа ц(а)р(ь)с(т)во ми wн8зи цр(ь)квь и 8 Мѣлницѣ 8 град8; всаки настоещи ми|45|трополить да нѣс(ть) волнь wном(ь)зи цр(ь)квомь и wнѣм҆зи пир҆гwм и wнѣмизи сели и стас҆ми що ѥс(ть) ц(а)р(ь)с(т)во |46| ми записало под wн8зи цр(ь)квь, да ни к҆лирици, да ни инь кто любо wд влад8щих(ь) вь дрьжавѣ ц(а)р(ь)с(т)ва ми заба|47|в[и]ти а или wднети что любо wд wнези цр(ь)кве, тькмо да има всаки митрополить настоещи 8 Мѣлни|48|цѣ пwмень д(8)ховни и четири динаре на година, а ино нищо векѥ да нѥма.

И такози wсвободи ц(а)р(ь)с(т)во |49| ми он8зи цр(ь)квь и люди що си има wнази цр(ь)квь да имь нѣс(ть) ни ѥдного подан҆ка ни сокиꙗ ни градози|50|даниꙗ ни к8кѥзиданиꙗ, ни сенокошениꙗ, ни жет҆ве, ни wраниꙗ, ни прѣсекѥ ни поноса, ни про|51|вода, ни приселице, ни глобара, ни псара, ни конюха, ни севасть, ни кѥфалиꙗ, ни кнезь, ни травни|52|не, ни десет҆ка, ни планиниꙗтикw, ни свинога десет҆ка, ни димнине, просто рекше wд всѣх(ь) работь |53| и поданькь иже(се) wбретаю 8 зем҆ли ц(а)р(ь)с(т)ва ми велих и малих(ь). Да нѣсть волнь никто забавати(!) а или 8зети |54| что любо посилиемь wт сиези црькве с(ве)т(а)го Николи Стожьского, тькмо да си прѣбиваеть сиꙗзи |55| цр(ь)кв вь в҆сако 8тврьждение ч(и)сто[3] и свобод8 никимь неразорим8 до вики. И м(о)лю ѥгоже Б(о)гь изво|56|ли по мнѣ ц(а)р(ь)с(т)в8юща на стол8 ц(а)р(ь)с(т)ва ми сием8 ХРИСОВ8ЛОѴ непот҆ворен҆н8 бити, нь и паче бол҆шеи |57| и(!) крѣп҆це потврьжден8 бити. Кто ли се пон8ди разорити си златопечат҆ни хрисовѵль ц(а)р(ь)с(т)ва ми, та|58|ковом8 да м8 ѥс(ть) мьстник с(ве)ти Николае вь д(ь)нь страшнагw пришьствиꙗ Х(ри)с(то)ва аминь.

|59| † ВЬ Х(РИ)С(ТА) Б(О)ГА БЛ(А)ГОВѢРНИ СТ(Е)Ф(А)Н ѴРѠШЬ ЦАР СР(Ь)БЛЕМ(Ь) И ГР(Ь)КОМЬ †

|60| Записа се си златопечат҆ни хрисов8ль пwвѣлѣниемь г(оспо)д(и)на ц(а)ра вь лѣто #ѕ҃·w҃·ѯ҃·д҃· индиктиwн(ь) ·ѕ҃·.

|61| † Повелѣниемь г(оспо)д(и)на ц(а)ра логофеть Драгослав(ь) прер8чи 8 Серѣ м(ѣ)с(е)ца маꙗ.

---

[3] **ч(и)сто** – испуштено у ранијим издањима.

Превод повеље

Побожно је и лепо и потребно (...) нашега корена плод благочестивости и изданак врлине принети, и украсивши плодове побожности, у захвалности славити Бога у Тројици, и Тројицу у једном божанству, у једном царству и у господству једне воље и жеље, безначелну и саприсносуштну, и непостижну и једину јестаствену, и равночасну и равнопоклањајему, која је све створила, и која држи небо и земљу и преисподњу, и све видљиво и невидљиво, живо и неживо. Од ње (Тројице) засјао нам је јединородни Син и Слово очиње, неизрецива светлост од светлости, и многобројни дарољубиви дарови дароваху се пророцима и апостолима и мученицима, светитељима и преподобнима, и православним царевима и целоме православном народу разделивши дарове различите побожности и овенчавши (их) похвале вредним венцима, јавила си се ти лично, узрочница и дароватељка живота, неизмерна мудрост божија, која свима веома гласно виче, говорећи: „Мноме цареви царују и силни правду пишу.“

Тако и ја, у Христу Богу благоверни и Богом постављени Стефан Урош, други цар свих српских и грчких земаља, који сам благодаћу божијом процветао у своме отачаству, и који се Његовом вољом називам изданком благог корена родитеља мојих светих, да кажем Симеона новога мироточца и првога владара који је био у српској земљи и великог светитеља и првопрестолника земље српске отачаства нашега Саве, примивши благочасни венац царства од руке Христа мога, поревновах житију и побожном животу светих о Христу царева који су благоверно живели на земљи, да назовем великог и апостолима једнаког Константина – првог цара хришћанима, и других који су православно и побожно живели на земљи.

Од младости моје, топлотом душе и ревношћу срца мога распаљен бејах љубављу према свим светим и божанским црквама, а најпре према онима које су посвећене светом и славном, брзом на помоћи, архијереју Христовом Николи. А тај топли и брзи помагач, принео је себе, жртву договорену и узвишене душе, Богу, са Њим царујући јер се, уз помоћ богогласног гласа ослободио телесних окова и удаљио се од ствари које збуњују ум, па се анђеоској одважности уподобио. Стога достојно храм његов, на похвалу и у почаст себи подигох, духом празнујући и прослављајући Господина који га је (духа) прославио. Истим тим устима почаст се Богу указује, а добро се зна да су слугама налик када објављују част и славу Владици свега.

Тако, дакле, и ми добро верујући да је искреност Богу угодне, свете њихове молитве, свагда призивамо царство ми, брзог помоћника и топлог заступника, архијереја Христовог Николу. И Његовом вољом спомену госпођи ми и матери свeдржавној августи царици Јелисавети, матери царства ми и царству ми кротки и свечасни преосвећени митрополит богосазданог града Мелника, кир Кирил, о цркви светог Николе Чудотворца Стошког, како је нашао ону цркву светога Николе Стошкога порушену, и он ју је обновио и озидао, и још је к томе својим трудом и откупом сазидао пирг. И за тај спомен преосвештеног нам митрополита кир-Кирила, прихвати госпођа ми и мати царства ми царица кира Јелисавета и царство ми и даровасмо му ону келију, цркву светога Николе Стошког и пирг што га је сам сазидао, са свим правинама и са селом што га је држала та црква, и са планином. И записа му царство ми, Кондарата са стасом и перивојем и са виноградом и са њивама што их је и раније држао у Псалини; и стас Јулијанова у Грдали, на којој је седео Свиноглав са свим правинама тих стасова. И још се договори царство ми са госпођом царицом, матером царства ми, и придадосмо село Смилово са свим правинама и међама и са засеоцима како су држали властеличићи царства ми, све чисто. И још му записа царство ми виноград Туркарев и Лувров, што су му даровали властеличић царства ми, Витомир и Станиша. И купљенице што их је купио сам митрополит Кирил и приложио оној цркви, и то нико не сме да повреди.

И тако му написа и утврди царство ми речју царском, да ако му се догоди те својом вољом остави митрополију, да има и ону цркву са свиме што му је записало царство ми оној цркви Светога Николе Стошког. И да је слободан тај господин (да располаже) оном црквом за свога живота, а по смрти својој, било је за душу цркви преписати, или је коме поклонити. И калуђеру кога он сам постави у оној цркви, да није сметње ни од кога.

Исто тако, записа му царство ми ону цркву у граду Мелнику; сваки митрополит који буде, да нема власт над оном црквом и оним пиргом и оним селима и стасовима што их је записало царство ми оној цркви. Ни клирици нити ко други од оних који имају моћ у држави царства ми, да (је) не узнемирава нити однесе било шта од оне цркве, само да има сваки митрополит који буде у Мелнику помен духовни и четири динара на годиште, и ништа друго да нема.

И тако ослободи царство ми ону цркву и људе које има она црква, да им није ни једног поданка нити соћа, ни градозиданија ни зидања кућа, ни кошења сена, ни жетве, ни орања, ни пресеке, ни поноса, ни провода, ни

приселице, ни глобара, ни псара, ни коњушара, ни севаст ни кефалија ни кнез, ни травнине, ни десетка, ни планиниатико, ни свињски десетак, ни димнине, просто речено – од свих работа и давања који постоје у земљи царства ми, великих и малих. И да нико не може да (је) узнемирава или на силу узме било шта од ове цркве светога Николе Стошког, и да постоји ова црква светога Николе Стошког у свакој сигурности и у, ни од кога, повређеној слободи до века. И молим онога, кога Бог одреди да после мене царује на престолу царства ми, да овај хрисовуљ буде неповређен, него још више и јаче потврђен. А ко покуша да разори овај златопечатни хрисовуљ царства ми, таквоме нека буде осветник свети Никола у дан страшног доласка Христовог. Амин.
У Христу Богу благоверни Стефан Урош цар Србима и Грцима.
Записа се овај златопечатни хрисовуљ по наређењу господина цара, године 6864, индиктион 9.
По наређењу господина цара прибележи логотет Драгослав у Серу, месеца маја.

Дипломатичке особености

Необично велика аренга није у сразмери са осталим деловима хрисовуље, посебно са експозицијом и диспозицијом. Аренга говори о теолошки образованом састављачу. Реч је о Драгославу, логотету цара Уроша. Учени логотет био је свестан прилика у којима се нашао и које су чекале Душановог наследника и другог цара *свих српских и грчких земаља*, изданка благог корена *светих родитеља.* Логотет се није случајно позивао на *Симеона новог мироточца и првог владара* српских земаља и Саву *првопрестолника* отачаства, затим на Константина *првог* хришћанског цара.

Исправа је писана црним мастилом, а црвеним мастилом исписани су потпис, крстови, иницијал, затим речи цар и хрисовуљ. Уз потпис и датум, великим словима исписане су речи цар, слово и хрисовуљ. Урошев логотет није се држао устаљених форми византијских хрисовуља, али аутентичност ове исправе не доводи се у питање. О аутентичности царских исправа Стефана Душана недавно је расправљао С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. XCV, Одељење историјских наука, књ. 27, 59–70.

Хрисовуља није оверена печатом, иако је остало довољно простора на крају исправе.

Просопографски подаци

Јелисавета, 88 (страна), *49*, *57* (ред у издању) – монашко име **Јелене**, сестре бугарског цара Ивана Александра, од 1332. године жене Стефана Душана. Показивала је политичке амбиције, утицала на државне послове, а после смрти првог српског цара управљала је Серском облашћу.

Литература: *EJ* 4 (1960) 482 (M. Dinić); Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965 (= *Сабрана дела* IV, 422–631); *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit,* Wien 1978, 97.

Кирил, 88, *52*, *56*, *71* – мелнички митрополит. Вероватно је завршио као монах манастира Хиландара. Уколико је то тачно, онда је могуће да је лично властелинство у Мелнику и околини завештао српском манастиру на Светој гори. Радослав Грујић сматра да су три митрополита „пред Турцима или из којих било других разлога, склонили се у Св. Гору и тамо провели до смрти, поневши собом владарске даровнице за своја лична властелинства, па су те даровнице сачуване до данас у светогорским манастирима у којима су ти митрополити преминули. – Тако је даровница митрополита сереског Јакова нађена у манастиру Св. Пантелејмона, мелничког Кирила у Хиландару, грачаничког Венедикта у Св. Павлу".

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 222; Рад. М. Грујић, *Лична властелинства српских црквених представника у XIV и XV веку*, Гласник СНД XIII (1934) 48–49; М. Ал. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Дизелдорф 1976, 118–121; В. Мошин, *Св. патријарх Калист и српска црква*, Гласник СПЦ IX (1964) 192–206; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 107 (= Сабрана дела IV, 564–565); I. Dujčev, *Melnik au moyen âge*, Byzantion 38 (1968) 40–41; М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1988, 77; Епископ Сава, *Српски јерарси од деветог до двaесетог века,* Београд 1996, 275, 283; Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, София 1997, 77–195, 260; М. Благојевић, *О спорним митрополијама цариградске и српске патријаршије*, ЗРВИ 38 (1999/2000) 369; Ђ. Бубало, *Влахо епископ или Влахоепископ*, ЗРВИ 39 (2001/2002) 210.

Витомир и **Станиша**, 88, *70* – браћа, властеличићи цара Уроша, касније поданици севастократора, односно деспота Дејана. Њихова баштина налазила се у околини Мелника. Дародавци су цркве Светог Николе Стошког и другостепени ктитори манастира Белова. На западном зиду овога манастира живописани су њихови портрети.

Литература: Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1989, 85–86, 202; Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, София 1997, 77, 85.

Драгослав, 89, *114* – логотет цара Уроша. Написао је више царевих исправа. Име овог логотета забележено је на копији Урошеве повеље которској властели од 10. априла 1357, затим у позном преводу исте исправе на староиталијански: Scrisse il logofente Dragosan. Међутим, у оригиналном ћириличком тексту нема његовог имена.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 160, 169; Š. Ljubić, *Rukoviet jugoslavenskih listina*, Starine X (1878) 4; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 310, 349, 710, 713.

Литература: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 87, 88.

Установе и важнији појмови

Соће, 89, *93* – основна дажбина коју су земљорадничка домаћинства давала владару. Свако домаћинство плаћало је годишње једну перперу. Понекад су земљорадници уместо новца давали кабао жита.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 683–685 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Соће – основни порез средњовековне Србије*, Глас САНУ 390, 11 (2001) 1–44 (са старијом литературом).

Градозиданије и **кућезиданије**, 89, *93* – радна обавеза зависног становништва. О зидању и изградњи утврђења има више података, док се обавеза изградње кућа спомиње само у овој хрисовуљи.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 115; *Лексикон српског средњег века*, 125–126 (М. Шуица).

Сенокошеније, 89, *93* – обавеза зависног становништва да припреми сено за зимску исхрану стоке. Према Бањској хрисовуљи, сви који су могли *косу држати*, били су дужни да током године три дана косе, упласте и садену сено.

Литература: М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII–XIV век)*, ИГ 2–3 (1966) 68–84; Р. Катић, *Сточарство средњовековне Србије*, Београд 1978, 91–96; *Лексикон српског средњег века*, 667 (М. Благојевић).

Жетва, 89, *94* – посебна обавеза зависног сељаштва на домену феудалног господара. На властелинству манастира Бистрице меропси су били дужни *три дана да жању и три дана да плеве.*

Извори: А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29–30.

Орање, 89, *94* – једна од работа зависних земљорадника. Ова обавеза одмеравала се површином земље, а касније бројем дана у недељи. Није само реч о орању, већ свим работама везаним за сетву, жетву, вршидбу, пренос и складиштење жита.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 471–472 (М. Благојевић).

Пресека, 89, *94* – реч није позната. Могуће да је логотет погрешио. Ова реч могла би се довести у везу са неком работом зависног становништва.

Понос, 89, *94* – често се јавља у средњовековним документима. Ова реч имала је двојако значење. Везана је за трговину и пренос робе. У овој исправи означава намет зависних сељака.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 552 (М. Шуица, са старијом литературом).

Провод, 89, *94* – недозвољен провод људи и имања – кривично дело. Овде је реч о работи зависног становништва које је било дужно да прати владара или његовог поклисара до утврђеног места или границе жупе.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 588 (Р. Михаљчић).

Приселица, 89, *94–95* – Обавеза да село, жупа или лично властелин надокнаде штету коју су причинили разбојници или лопови.

Литература: М. Благојевић, *Оброк и приселица*, ИЧ 18 (1971) 165–188; *Лексикон српског средњег века*, 586 (М. Благојевић).

Глобари, 89, *95* – службеници извршитељи судских пресуда који су скупљали глобе. Душанов законик прописује да глобар може да скупља глобу само на основу писане судијине наредбе.

Извори: *Душанов законик*, члан 188 и 194; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 166.

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права* II, 45; III, 221; *Лексикон српског средњег века*, 117 (Г. Марковић).

Псари, 89, *95* – Зависни људи који су били ослобођени неких намета и работа јер су чували и дресирали ловачке псе за владара или феудалног господара. У овој исправи, поданике мелничког митрополита Кирила, цар Урош ослобађа издржавање псара и коњуха.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 603 (С. Мишић, са старијом литературом).

Коњух, 89, *95* – К. Јиречек сматра да су соколар, псар и коњух (коњушар) „владареви приватни чиновници“. Овде се коњух набраја са осталим дажбинама, наметима и работама. Према одредбама Бањске

повеље *коњухом* се плаћало као и у Студеници. Цар Душан *од коњух* ослобађа црквени забел. Исто тако, *од коњух* и других намета и работа ослобађа имање Светог Пантелејмона.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 310, 421, 429, 430, 507, 508, 579, 596, 609, 614, 628; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 70, 75, 95.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 24.

Севаст, 89, *95* – Срби су ово достојанство затекли у новоосвојеним византијским крајевима. Надлежности византијских севаста нису дословно преузете у Српској држави где је он претежно обављао пореске, катастарске и судске послове. Цар Урош на властелинству серског митрополита укида надлежности севаста, кефалија и кнезова.

Литература: Љ. Максимовић, *Севаст у средњовековној Србији*, ЗРВИ 32 (1993) 137–147; *Лексикон српског средњег века*, 660–661 (Љ. Максимовић).

Кефалија, 89, *95* – заповедник града и околине. Кефалије су постављали владари, касније и обласни господари као своје намеснике и опуномоћенике у локалној управи. Кефалија је истовремено био војни и цивилни заповедник. Установа кефалија затечена је у византијским крајевима које је освојио краљ Милутин.

Литература: Ст. Новаковић, *Византијски чинови и титуле*, 266, 267; К. Јиречек, *Историја Срба* I, 259, 425; II, 17, 118, 285, 364; Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972, 71–100; Lj. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration under the Palailogoi*, Amsterdam 1988; М. Благојевић, *Државна управа*, 246–285; *Лексикон српског средњег века*, 292–295 (М. Благојевић).

Травнина, 89, *96* – намет за коришћење различитих врста пашњака.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 212; М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 84–89; *Лексикон српског средњег века*, 736–737 (М. Благојевић).

Десетак, 89, *96* – натурална дажбина. Извори бележе десетак *житни*, *вински*, *десетак живи* (од домаћих животиња) најчешће *овчи*, *свини.* Десетак *пчелни* називао се још *трмчани десетак* и *десети ули.*

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 145–146 (М. Благојевић, са старијом литературом).

Планинатико или **планиниотик**, 89, *96* – врста травнине, намет за испашу планинских сувати.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 310, 401; А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, 473, 474.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 212; М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 84, 88; *Лексикон српског средњег века*, 519 (М. Благојевић).

Димнина, 89, *97* – дажбина која се скупљала по кућама. Термин је преузет из Византије (καπνικόν). Јавља се кратко време на територијама које су освојене од Византије.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 152 (Ј. Мргић, са старијом литературом).

Стари српски архив, књ. II, стр. 99–142

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"14"
УДК 091=163.41"14"

Ђорђе Бубало

ФАЛСИФИКОВАНА ПОВЕЉА ЦАРА СТЕФАНА УРОША О СТОНСКОМ ДОХОТКУ

1358, јун 2.*

Цар Урош са мајком, царицом Јеленом, видевши хрисовуљу свога оца цара Душана и прочитавши шта је њоме приложио Светоарханђеловском манастиру у Јерусалиму, потврђује очеве одредбе према којима се реченом манастиру има давати сваке године Стонски доходак, који су Дубровчани дужни плаћати док год држе Стон, и то 500 перпера на Ускрс и других 500 перпера на Митровдан. Уколико би се десило да манастир Светих арханђела у Јерусалиму запусти, Дубровчани су дужни ову суму пренети на српске манастире на Светој гори – Хиландар и Свети Павле. Повеља је написана у Призрену, 2. јуна 1358, пред игуманима: јерусалимским, Герасимом, хиландарским, Арсенијем и светопавловским, Јованом, под надзором логотета Драгослава. Повеља је сачувана у 4 примерка укључујући и хиландарски протограф са златним печатом. Анализа показује да је реч о фалсификату који су сачинили Хиландарци и Светопављани крајем XV века.

L'empereur Uroš, et sa mère l'impératrice Jelena, ayant vu le chrysobulle de son père l'empereur Dušan et ayant lu ce qu'il a offert par celui-ci au monastère des Saints Archanges à Jérusalem, confirme les dispositions de son père selon lesquelles doit être versé chaque année à ce monastère le revenu provenant de Ston, que les Ragusain sont tenus de verser tant qu'il tiendront Ston, à savoir 500 perpères versés à Pâque et les 500 restants pour le jour de la Saint Démétrius. Si le monastère des Saints Archanges à Jérusalem venait à être abandonné, les Ragusains seraient tenus

* Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 709–711 (Ст. Новаковић, *Законски споменици*), навео је погрешан датум – 20. јуни – и у наслову и у тексту (**мѣсеца Іюніа ·к· дьнь**), заменивши, вероватно, бројку **в** са **к** приликом преузимања текста из Миклошићевог издања. Код извесног броја аутора, који су текст повеље користили према изводу у Новаковићевој збирци или су његовим подацима давали предност, наводи се управо овај, погрешан датум. Забуну око времена издавања још више је повећао А. Соловјев, *Повеље цара Уроша у хиландарском архиву*, Богословље 4 (1927) 282 (А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*), који је погрешном датуму из Новаковићеве збирке додао и погрешну годину – 1357.

de transférer le versement de cette somme au profit des monastères serbes de l'Athos – Chilandar et Saint-Paul. Cette charte a été rédigée à Prizren, le 2 juin 1358, devant les higoumènes: de Jérusalem, Gerasim, de Chilandar, Arsenije, et de Saint-Paul, Jovan, sous la supervision du logothète Dragoslav. Elle est conservée en 4 exemplaires y compris le protograf de Chilandar avec sceau doré. Son analyse révèle qu'il s'agit d'un faux qui a été créé par les moines de Chilandar et de Saint-Paul vers la fin du XVème siècle.

Вољом цара Душана манастир Светих арханђела у Јерусалиму примао је од 1350. године Стонски доходак у износу од 500 перпера годишње.[1] У наредних век и по, све до пропасти Јерусалимске обитељи крајем XV столећа, ова обавеза испуњавана је, уз извесне прекиде, редовно. Но, већ од првих деценија XV века, приликом одлазака по доходак намењен њиховој матичној установи, јерусалимски монаси су све чешће привремено боравили на Атосу, у српским манастирима Хиландару и Светом Павлу, као погодној успутној станици, или су се ту стално настањивали. Како се, током овог столећа, Арханђеловски манастир клонио потпуном паду, његови братственици почињу се у све већој мери трајно настањивати на Светој гори, чувајући традицију свог матичног манастира и право на дубровачку милостињу. Повремено и незванично преусмеравање Стонског дохотка на светогорске српске обитељи постало је, по свој прилици, још извесније од тренутка када су бригу о његовој исплати, након нестанка Деспотовине, преузеле Мара Бранковић а потом Катарина Кантакузина уз отворену подршку турских власти. Некако у то време Јерусалимски манастир Светих арханђела сасвим је опустео те су Хиландар и Свети Павле, имајући зацело у својим редовима монахе из Јерусалима, постали стални уживаоци Стонског трибута. Пошто је, међутим, читав подухват остао незваничан, смрт Маре Бранковић (1487), а потом и њене сестре Катарине Кантакузине (1490/91) учинила је да у последњој деценији XV века заједно са њиховим патронатом усахне и прилив новца из Дубровника (последња исплата извршена је 1490). Томе је изгледа допринело и иступање Јелене, кћери деспота Лазара, последње босанске краљице, као Марине и Кантакузинине наследнице што је подразумевало и право на Стонски

[1] В. Мошин, *Повеље цара Стефана Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на скадарском остврву Врањини*, Folia Slavica. Studies in Honor of Horace G. Lunt, Columbus, Ohio (Slavica Publichers, Inc.), 1979, volume 3, № 1–2, 175–200 (=АП 3 (1981) 7–36); цитирање према тексту објављеном у АП (Мошин, *Повеље цара Душана*).

доходак. Лишени овако значајног прихода, Хиландарци и Светопављани настојали су да уз притисак турских власти озваниче до тада правно неутемељено коришћење Стонског трибута.

Према данас углавном неподељеном мишљењу у науци, с тим циљем зготовили су, после 1498. године, када је умрла Јелена, а пре 1501, два фалсификата, наводне повеље цара Уроша (2. јуни 1358) и султаније Маре Бранковић (15. априла 1479). Према Урошевој повељи, цару су у Призрен наводно дошли игумани јерусалимски, Герасим, хиландарски, Арсеније и светопавловски, Јован и он треба да је, заједно с мајком Јеленом, потврдио одредбе повеље свога оца по којој је наводно Јерусалимски манастир имао право на 1000 перпера (!) Стонског дохотка, с обавезом исплате у две половине – о Ускрсу и о Митровдану. Осим тога, цар Урош је одредио, ваљда према договору који су између себе учинила три игумана, да ће се, уколико запусти Арханђелов манастир, уживање Стонског дохотка пренети на манастире Хиландар и Свети Павле. Своју одлуку цар је утврдио издавањем свечане хрисовуље са златним печатом. Урошеве пророчанске речи, дате средином XIV века, треба да су се обистиниле у време султаније Маре. Понављајући готово у целости текст повеље цара Уроша, Мара је могла само да утврди како су испуњени услови предвиђени његовом исправом, те она у присуству хиландарског игумана Арсенија и светопавловског, Кирила званично преноси право коришћења Стонског дохотка на српске светогорске манастире.

Тражећи помоћ и посредовање турских власти, на првом месту тадашњег великог везира Ахмет-паше Херцеговића, сина херцега Стефана Косаче, Хиландарци и Светопављани поднели су ове две исправе као потпору својим настојањима. Да ли убеђен поднетим фалсификатима или из неких личних разлога тек Ахмет-паша је послао Дубровчанима „пријатељско“ писмо којим их је убеђивао да изађу у сусрет потраживањима Светогораца, уз опомену да их у супротном неће моћи спречити да се обрате лично султану. Дубровчанима је била сасвим јасна порука између редова те је након Ахмет-пашине интервенције Стонски доходак наново почео да притиче на Свету гору, овога пута са чврстим гаранцијама турске државе, уз прекиде, али постојано све до 1806. године.[2]

[2] О питању преношења Стонског дохотка са Арханђеловог манастира у Јерусалиму на манастире Хиландар и Свети Павле видети K. Jireček, *Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskome manastiru sv. Arhangjela Mihajla u Jerusalimu i povelje o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479)*, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908,

Разуме се, за поновно примање Стонског дохотка непосредна заслуга припада Ахмет-пашином писму, а не самим фалсификатима, али су они, будући предочени знаменитом потурици, одиграли незамењиву, посредну улогу као правна акта на којима су Светогорци заснивали своја потраживања. О њиховом значају у заснивању тадашњег правног односа говори и чињеница да су их као основно доказно средство поседовале обе уговорне стране. Протографи Урошеве и Марине повеље и данас се чувају у Хиландару;[3] препис Урошеве повеље с краја XV и почетка XVI века чува се у Архиву ХАЗУ у Загребу,[4] камо је доспео из Дубровника, док је дубровачки примерак Марине повеље, данас нестао, сачуван у препису у рукопису *Кратког описа Зете и Црне Горе* из 1774. године.[5] У читавом подухвату, од стране Светогораца примарна улога припадала је, по свему судећи, Хиландарцима с обзиром на то да у Светом Павлу нису сачувани никакви писани докази о овом правном послу

Протограф и преписи

1. *Хиландарски протограф* чува се у архиву манастира Хиландара, топографска сигнатура А 8/2 (стара сигнатура бр. 47). Опис дајем на основу фотографије и података у каталогу Душана Синдика (видети ниже). Исписан је на пергаменту величине 342 x 460 мм залепљеном на зелено платно величине 374 x 630 мм веома брижљиво изведеним, калиграфским уставним писмом, црним мастилом у 44 реда укључујући и потпис. Крстови на почетку текста и потписа, иницијали и речи *цар* и *слово* исписани су црвеним мастилом. Потпис је изведен беспрекорно, без сувишних украса и сложених лигатура. Приметне су линије два

536–538 (K. Jireček, *Dohodak stonski*); М. Живојиновић, *Светогорци и Стонски доходак*, ЗРВИ 22 (1983) 165–188 (М. Живојиновић, *Стонски доходак*); А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*, Београд 2000, 189–191 (А. Фотић, *Света Гора*).

[3] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) бр. 47 (А 8/2) и 84 (А 6/16) (Д. Синдик, *Српска акта*).

[4] V. Mošin – S. Traljić, *Ćirilske isprave i pisma u Arhivu Jugoslavenske akademije*, Starine JAZU 46 (1956) 97, br. 1.

[5] *Кратки опис Зете и Црне Горе*, приредио С. Радовановић, Посебна издања САНУ књ. CDXXXV, Одељење друштвених наука књ. 68, Београд 1970, 163–168 (фототипија); *Кратки опис о Зети и Црној Гори*, превео и приредио Б. Шекуларац, Подгорица 1998, 156–161 (издање и превод на савремени српски).

уздужна прегиба дуж којих су поједина слова избледела или истрвена делом или у целости. Кроз два отвора, просечена у простору између текста и потписа, провучена је дебља уплетена свилена врпца на чијем крају је причвршћен златни печат. Будући да се рупице за врпцу од печата налазе изнад потписа, ваљда зато што није остало места испод, врпца покрива његов средишњи део код речи *благоверни*. О печату видети у одељку о спољашњим дипломатичким одликама.[6] Повеља је делимично описана већ уз текст првог издања: Аноним, *Извори из једне кронике. А. Диплома цара Стефана Уроша. (Од 2. јунија 1358 год. у Призрену.)*, Гласник ДСС 2 (1849) 202–203 (Аноним, *Диплома цара Уроша*). Податке о њој даје и В. Григорович, *Очерк путешествия по Европейской Турции*, Москва 1848, 1877[2], 45, бр. 27. Најновији опис Д. Синдик, *Српска акта,* бр. 47 (А 8/2). Фотографије: Архив САНУ, Историјска збирка 8876/ И–73 (овде приложена); Народна библиотека Србије Ф 2774 / 195 и 196 (фото), 4500 / 199 и 200 (микрофилм); Архив Србије А 8/2 (фото-слајд, није на месту). Објављена: В. Мошин, *Повеље цара Душана,* 29, сл. 1 (мутна, неупотребљива).

2. *Загребачки препис* чува се у Архиву ХАЗУ у Загребу, сигнатура Ćir. I/1. Опис овог преписа дајем на основу фотографије[7] и података у каталогу V. Mošin – S. Traljić, *Ćirilske isprave i pisma u Arhivu Jugoslavenske akademije*, Starine JAZU 46 (1956) 97, br. 1.[8] Исправа је написана на добро очуваној хартији са воденим знаком *вага у кругу* (према Мошину – Траљићу) с краја XV и поч. XVI века, веома уредним канцеларијским брзописом у 36 редова укључујући и потпис. Потпис је исписан црвеним мастилом. Нема трагова печата ни печаћења. Видљиве су две уздужне и три попречне линије прегиба. Текст је очуван у целости. У доњем десном углу налази се новија белешка у два реда: Apographum autogr. in monast. Chilandar, Glasnik II, 197 // Miklošić: *Mon.*

---

[6] Приложена је фотографија објављена у Д. Синдик, *Српски средњовековни печати у манастиру Хиландару*, у: Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ књ. XCV, Одељење историјских наука књ. 27, Београд 2000, 229–237, сл. 43 и 44 (Д. Синдик, *Српски печати*).

[7] Уз посредовање проф. др Љубомира Максимовића, снимак који сам користио и који се овде објављује начињен је у Архиву ХАЗУ и послат залагањем др Иве Голдштајна (Goldstein), редовног професора на Одсјеку за повијест Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу. На његовом труду и доброј вољи најискреније још једном захваљујем.

[8] У Мошин – Траљићевом каталогу наведена је погрешна година по хришћанској ери (1354), мада је византијска исправна (6866) и нетачна тврдња да се у хиландарском протографу не слажу елементи датума.

Serb., no CXLVIII, p. 165. Према садржају и граматичким одликама лако је уочљиво да пред собом имамо веома брижљиво урађен препис хиландарског протографа. Писар се чак трудио да подражава изглед потписа из предлошка. Подударање два текста потпуно је укључујући и извесне морфолошке и правописне особености предлошка: скраћивање речи *пророк* и *пророштво* са двоструким надметнутим *о*; генитив плурала личне именице *Јерусалим*; двоструки полуглас у служби обележавања генитива плурала именице *монастир*. Заправо, разлике се своде на правописно прилагођавање маниру преписивача: **ы** се доследно замењује са **и** или **ї**, у зависности од положаја; широко **є** на почетку речи и слога, изузев у скраћеном писању глаголског облика **ѥс**(**ть**); готово потуна превага високог дебелог *јер* у свим положајима; мешање **ѣ** и **є**; замена диграма **оу** са **ꙋ**; иницијално широко **Є**.

Релативно лако одређивање предлошка не помаже, нажалост, одгонетању личности преписивача. Будући да је, према воденом знаку, преписивање извршено непосредно после настанка протографа и свакако у вези с правним послом којем је фалсификат намењен, готово да је извесно да је овај примерак исправе имао служити као доказно средство другој уговорној страни – Дубровнику. У том уверењу подржава ме и претпоставка да је овај препис донет у Загреб управо из Дубровника и чињеница да је тамо чуван примерак Марине повеље. Његов настанак мора се довести у везу са притиском који је на Дубровник вршио Ахмет-паша Херцеговић због исплате дохотка, односно са светогорским посланством које је, заједно са Ахмет-пашиним писмом Дубровчанима и поклисаром Радичем Богдашиновићем, пристигло у Дубровник почетком 1501. с циљем да се спроведе у дело преношење Стонског трибута на манастире Хиландар и Свети Павле. За ту прилику они су могли понети већ начињене преписе (Урошеве и Марине повеље) или су сами Дубровчани на основу донетих „оригинала“ направили у канцеларији копије за потребе документовања извршеног правног посла. Ја сам брижљиво прегледао рукопис тадашњег словенског канцелара у Дубровнику, Паскоја Примојевића, трудећи се да обухватим записе настале у различитим раздобљима његове дугогодишње службе (у књигама Diversa Cancellarie, Diversa Notarie и тзв. Codex Ragusinus – Liber Privilegorum) и као резултат могу слободно да тврдим да препис Урошеве повеље није писала рука Паскоја Примојевића. Није то дело ни његове браће Трајана и Луке. По свој прилици, препис је сачињен од самих Светогораца, вероватно пре одласка у Дубровник 1501. године.

3. *Савински препис* чува се у архиву манастира Савине код Херцег Новог (без сигнатуре). Опис дајем на основу непосредног увида. Написан је, најраније у XVIII веку, на дебелој хартији величине 600 х 425 мм, уредним полууставом, тамномрким мастилом, у 50 редова укључујући и потпис. Црвеним мастилом исписани су крст на почетку, иницијал и потпис. Водени знак није уочен. Језик и правопис изразито су русификовани. На полеђини се налазе две белешке: 1. новија белешка, писаним словима ћирилицом, црним мастилом – *Повеља цара Уроша*; белешка је исписана на квадрату који се добијао када се повеља потпуно пресавије, обрнуто од правца низања редова текста; 2. у квадрату десно од овога, у правцу низања редова текста, белешка епископа Герасима Петрановића (после 1872) графитном оловком, писаним словима у 4 реда. Текст је готово потпуно избледео, назиру се само поједине речи и словне групе – *Аз молим…за…су се…повеље у…повеље…Герасим епископ*.

Не узимајући у обзир русификоване елементе језика и правописа и ситније писарске грешке, који суштински не мењају основни смисао, савински препис разликује се од хиландарског протографа изостављањем појединачних речи или њихових група (видети варијанте уз издање текста). Будући да су лакуне сконцентрисане углавном у једном делу текста, а да је писар изразито пажљиво исписао повељу, ови пропусти могу се на први поглед приписати оштећеном предлошку. Разлози су, по свој прилици, сасвим другачије природе. Данас не постоје непосредни показатељи времена и мотива израде овога преписа, као ни околности његовог доспевања у савински архив. Светогорци су, све до пропасти Дубровачке републике, примали углавном редовно милостињу, те у том раздобљу није било разлога за интервенције.[9] После три века они нису лако одустајали од своје повластице па су све до средине XIX века, сада искључиво Хиландарци, покушавали да обнове ранији правни однос. У основи тадашњих настојања било је позивање на дужност нових господара Дубровника (Француза и потом Аустријанаца) да преузму све раније дубровачке обавезе. Лакуне у савинском препису указују изгледа да је у питању управо једна од копија сачињених с циљем да послужи као доказни материјал у захтеву новим властима Дубровника, при чему је највећа лакуна у тексту имала јасну сврху. Осим појединих небитних неслагања или инверзија, насталих услед неразумевања текста или простом преписивачком омашком, као и испуштених појединачних речи које представљају реторски украс

---

[9] М. Живојиновић, *Стонски доходак*, 188–203; А. Фотић, *Света Гора*, 191–193.

или понављање, а чијим изостављањем није нарушен смисао (видети варијанте), основна измена тиче се одредбе о условљености дубровачке обавезе исплаћивања Стонског дохотка. Наиме у протографу је изричито одређено, након потврђивања обавезе давања Јерусалимском манастиру 1000 перпера годишње, да овај правни однос има трајати **догдѣ годѣ Доубровникь дрьжи Стонь градь и нимь облаге**. У савинском препису недостаје одељак **годѣ Доубровникь дрьжи Стонь градь и**, чиме је добијено бесмислено значење као да исплата зависи од Урошеве владавине Јерусалимским манастиром, али је, што је далеко важније, испуштена кључна одредба чије је тумачење указивало да престанком власти Дубровника над Стоном престаје и обавеза исплате Стонског дохотка. Тиме би, разуме се, и нови господари Дубровника и Стона унапред били лишени дужности да наставе с исплатом трибута.

Теже је дати логички доследан одговор на питање откуда овај препис у Савини. Можда су Хиландарци, који су с Боком и Савином одржавали живе везе, покушали уз посредовање Савинаца да интервенишу код Француза или Аустријанаца, али је цео подухват остао на томе. Детаљан опис савинског примерка, варијанте, фотографија и коментар о мотивима настанка и доспевања у Савину: Ђ. Бубало, *Средњовековне повеље у архиву манастира Савине*, ИЧ 49 (2002) – у штампи. Фотографије: Историјски институт Београд, Архив, кутија 12, бр. 73 – формат разгледнице (В. Мошин). Објављена: Б. Стрика, *Далматински манастири*, Загреб 1930, 234, умањено, нејасно. Овде се објављује фотографија коју је начинио Милан Муратовић, *Про-фото М*, Херцег Нови.

4. *Препис монаха Никандра* – хиландарски монах Никандар сачинио је 1. октобра 1851. године копију хиландарског протографа; његов препис чува се у архиву манастира Хиландара под истом сигнатуром као и стари предложак А 8/2 (стара сигнатура 47^2). Опис дајем на основу фотографије. Копија је исписана на хартији, црним мастилом у 39 редова укључујући и потпис. Одступања од предлошка су незнатна. У заглављу се налази белешка: **Копїє ѿт с8щагѡ хрисов8ла царѧ Стефана царѧ** (ова реч прецртана) **сербскагѡ преписанное в҅ лѣто** ·1851·, **октомврїѧ** ·1·. Фотографије: Народна библиотека Србије Ф 2774 / 199 и 200 (фото), 4500 / 203 и 204 (микрофилм); Архив Србије А 8/2 (47^2) фото-слајд.

5. *Преписи и преводи XIX века* – Осим савинског зна се да је с истом намером у XIX веку сачињено још неколико преписа. Хилан-

дарци су 40-тих и 50-тих година с подједнаком упорношћу подносили, барем у три наврата, представке аустријском конзулу у Београду у намери да обнове исплату Стонског дохотка. Тим поводом увек је Урошева повеља представљана као један од кључних доказа. Бивши игуман хиландарски, јеромонах Серапион, доносио је 1848. протограф у Београд.[10] Године 1853. архимандрит хиландарски Онуфрије Поповић доноси у Београд Урошеву повељу из истог разлога приложивши својој молби аустријском конзулу оверену копију. У својој представци он наводи податак да су се и пре њега Хиландарци два пута обраћали Аустрији и да је тада сачињен и немачки превод исправе.[11] Било би драгоцено уколико би се у аустријским архивима нашли неки од ових преписа или превода, поготову ради поређења са савинским преписом. Коначни аустријски одговор био је неповољан и мада су у новим политичким околностима потраживања Хиландараца сматрана неоснованим, призната је аутентичност (!) Урошеве повеље као једног од главних доказних средстава.[12] Са извесним прекидима Урошеву повељу користио је, уз већи број других хиландарских српских, грчких и турских докумената, архимандрит Онуфрије Поповић у парницама пред турским судовима у Цариграду,1847–1856, око хиландарског поседа у Комитиси (Кумици, Куметици).[13]

Ранија издања

Године 1848. бивши хиландарски игуман, јеромонах Серапион донео је у Београд фалсификате цара Уроша и султаније Маре (хиландарске протографе), у једном од покушаја да се од аустријских власти изнуди поновно исплаћивање Стонског дохотка (видети о томе у претходном одељку). Ова прилика искоришћена је да се повеље препишу и објаве (Аноним, *Извори из једне кронике. А. Диплома цара Стефана Уроша. (Од 2. јунија 1358 год. у Призрену.)*, Гласник ДСС 2 (1849) 197–

[10] Аноним, *Диплома цара Уроша*, 202.
[11] Архив САНУ, Историјска збирка 7186 / 127 и 128; Ј. Шафарик, *Прилог к изворима старе србске историје*, Гласник ДСС 5 (1853) 297–298.
[12] Љ. Поповић, *Архиви Србије као извор за историју Хиландара*, у: Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ књ. XCV, Одељење историјских наука књ. 27, Београд 2000, 243–244; уп. *Србија и Хиландар у документима српских архива. У сусрет 800 година*, каталог изложбе, приредили Љ. Поповић, В. Милосављевић, Архив Србије, Београд 1998.
[13] Архив САНУ, Историјска збирка 7186 / 174.

204). Остало је непознато ко је одговоран за прво издање. У коментару након текста повељâ стоји: „Ове две дипломе верно је преписао подписани из самих оригинала диплома“, али потписа нигде нема нити је издавач наведен у прегледу садржаја. У издању текста скраћенице нису разрешене; дат је за оно време подробан опис повеље и печата (са читањем легенде), као и опис осталих доказних средстава које је јеромонах Серапион донео – трећина дуката, чијим је спајањем у целину потврђивана ваљаност светогорских посланстава приликом преузимања новца од трибута у Дубровнику, и печати Хиландара и Светог Павла којима су овераване признанице о примљеном новцу. Прво издање одредило је и сва потоња, из два разлога. То је једино издање приређено читањем самог документа, док сва доцнија преузимају, било непосредно или посредно, његов текст. Читање текста у првом издању углавном је коректно, уз незнатне словне грешке, па стога нема разлога да се наводе разлике у односу на ово издање. Будући да издање из 1849. стоји у основи свих осталих, то је текст Урошевог фалсификата познат само на основу хиландарског протографа; у осталим издањима нема никаквих напомена о другим преписима. F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Wiennae 1858, Graz 1964[2], 165–168 (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*), преузео је издање из *Гласника* разрешивши скраћенице. Из Миклошићеве збирке Урошева повеља прешла је у збирке Стојана Новаковића (Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 709–711) и Василија Корабљова (*Actes de Chilandar, deuxième partie. Actes slaves*, publiés par B. Korablev, ВВ 19 (1915) приложение; Amsterdam 1975[2], 521–523, № 49).

Текст повеље
(према хиландарском протографу)[*]

† Понѥже изволи бл(а)гы и чл(о)в(ѣ)колюбивии ц(а)рь славѣ, Г(оспод)ь н(а)шъ І(соу)с(ь) Х(ристо)с(ь), с(ы)нь Б(о)жїи, непостижими, неисповѣ|2|дими, неизг(лаго)лан҆ныи, неизьчтѣн҆ныи, неизреченныи, неизслѣдими Вл[а]д[ы]ка и творць и сьзда|3|тель вьсеи твари и оумысли оумышлѥнїемь своимь, ӕкоже самь вѣсть, и инь никтоже можеть |4| исповѣдати ѡ неисповѣдимих(ь) чюдесь твоих(ь) Х(рист)е

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

Б(о)же н(а)шь, ꙗже ни агг(е)лы ѹбо прѣдьстоеще прѣ|5|с(ве)томѹ твоемѹ прѣстол⟨ѹ⟩, Вл[а]д[ы]ко. Б(о)ж(ь)ства твоего никтоже можеть таковихь исповѣдати, |6| своима бо прѣч(и)стыма рѹкама б(о)голѣпно вьзьмь прьсть и ѡт прьсти сьздавь н(а)ше брѣн҄ное тѣло |7| и ѡт небытїа вь бытїе привѣдь и пакы, своимь дьхновенїемь прѣс(ве)т(а)го и животворещаагo д(ѹ)ха, дьх|8|нѹвь и ѡживїи и вьложи д(ѹ)шѹ вь нѥ[14] и повелѣ жити на земли и пакы вь землю вьз҄вращати се по сло|9|веси г(о)с(под)ню,[15] и ꙗкоже и прьвозданныи Ꙗдамь и вьси праведнїи пророци и ап(о)с(то)лы и м(ѹ)ч(е)н(и)ци и вьси с(ве)тыи ѹгоди|10|вшеи Х(рист)ѹ Б(о)гѹ ѡт вѣка. Ѡви же пророчьствїа, а дрѹзи проповѣданїа и ѹченїа езыкомь и кр(ь)щенїа |11| вьсемь живѹщїимь на земли. Тебѣ же н(е)б(е)сныих воиньствь воеводо, архїстратиже, б(о)жїи слѹго, ар҄ха|12|гг(е)ле Михаиле, н(е)б(е)снымь силамь чиноначелниче и прѣдьстоꙗтелю, вьси земльнїи припад[а]юще и при|13|нѡсеще добродетелнїе дары кь с(ве)томѹ и б(о)ж(ь)ствномѹ храмѹ твоемѹ ц(а)рем же и вьсѣмь вь право|14|славїи живѹщїимь на земли. Ѥлыци же ѹбо вь ц(а)рихь прїеше правовѣрїе и сїим полѹчише обѣ|15|тованїа б(о)жїа. Сего ради и азь рабь твои Стефань Ѹрошъ, ц(а)ръ и самодрьжьць Срьблѥмь и Грькѡм, |16| и сь х(рист)олюбивою матерїю ц(а)р(ь)ства ми, бл(а)говѣр҄ною ц(а)р(и)цею кѵра Иеленою, припадающа и просеща |17| помѡщи покрыти нась кровомь крылѹ твоею здѣ и вь страшное ѡноо пришьствїе сѹдища |18| Х(ри)с(то)ва, вѣчныих бл(а)гь полѹчити просимь к тебѣ припадающе.

И видѣвь ц(а)р(ь)ство ми хрисовѹле, |19| записан҄нїе г(о)с(поди)номь родителѥмь ц(а)р(ь)ства ми трьбл(а)женныимь и пр(и)снопоминаемимь бл(а)говѣ|20|рнїимь ц(а)ремь кѵр Стефаномь, що е приложиль и записаль цр(ь)квы Св(е)томѹ Ꙗрхагг(е)лѹ ꙗже |21| ѥсть вь Їеросолїме, и та вьса видѣвь ц(а)р(ь)ство ми и прочтавь и еще бол҄ше потврьдих и за|22|писах ц(а)р(ь)скыимь СЛѠВОМЬ, що ѥсть

[14] Уп. 1. Мој. 2, 7; Јов 33, 4; Дел. 17, 25.

[15] Уп. 1. Мој. 3, 19, 23; Проп. 3, 20; 12, 7. С. Станојевић – Д. Глумац, *Св. Писмо у нашим старим споменицима*, Посебна издања СКА књ. LXXXIX, Друштвени и историски списи књ. 39, Београд 1932, 609.

давано ѡт доход҆ка ц(а)р(ь)ства ми изь Доубровника |23| на Іер(о)с(о)л(ї)мь, на вьсако годище на Великь д(ь)нь на Вьскр(ь)сенїе, петь сьть пер҆перь доубровьчкыихь |24| и на Дмитровь д(ь)нь такожде дроугоу петь сьть пер҆перь доубровьчкыих, како да се напльнꙗ на годинȣ |25| тисоукꙗ пер҆перь доубровьчкыихь, и тоуи тисоущоу пер҆перь да даваю Доубровчане на всакоу годинȣ |26| храмоу ц(а)р(ь)ства ми Ар҆хагг(е)ла Михаила ꙗже ѥс(ть) вь Іеросолїмѣхь догдѣ годѣ Доубровникь дрьжи |27| Стонь градь и нимь облаге. И този рѣхѡмь, ꙗкоже ѥс(ть) приложиль родитель ц(а)р(ь)ства ми трь|28|бл(а)женыи ц(а)рь кѵрь Стефань, такожде и ц(а)р(ь)ство ми записа оу хрисовоулих. Аще ли се прилоучить |29| запоустети грѣхь ради нащихь храмоу С(ве)т(а)го Ар҆хагг(е)ла вь Іеросалїмѣ, то да се давать таи |30| тисоуща пер҆перь ѡд Доубровника оу С(ве)тоую Гѡроу, нашемь монастиромь ѥже ѥс(ть) вьвѣдѣнїе въ |31| С(ве)таа С(ве)т(ы)хь Прѣс(ве)тые Б(огороди)це г(лаго)лѥмїи Хиландарь и монастироу С(ве)т(а)го великом(оу)ч(е)н(и)ка Гѥѡргїа г(лаго)лѥмїи |32| С(ве)тыи Павль, що соу сьградили прѣдѣди ц(а)р(ь)ства ми, прѣпод(о)бныи Сѵмеѡнь новїи мѵроточ҆ць |33| и С(ве)тыи архїеп(и)ск(о)пь и чюдотворць кѵр Сава, и по ныхь рѡдитель ц(а)р(ь)ства ми и мы такожде. Ꙗко |34| да ѥс(ть) сїи доходькь неѡтемлѥмь ѡт тѣхь с(ве)т(ы)хь мѡнастирьь никымь любо довѣка и молю |35| ѥгоже Г(оспод)ь изволи по мнѣ на столѣ ц(а)р(ь)ства ми, сїе да не разорить ни пороушить, нь паче бол҆ше |36| да потврьдить и сьхранить. И сїе извѣстное и златопечатное СЛОВО ц(а)р(ь)ства ми |37| записахь и оутврьдихь ⟨кь⟩де прїидоше кь ц(а)р(ь)ствоу ми оу Призрень вьсеч(ь)стны игоумень |38| иер(о)с(о)л(ї)мьскы, кѵр(ь) Гѥрасимь и игоумень С(ве)тые Гори великые лавры Хиландара, кѵр(ь) Ар҆сенїе |39| и игоумень С(ве)т(а)го Павла, кѵр(ь) Іѡань. Въ лѣто ·#ѕѡ҃ѯѕ·, индиктїѡнь ·а҃і·, м(ѣ)с(е)ца июнꙗ ·в҃· д(ь)н(ь), |40| при логодете Драгославѣ. И аще се кто покоусить и разорить бесовьскыимь наважденїемь |41| сїе н(а)ше приношенїе и дарь с(ве)тыимь цр(ь)квамь, любо ѡт сьродникь моихь, любо инь кто, таковаго |42| да разорить Г(оспод)ь Б(о)гь и прѣс(ве)таа Вл[а]д[ы]ч[и]ца н(а)ша Б(огороди)ца и пр(и)сно Д(ѣ)ваа Марїа и да ѥс(ть) проклет(ь) ѡт с(ве)т(ы)хь ·в҃і· ап(о)с(то)ль |43| и

ѡт с(ве)т(ы)χь ѡт(ь)ць ·т҃и҃і·, иже вь Никеи и да имат(ь) честь сь прѣдателкм(ь) Иоудою и сь рекшим(ь): Вьзми, распни его.[16]
|44| † **СТЄФАНЬ ВЪ ХР(И)С(Т)А Б(О)ГА БЛ(А)ГОВѢРНИ ȣРОШЬ Ц(А)РЪ СРЪБЛЄМ(Ь) И ГРКОМЪ**

Варијанте

Правописне, фонетске и морфолошке варијанте не узимају се у обзир будући да не мењају смисао текста. Преписи из XVIII и XIX века прилагођени су, природно, језичким нормама свога времена. Као праве варијанте наводе се синтаксичке, лексичке и варијанте редакцијског типа (нпр. додавање или испуштање појединих речи). Приликом исписивања варијанти обухваћени су следећи елементи, према редоследу обрасца: број реда основног хиландарског примерка; реч или шира целина уз коју се даје варијанта; број реда у препису где се налази варијанта; варијанта у препису.

Загребачки препис

43 **Вьзми, распни его**	35 **Възми, възми распни его**

Савински препис

12/13 **и приносеще**	14 испуштено
19 **царьства ми**	22 **цр(ь)квам(ь)**
24 **пер҆перь**	27 испуштено
26 **храмоу ц(а)р(ь)ства ми**	29 **ц(а)р(ь)ства ми цр(ь)кви**
26/27 **годѣ Доубровникь дрьжи Стонь градь и**	30 испуштено
28 **записа оу хрисовоулих(ь)**	31 испуштено
39 **м(ѣ)с(е)ца юнга ·в҃· д(ь)н(ь)**	43 **м(ѣ)с(е)ца иȣлїя ·в҃і· день**
41 **цр(ь)квамь любо**	45 **любо цр(ь)квамъ** (инверзија)

Препис монаха Никандра

8 **вьложи д(оу)шоу**	6/7 **вьложившоу**
12/13 **принѡсеще добродетелнїе дары кь с(ве)томоу и б(о)ж(ь)ствномоу храмоу твоемоу**	11/12 **добродетелнїе дары кь с(ве)томоу и б(о)жественомȣ храмȣ твоемоу приносимь**
19 **записан҆нїе**	17 испуштено
37 ⟨**кь**⟩**де**	32 **егда**
43 **Вьзми, распни его**	38 **возми, возми, распни егѡ**

[16] Јован 19, 15; уп. С. Станојевић – Д. Глумац, *нав. дело*, 618.

Превод повеље
(према хиландарском протографу)

Пошто пожеле благи и човекољубиви Цар славе, Господ наш Исус Христос, син Божији, непостижни, неисповедиви, неизговорени, неизмерни, неизрециви, неистраживи Владика и Творац и саздатељ све твари, замисли како сам зна, и нико други не може исповедати чуда Твоја неисповедива Христе Боже наш, па ни анђели који стоје пред Твојим пресветим престолом, Владико. Божаство Твоје нико не може тако исповедати, јер својим си пречистим рукама, као што и приличи Богу, узео прах и од праха саздао наше трошно тело, и превео си нас из непостојања у постојање и опет си, дахом свог пресветог и животворног духа, удахнуо и оживео и уложио душу у њега, и наредио да живимо на земљи, и да се опет, по речи Господњој, у земљу вратимо, и као и првосаздани Адам и сви праведни пророци и апостоли и сви свети мученици који су Христу од века угодили, једни језиком прорицања, а други (језиком) проповедања и поучавања и крштења свима који живе на земљи. А теби, војводо небеских војски, архистратиже, божији слуго арханђеле Михаило, чиноначелниче небеских сила и предводниче, теби се клањају сви који живе на земљи, приносећи дарове врлине твоме светом и божанском храму, цареви и сви који у православљу живе на земљи. А колики међу царевима примише праву веру, па су тиме добили и завет Божији. Стога и ја, раб Твој Стефан Урош цар и самодржац Срба и Грка, заједно са христољубивом мајком царства ми, благоверном царицом кира Јеленом, клањамо се и молимо помоћ да нас закрилиш кровом твојих крила овде, и када наступи онај страшни долазак суда Христовог, пред тобом падајући на колена молимо се да добијемо вечна блага.

И пошто је видело царство ми хрисовуље које је записао господин родитељ царства ми, преблажени и увек помињани благоверни кир Стефан, што је приложио и уписао цркви Светоме арханђелу која се налази у Јерусалиму – па пошто је све то видело царство ми и прочитало, још више потврдих и записах царском речју да оно што је давано од дохотка царства ми из Дубровника у Јерусалим сваке године на Ускрс 500 перпера дубровачких, и на Митровдан такође других 500 перпера, и тих хиљаду перпера да дају Дубровчани сваке године храму царства ми Арханђела Михаила који је у Јерусалиму, докле год буде Дубровник држао град Стон и њиме управљао. И то рекосмо, како је приложио родитељ царства ми, триблажени цар кир Стефан, па тако исто записа и

царство ми у хрисовуљама. Ако ли се догоди да, греха ради наших, запусти храм Светог арханђела у Јерусалиму, онда да се та хиљада перпера даје из Дубровника у Свету гору нашим манастирима: Введење у светињу над светињама пресвете Богородице звани Хиландар и манастир светог великомученика Георгија звани Свети Павле, које су саградили прадедови царства ми преподобни Симеон нови мироточац и свети архиепископ и чудотворац кир Сава, а по њима родитељ царства ми, и ми такође. И да нико не може одузети тај доходак од тих светих манастира, ни довека, и молим онога кога Бог буде поставио после мене на престо царства ми, да ово не разори нити поруши, него да још више утврди и сачува. И записах ово славно и златопечатно слово царства ми и утврдих када дођоше к царству ми у Призрен свечасни игуман јерусалимски кир Герасим и игуман светогорске велике лавре Хиландара кир Арсеније и игуман Светога Павла кир Јован. Године 6866, индиктион једанаести, месеца јуна у други дан, при логотету Драгославу. И ако се ко дрзне и, подстакнут ђаволским искушењем, разори овај наш принос и дар светим црквама, било да је од сродника мојих, или ко други, таквога да разори Господ Бог и пресвета владичица наша Богородица и присно Дева Марија, и да је проклет од светих дванаест апостола и од светих 318 отаца у Никеји, и да је једнак са издајицом Јудом и са онима који су рекли: Узми, распни Га.
Стефан у Христу Богу благоверни Урош цар Србима и Грцима

Дипломатичке особености

Аутентичност Урошеве исправе у целости је одбачена још почетком прошлог века, да би доцнија истраживања само потврдила ове резултате.[17] Посматрано оком модерне науке, ова повеља се по правилу оцењује као неспретан и лако уочљив фалсификат, али при томе не треба занемарити чињеницу, којом се релативизују наведене категорије, да је он произвео правне последице због којих је направљен. Готово три века коришћења Стонског дохотка од стране манастира Хиландара и Светог Павла довољно говоре о успешности овога фалсификата.

[17] K. Jireček, *Dohodak stonski*, 531–532, 536; Р. Грујић, *Светогорски азили за српске владаоце и властелу после Косовске битке*, Гласник СНД 11 (1932) 89; Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* XXV. *О фалсификованим повељама*, Глас СКА 169 (1935) 46–47; В. Мошин, *Повеље цара Душана*, 10–11; М. Живојиновић, *Стонски доходак*, 165, нап. 5, 183; С. Ћирковић, *Хиландарска свећа у Дубровнику*, Настава историје 8 (1998) 10 (С. Ћирковић, *Свећа*); А. Фотић, *Света Гора*, 189–190.

Модерном истраживачу посао је у значајној мери олакшан околношћу да цар Урош као владар, заклоњен сенком свога оца и за живота и после смрти, није био примамљив као извор ауторитета приликом кривотворења исправа. Забрињавајућа бројност доказаних фалсификата и сумњивих аката, који су своју правну тежину заснивали на Душановом имену и данас чини успостављање јасних критерија за одређивање аутентичних Душанових повеља једним од најзамршенијих послова на пољу српске дипломатике. У случају канцеларије цара Уроша ситуација је управо обрнута,[18] а извесна мера опреза своди се на доцније преписе или интерполације. Штавише, и уграђивање Урошевог владарског ауторитета у фалсификат о Стонском дохотку било је превасходно условљено генезом и особеношћу правног односа који се желео утврдити. Наиме, будући да је Душан продајом Стона и Пељешца 1333. установио Стонски доходак као један од трибута који су Дубровчани дуговали српском владару, те да је од 1350. тај новац уступио Светоархањеловском манастиру у Јерусалиму, било би превише њему приписати и одлуку о могућности преношења овог дохотка на српске светогорске манастире или, другим речима, прорицање зле судбине манастиру који тек што је био богато обдарио.

На располагању, дакле, стоје, као компаративна грађа, не многобројна, али углавном поуздана акта потекла из Урошеве царске канцеларије.[19] Управо стога важан део аргументације у одређивању елемената

[18] Ова чињеница има огромну важност и приликом хватања у коштац са наизглед нерешивим питањем аутентичности и традиције повеља које носе Душанов потпис. Урош је наследио већ потпуно формирану (у начину пословања и стилизовању исправа) царску канцеларију свога оца и тешко је веровати да је уносио битније измене у њеном раду. Како је дипломатички материјал времена цара Уроша готово у целости сачуван у виду оригинала или аутентичних преписа, поједине дипломатичке одлике Урошевих исправа могу се узети као релативно поуздан одраз начина рада канцеларије његовог оца, односно као полазна тачка у одређивању мерила за вредновање оригиналности и аутентичности Душанових повеља. Овде је довољно поменути брзописно писмо и хартију (разуме се, уколико водени знак одговара времену издавања) као поуздане показатеље оригиналних аката изашлих из Урошеве царске канцеларије.

[19] За Урошеве хиландарске повеље видети F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 171–173; А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*, 281–293; Д. Синдик, *Српска акта*, 51–59, № 45, 47–56; М. Убипарип, *Две повеље цара Уроша у архиву манастира Хиландара*, Прилози КЈИФ 67, 1–4 (2001) 99–111 (М. Убипарип, *Две повеље*); С. Бојанин, *Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару*, Стари српски архив I (2002) 103–115. У овом броју часописа приређена су нова издања још две Урошеве повеље (видети радове Р. Михаљчића и М. Шуице). За повеље из манастира Лавре видети Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре атонске*,

фалсификовања лежи у поређењу са Урошевим оригиналним или аутентичним исправама. Други, подједнако важан низ доказа заснива се на неслагању елемената садржаја повеље са позитивно утврђеним историјским чињеницама из времена када би требало да је издата. Анализа спољашњих и унутрашњих дипломатичких одлика има за циљ да укаже не само на елементе који откривају кривотворење, већ и на могуће предлошке којима су се фалсификатори служили. Овакав приступ утолико је оправданији будући да се из форме и садржаја документа лако разазнаје да пред собом немамо потпуну измишљотину већ исправу у коју је уграђено брижљиво настојање да се коришћењем елемената аутентичиних Урошевих повеља и, како изгледа, византијских царских хрисовуља створи утисак свечаног царског акта несумњиве

Споменик СКА 56 (1922) 6–8 (Д. Анастасијевић, *Српски архив*); А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара. Издање текстова, превод и коментар*, Зборник ИЈК, III одељење, књ. 7, Београд 1936, Лондон 1974[2], CVI–CXIV; 200–207, № XXVIII (А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*); *Actes de Lavra* III, éd. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Paris 1979, 82–85, № 140 (*Lavra* III); *Actes de Lavra* IV, éd. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou et S. Ćirković, Paris 1982, 179 (*Lavra* IV). За повеље цара Уроша издате Дубровнику видети Србско-далматински магазин 16 (1851) 167–169; F. Miklosich, *Monumenta Serbica,* 153–165, 168–171, 173–175; Љ. Стојановић,*Старе српске повеље и писма, Дубровник и суседи његови* I-1, Зборник ИЈК, I одељење, књ. 19, Београд – Сремски Карловци 1929, 91–102 (Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I); уп. Р. Михаљчић, *Прилог српском дипломатару. Повеље и писма цара Уроша и кнеза Војислава упућене Дубровнику*, Прилози КЈИФ 39, 3–4 (1973) 226–234 (= *Изворна вредност старе српске грађе*, Сабрана дела V, Београд 2001, 28–38) (Р. Михаљчић, *Повеље*) – попис Урошевих повеља издатих Дубровнику; исти, *Крај српског царства*, Сабрана дела I, Београд 2001, 304–305 (Р. Михаљчић, *Крај царства*) – списак свих Урошевих повеља. Податке о фотографијама хиландарских примерака даје Д. Синдик, *нав. место*. Снимци појединих повеља су објављени (видети радове М. Убипарип и С. Бојанина као и радове Р. Михаљчића и М. Шуице у овом броју). Повеље у манастиру Лаври: Архив САНУ, Историјска збирка 8876 / Р–134 и 135; објављене *Lavra* III, Pl. CLXXIX; *Lavra* IV, Pl. I–II. Повеље Дубровнику: Архив САНУ, Стара збирка 443 / 61–79 (укључујући и снимке полеђине, уколико има записа, и печата; Историјска збирка 8876 / А–14 и 15; поједине објављене: *Поглед у нашу прошлост. Документи приморских архива од X–XIX века*, Београд 1957, Т XIII; П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1990[3], 343–344, сл. 141–142. Приликом поређења дипломатичких одлика Урошевог фалсификата и аутентичних исправа нема потребе да се у сваком појединачном случају наводи изворник, осим када такав поступак даје пресудну тежину употребљеним аргументима. Горенаведени библиографски преглед пружа сигуран ослонац за лак и брз увид у дипломатичке одлике исправа потеклих из Урошеве канцеларије.

аутентичности. Премда је у досадашњим анализама узимање у обзир искључиво хиландарског протографа било условљено издањима или измицањем научној пажњи осталих преписа, овакав приступ остаје једино могућ с обзиром на то да се елементи кривотворења морају тражити првенствено у протографу или, слободније речено, „оригиналу фалсификата“.

Златопечатно слово. – Исправа се назива *царско слово* (L 22)*, хрисовуљ* (L 28) *и златопечатно слово* (L 36). Фалсификатори су одиста били пријежни у томе да свом акту прибаве све елементе које би једна свечана хрисовуља изашла из царске канцеларије требало да има. Обрасцу царске хрисовуље[20] одговарају слово-формула, свечани потпис (и једно и друго црвеним мастилом) и висећи златан печат. Употребљени називи акта одговарају у извесној мери терминологији у аутентичним Урошевим исправама. *Царско слово* одговара изразима *слово царско* и *слово царства ми*, али је приметно да се у Урошевој канцеларији увек употребљава редослед *именица + пос. генитив*, односно *именица + присвојни придев*, те да надмоћно превладава синтагма *слово царства ми*. *Известно и златопечатно слово царства ми* (L 36) одговара терминима употребљаваним у формули датума или санкције Урошевих исправа, али се никад не јавља у овој комбинацији. У Урошевој канцеларији коришћен је у различитим комбинацијама већи број атрибута уз назив акта (*обични/о*, *(все)настојешти/о*, *известни/о*, *златопечатни/о*), а уколико се атрибути *известни/о* и *златопечатни/о* нађу у истој формули између њих се увек умеће *всенастојешти/о*.

Иако у Урошевим хрисовуљама, и уопште српским хрисовуљама, никад нису установљена прецизна начела употребе слово-формуле, извесне навике у раду Урошеве канцеларије могу се приближно оцртати. Најважнија особеност јесте да се као први елемент слово-формуле обично истиче царски назив у интитулацији (*цар* или *царство ми*, у различитим падежима), а да му потом следе без јасно утврђеног редоследа, обима и падежа термини *хрисовуљ* и *слово*, у диспозицији, санкцији или датуму: *хрисовуљ – слово* (најчешће); *слово – хрисовуљ*; *слово – слово* (– *слово*); *слово – хрисовуљ – слово*. Наша повеља следи један од постојећих образаца (*цар – словом – слово*), с тим што је за разлику

[20] Уп. А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, LXIX–LXXVI; *Лексикон српског средњег века*, s.v. *Хрисовуља* (Б. Ферјанчић); Lj. Maksimović, *Das Kanzleiwesen der serbischen Herrscher*, in: Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa, Herausgegeben von Christian Hannick, Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 1999, 25–53.

од речи *слово* (L 22, 36), које су истакнуте и црвеним мастилом и капиталним, калиграфски изведеним писменима, реч *цар* (L 15) само исписана црвеним мастилом и незнатно увећана у односу на остали текст. Изглед и извођење слово-формуле, поготову њеног првог елемента, недвосмислено указују да ју је исписала иста рука као и остали текст. Већ само ова два примера показују да су састављачи фалсификата зацело користили елементе Урошевих аутентичних исправа које су се налазиле у архиву. О потпису и печату видети на одговарајућем месту.

Поменуте исправе. – Хрисовуље цара Душана (*хрисовуље записане господином родитељем царства ми*; L 18–19) којима одређује да се Јерусалимском манастиру исплаћује 1000 перпера Стонског дохотка – 500 о Ускрсу, а других 500 о Митровдану. Постојање хрисовуље (а не хрисовуља, како стоји у повељи) цара Душана којом је године 1350. пренео коришћење Стонског дохотка на манастир Светих арханђела у Јерусалиму историјски је потврђено,[21] али не са одредбом којом се износ трибута удвостручује.

Материјал, графија и језик. – Као што је већ истакнуто, повеља је исписана на пергаменту, веома уредним уставним писмом. Освртање на ове чињенице упућује на то да бисмо у најбољем случају могли говорити о позном препису будући да су сталне одлике докумената потеклих из Урошеве царске канцеларије хартија као материјал и брзопис као тип писма. По општем изгледу овај примерак више подсећа на страницу истргнуту из брижљиво исписаног рукописа него на званичан канцеларијски документ. Заправо, пред собом имамо репрезентативан пример делатности хиландарског скрипторија. У избору словних облика писар је изузетно конзервативан: углавном чува облике XIV века и у скромном обиму употребљава знаке интерпункције и надредне знаке. Рекло би се као да се и изгледом писма, зарад утиска уверљивости, желео што више приближити обичајима времена у које је пројектован настанак исправе. Графија појединих слова ипак одаје млађе раздобље постанка: цик-цак **м**, тропотезно **ж**, код слова са пречком, (**т**, **ћ**) леви привезак (квачица) је нешто дужи.[22] Правописна обележја обухватају

[21] О карактеру и међусобном односу сачуваних верзија Душановог акта који се односи на овај предмет, уз упоредно издање текстова у раду В. Мошина наведеном у нап. 1; уп. Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 54–58 (Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*).

[22] За податке о графији рукописа дугујем захвалност археографу-саветнику у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије, др Катарини Мано-Зиси, која се

извесне појаве везане за двојеров ресавски правопис. Дебело *јер* користи се веома ретко, али не у уобичајеној функцији обележавања тврдог или у изговору вокализованог полугласа, већ, како изгледа, у функцији истицања палаталних сугласника на крају речи (**нашъ**, **сьздателъ**, **царъ**), али сасвим недоследно; само једном у предлогу **въ**, на крају реда. Широко **є** доследно иницијално (осим у глаголском облику **ѥсть**), и у речи *Јерусалим* (употреба у имену **Ѧр҄сенїє** условљена је, изгледа, положајем на крају реда). Редовна употреба предвокалског **ї**; спорадично и изван тог положаја. После самогласника не употребљавају се прејотована слова (**ꙗ**, **ѥ**, **є**), осим поменутих примера за слово **є**. Углавном се доследно чувају норме књижевног језика. Веома је мали удео нових, говорних облика. Нема примера вокализације полугласа ни замене **вь** са **ѹ**.

Печат. – Висећи позлаћени печат један је од најуочљивијих показатеља кривотворења. Непотпуне описе дају: Аноним, *Диплома цара Уроша*, 202–203; С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Посебна издања САНУ књ. DCXXIII, Одељење историјских наука књ. 18, Београд 1994, 109 (С. Марјановић-Душанић, *Инсигније*); Д. Синдик, *Српска акта*, 52–53; исти, *Српски печати*, 235. Фотографије: Архив САНУ, Историјска збирка 8880–б / 20; Народна библиотека Србије Ф 2774 / 197 и 198 (фото), 4500 / 201 и 202 (микрофилм); Архив Србије А 8/2. Објављене фотографије: Д. Синдик, *Српски печати*, сл. 43 и 44.

Врпца о којој виси непрописно је причвршћена за пергамент у простору између текста и потписа.[23] Ликовне представе и легенде на аверсу и реверсу изведене су веома непрецизно. На аверсу је представљена стојећа фигура владара са стемом на глави и ореолом око ње. Владар је одевен у свечани дивитисион, са наглашеним манијаком и лоросом пребаченим преко десне руке. У десној руци држи жезло са двоструким крстом, а у левој, у висини груди, свитак-акакију.[24] Легенда тече у круг по ободу и гласи: **† Стєпань вь Х(ри)с(т)а Б(ог)а благовѣрни м . . лд Ѹрош**. Претпоследња реч веома се тешко да растумачити

љубазно одазвала мојој молби за стручним мишљењем о општем изгледу и карактеристичним словним облицима у исправи. Користим ову прилику да јој још једном захвалим.

[23] Према саопштењу Д. Синдика, *Српски печати*, 235, врпца и печат данас су одвојени од документа.

[24] Код Д. Синдика, *Српска акта,* 52, крст, код Анонима, *Диплома цара Уроша*, 203, кратак скиптар.

у целини. До сада су у употреби била два читања, али ниједно не одговара распореду слова. Први, непотписани издавач у Гласнику 1849. године прочитао је ову реч **младь**, а његово читање преузео је Миклошић, потом и Корабљев. Други предлог, **краль**, заступљен је у новијој литератури (С. Марјановић-Душанић, Д. Синдик). Међутим, пажљив поглед на текст легенде указује на то да су у оба случаја у питању сувише слободна тумачења. Прво слово изведено је као **м**, затим следе два веома слична знака, са по једном усправном цртом и трбушастом петљом с десне стране, у првом случају већом и на средини, у другом мањом спуштеном више ка основи, иза њих се налази слово **л** и на крају знак који потпуно одговара слову **д** у речи *архидијакон* на реверсу. Други и трећи знак по своме облику највише подсећају на **ь**, а у другом случају и на доњу петљу слова **в**. Према оваквом облику и распореду ових пет словних знакова, тешко је предложити било какво читање. Овде би, разуме се, најпре требало очекивати реч *цар* (у скраћеном облику **ц҃рь**). Занимљиво је да текст легенде на аверсу (уколико се подразумева да се претпоследња реч односи на титулу) у целости следи обрасце византијске царске титуле у потписима на хрисовуљама.

На реверсу је веома невешто изведен лик светог Стефана са ореолом око главе. У левој руци држи кадионицу, док се за предмет у десној руци не може тачно одредити шта је (иконографија св. Стефана на српским царским печатима подразумева свитак у десној руци).[25] Видљив је предмет купастог заобљеног облика, са крстом на врху. Легенда тече у круг, утиснута је у негативу те се чита с десна на лево или помоћу одраза у огледалу: † **првомѹченикь архидиꙗконь Стефань**. Слово **р** у речи *првомученик* окренуто је наглавце.

Готово у свим својим елементима (укључујући и изразиту немарност у изради) овај печат разликује се од печата изашлих из српске царске канцеларије. Заправо, једина додирна тачка јесте распоред представа, с владарем на лицу и св. Стефаном на наличју. Иконографија ове врсте коришћена је на једном од два основна типа Душанових царских печата (други тип одликује се, осим варијантама у представљању владара на аверсу, ликом Христовим на реверсу),[26] а у Урошевој канцеларији је,

[25] Аноним, *Диплома цара Уроша*, 203, крст; С. Марјановић-Душанић, *нав. место*, не даје опис реверса; Д. Синдик, *Српска акта*, 53, није успео да растумачи карактер предмета у десној руци.

[26] Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Свете Богородице у Тетову. Прилог српској дипломатици и сфрагистици*, ЗРВИ 23 (1984) 144–155; *Лексикон српског средњег века*, s.v. *Печат* (Д. Синдик).

судећи по јединoм сачуваном примерку, био искључиво у употреби. Заправо, од свих сачуваних оригиналних Урошевих повеља на двема упућеним Дубровнику употребљен је Душанов печат овог типа,[27] а једини сачувани Урошев печат налази се на повељи којом потврђује поклон браће Бранковић Хиландару, 11. марта 1365.[28] Од многобројних упадљивих разлика у односу на царске печате овог типа (укључујући и поменути Урошев) довољно је навести: легенду (налази се увек у пољу, лево и десно од фигуре, овде тече у круг; на аверсу Урошевог печата гласи: † **Стефан царь все србьске земле и поморьске и грьчке**, овде по формулацији прати тип византијског царског потписа); лорос (пребачен је преко леве руке владара, овде преко десне); кадионица (у десној руци св. Стефана и тада виси укосо у пољу лево од фигуре, овде у левој руци, виси укосо испред фигуре).

Аренга. – Аренга је релативно дугачка; захвата око трећину текста повеље. Састоји се из два, лабаво повезана одељка. У првом, већем говори се о недокучивој божанској природи Христа. Његова дела, којима је од праха створио човека и удахнуо му живот, нико није кадар описати. Мотив Христа-творца изузетно је редак. Премда му се порекло може тражити у новозаветној мисли по којој је све што постоји створено кроз Христа (уп. 1 Кор. 8, 6; Еф. 3, 9; Кол. 1, 16; Јевр. 1, 2), овде је смештен у уобичајене старозаветне мотиве о стварању човека (без непосредног цитирања). У аренгама српских повеља слична тематика среће се само у повељи краља Уроша I цркви Св. Петра и Павла на Лиму (1254–1265)[29] и у повељи кнеза Лазара манастиру Ждрелу (1. август 1380).[30] Други део, о арханђелу Михаилу, наставља се без видљиве везивне идеје. Молитва коју му упућују цар Урош и царица-мајка Јелена проистиче из опште идеје о обраћању свих људи за помоћ архистратигу Михаилу.[31]

---

[27] Повеља којом потврђује Дубровчанима повластице (25. април 1357) и повеља којом укида новоуведене царине (29. септембар 1360); на другој печат састављен од два реверса (Архив САНУ, Стара збирка 443/68–69, 72–73; 444/18–21; А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, Нови Сад 1910, Т. IV, сл. 19; Д. Кораћ, *нав. дело*, 149, 153, нап. 79).

[28] Архив САНУ, Историјска збирка 7903 / с–16; Д. Синдик, *Српска акта*, 58; исти, *Српски печати*, 234–235, сл. 41 и 42.

[29] Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик СКА 3 (1890) 8.

[30] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 193–194.

[31] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* V. *Аренга – Проемиум*, Глас СКА 94 (1914) 211–212; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија*, Београд 1997, 228–229.

Оваква аренга среће се једино још у фалсификованој повељи Маре Бранковић о Стонском дохотку (15. априла 1479),[32] дакле исправи која је зготовљена истом приликом. Строго узев, у сачуваном српском дипломатичком материјалу није посведочена чак ни варијанта ове аренге укључујући и повеље издате црквама и манастирима посвећеним светим арханђелима. Извесне паралеле могу се наћи једино у хиландарском примерку повеље цара Душана о преношењу Стонског дохотка на Јерусалимски манастир (8. марта 1350), а и то је, по свему судећи, прерађени акт из времена Урошевог и Мариног фалсификата.[33]

Интитулација. – Премда су етноними *Србљем и Грком* неизоставни део Урошеве титуле, формула *цар и самодржац* (L 15) не среће се ни у једној његовој повељи. Осим елемената уобичајених за српску царску титулу, Урошеве интитулације одликује истицање божјег порекла власти и стилизовање у дативској конструкцији. Царске атрибуте, *цар и самодржац* (basileÕv kaÀ aÕtokrŸtwr), препознатљиво обележје византијске царске титуле, редовно коришћене у царским потписима на хрисовуљама у раздобљу XIII–XV века, није употребљавао ни цар Душан у српској верзији своје титуле.[34] Заправо, у повељи о оснивању Св. арханђела код Призрена (око 1348) и повељи Лесновској епископији (1347/48) употребљен је атрибут *самодржавни* у формули *благоверни цар и самодржавни*, односно *Богом просвештени цар и самодржавни*,[35] док је у Урошевој канцеларији исти атрибут унет једино у повељу за селиште Патрићево (1360/61), *благоверни и богом постављени и самодржавни Стефан Урош цар*.[36] Само у повељи цара Душана анагносту Драгоју (1349/50) имамо *ва Христа Бога благоверни*

[32] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 520–521.

[33] В. Мошин, *Повеље цара Душана*, 12–22.

[34] Г. Острогорски, *Автократор и самодржац*, Глас СКА 164 (1935) 115–120, 153–156 (Г. Острогорски, *Автократор*); N. Oikonomides, *Emperor of the Romans – Emperor of the Romania*, Byzantium and Serbia in the 14th century, Athens 1996, 121–128; Љ. Максимовић, *Српска царска титула*, Глас САНУ 384, Одељење историјских наука 10 (1998) 182–184.

[35] Арх. Леонид, *Хрисовуља цара Стефана дата у Скопљу 1347 којом се оснива епископска столица у Леснову*, Гласник СУД 27 (1870) 287–288; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 682; Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 75, 150

[36] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 439; А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*, 290; М. Убипарип, *Две повеље*, 103, 105. У повељи издатој Хиландару (око 1365) браћа Гргур и Вук Бранковић ословљавају цара Уроша *господин ни превисоки цар Стефан Урош, самодржац всех Србских земљ и Грчких и Поморских* (Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 442; Д. Синдик, *Српска акта*, бр. 58 и 59).

цар, самодржац всех србских…,[37] али без везника *и*. Међутим, оно што највише одаје чин кривотворења Урошеве интитулације јесте упадљива сличност са формулом употребљеном у титули цара Душана у оним њему приписаним повељама за које је сигурно доказано да су фалсификати начињени у Хиландару или су врло сумњиве. Овде мислим на повеље Св. Николи у Добруšти, око 1355. (Хил. 29); о потврди хиландарских имања на Атосу, 1348. (Хил. 33); о поклону Ливаде и Палеокометице, 1348. (Хил. 34, А 4/14); повељу о поклону цркве Св. Николе у Псачи Хиландару, 1358. (Хил. 39, А 1/11) и интерполисани препис повеље Карејској келији, 1348. (Хил. 148/151, Свт. 11).[38] У свим наведеним примерцима Душанов потпис садржи формулу *цар и самодржац*, осим у повељи за Св. Николу у Псачи у којој интитулација обухвата изразе *цар и с Богом самодржац*. Наведени узорак, укључујућу и Урошев фалсификат, сасвим одређено указује на једну од особености хиландарских прерада иако му се предложак не може прецизно одредити. Свакако да је византијска традиција била наметљиво присутна у разним видовима у Хиландару а царске хрисовуље биле су један од најупечатљивијих облика тог присуства. Кривотворитељима Душанових и Урошеве повеље оне су сигурно могле бити узор, али при томе треба имати на уму да је архив манастира поседовао бројне исправе српских краљева настале у раздобљу од XIII века до Душановог царског крунисања, у којима је назив *самодржац,* као обележје независности немањићке власти (а не просто преузети византијски царски атрибут aÕtokrŸtwr, са значењем које носи), стално присутан у интитулацији и потписима – *краљ и (с богом) самодржац*.[39]

Одмах за Урошем наводи се његова мајка Јелена (*христољубива матер царства ми, благоверна царица кира Јелена*; L 16), а њихова имена и титуле здружени су у формули интитулације превасходно у симболичном обраћању ка арханђелу Михаилу. У нарацији, диспозицији, датуму и интервенцији она се више не помиње, а сам писар сасвим недоследно означава аукторa првим и трећим лицем једнине, али

---

[37] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 758; Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 215.

[38] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 128, 132, 139; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 417, 435, 720; Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 69, 181, 193, 194, 201; Д. Синдик, *Српска акта*, бр. 29, 33, 34, 39, 149/151.

[39] Г. Острогорски, *Автократор*, 141–153; Лако је уочљиво да је исти образац употребљен у интитулацији Душанове повеље за Св. Николу у Псачи, с тим што је краљевска титула замењена царском.

и првим лицем множине (*царство ми записа*; *потврдих и записах*; али *рехом*; *ми*). Јеленино име овде је прилично невешто убачено и осим симболичне не јавља се ни са једном од улога са којима се царица-мајка среће у аутентичним Урошевим повељама – саиздавача (повеља мелничком митрополиту Кирилу, 1356), учесника сабора (повеља о поклону острва Мљета которским властелинима, 1357), субјекта интервенције (повеља о поклону селишта Патрићева, која је, штавише, писана по њеној заповести, 1360/61), онога чији се поклони потврђују (повеља манастиру Лаври, 1361). Заправо, Јеленино име у интитулацији указивало би једино да је наводно у њеном присуству цар издао хрисовуљу у Призрену. То је свакако разлог за сумњу будући да царица у време када треба да је исправа издата столује у Серу,[40] чак су и оне Урошеве повеље у чијем издавању је непосредно учествовала (мелничком митрополиту и о поклону селишта Патрићева) настале управо тамо. Додуше, познато је да је царица-мајка и пре 1365. боравила повремено на синовљевом двору – априла 1357. присуствовала је државном сабору у Скопљу; године 1361. и 1362. Дубровчани пишу и шаљу посланства in Sclavoniam Вукашину и царици рачунајући на њихову подршку током преговора о миру с Војиславом Војиновићем.[41] Међутим, о боравку царице-мајке у Србији 1358. сачувани извори не говоре, а није могуће утврдити јесу ли и на основу ког извора Хиландарци поседовали обавештења о томе крајем XV века.

Атрибути наведени уз Јеленино име срећу се у Урошевим повељама (изузев *христољубива*, који, пак, налазимо у Душановим исправама и у акту прота Доротеја о ктиторству Јелениним за Карејску келију, 1359/1360),[42] али недостаје онај који је присутан уз све помене царице у актима Урошеве канцеларије – *госпођа*. Штавише, распоред епитета уз царичино име у нашој повељи подудара се једино са оним у повељи о поклону острва Мљета (1357), с тим што уместо *христољубива* стоји, разуме се, *госпођа*.

[40] Премда је првих година после Душанове смрти Урошев владарски примат признаван и на територији Сера, Јелена је Серском облашћу владала практично самостално све до 1365. године (Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Посебна издања Византолошког института 9, Београд 1965, 3–7 (Г. Острогорски, *Серска област*); Р. Михаљчић, *Крај царства*, 28–30, 72–76.

[41] Исто, 77–78.

[42] В. Мошин, *Акти братског сабора из Хиландара*, Годишњак СФФ 4 (1939/40) 193–194 (В. Мошин, *Акти*).

Именовање Урошеве мајке Јеленом у акту који треба да је издат 1358. године намеће се као још један показатељ фалсификовања будући да је данас у науци општеприхваћено мишљење по коме се Јелена замонашила убрзо после мужевљеве смрти, вероватно у пролеће 1356, узевши име Јелисавета.[43] Ипак, податак наше повеље не мора неизоставно да указује на неупућеност калуђера; напротив, можда нам открива хронолошке одреднице које нису изричито садржане у сачуваној грађи. У изворима нема непосредних сведочанстава о чину и години монашења царице. Време се одређује приближно, као terminus ad quem, на основу првог помена са монашким именом, а то је у повељи цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу, издатој 9. маја 1356. године. При томе се, међутим, занемарује да се, у годину дана доцније издатој Урошевој повељи о поклону Мљета которској властели (10. април 1357), царица-мајка, као учесница државног сабора у Скопљу, бележи са световним именом. Овде треба додати и податке из Историје Јована Кантакузина који у именовању царице-мајке прави разлику између световног и монашког раздобља њеног живота. У опису прилика у Српском царству после Душанове смрти (1355/56) и одељку о плановима деспота Нићифора Анђела да се ожени сестром царице (датује се у 1357) Кантакузин редовно користи име Јелена,[44] док се у приповедању о смрти патријарха Калиста у Серу (1363) царица јавља са монашким именом.[45] Строго узев, најранији поуздани подаци о монаштву Јеленином потичу из 1359. године и од тада се у изворима среће само са именом Јелисавета.[46]

Пресудно је за вредновање употребе и временског одређења царичиног имена у фалсификованој Урошевој повељи утврдити којој се од две поменуте исправе (из 1356. или 1357) може поклонити поверење.

---

[43] Б. Милутиновић – Р. Радић, *О времену замонашења царице Јелене. Једна претпоставка*, ЗРВИ 33 (1994) 195–202, с прегледом ранијих мишљења. Аутори предлажу као датум монашења Ускрс, 24. априла 1356. године.

[44] *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, Посебна издања Византолошког института САНУ 18, Београд 1986, 558, 563.

[45] Исто, 574–575.

[46] В. Мошин, *Акти*, 193; Г. Острогорски, *Серска област*, 4. У датовању чина монашења сада се извесно мора одбацити сликарство Матеича, где је Јелена представљена у световној одори, с обзиром на то да је дуго времена владајућа хронологија која живопис ставља у раздобље после Душановре смрти сада померена у време његовог царевања (С. Марјановић-Душанић, *Инсигније* 76–77, нап. 89 и 114; V. J. Đurić, *L'art impérial serbe: marques du statut impérial et traits de prestige,* Byzantium and Serbia in the 14th century, Athens 1996, 23–56; уп. Б. Милутиновић – Р. Радић, *нав. дело*, нап. 25).

Повеља са ранијом годином сачувана је у доцнијем препису, док је ова из 1357. оригинална. Данас се, према воденом жигу, препис мелничке повеље може ставити у време после 1360. године.[47] Могуће је да је преписивач, радећи у време када је царица већ била позната као монахиња Јелисавета, употребио махинално њено ново име. Ако се прихвати оваква реконструкција онда би сигурно у првој половини 1357. Јелена још увек била световно лице. Могуће је, опет, да су Хиландарци с краја XV века поседовали податке о времену монашења царице Јелене, оне које ми данас немамо, па су се везујући њену улогу за 1358. годину одлучили за име Јелена.У сваком случају податак о Јеленином световном статусу 1358. год, како проистиче из фалсификата с краја XV века, не треба олако одбацити као пуку измишљотину или резултат незнања.[48]

[47] Д. Синдик, *Српска акта*, бр. 45.

[48] На овом месту морам указати и на серију новца краља Вукашина, који се на основу тумачења грчког натписа на реверсу – KI(RIOY) YR(WSIOY) B(A)S(ILISSA) HLLHNE I ZILOY(SA) KI(RION) S(WTHRA) – одређује као заједнички новац краља Вукашина (на аверсу је натпис **кр(а)л(ь)** или **кр(а)л(ь) Вл(ь)к(ашин)ь)** и царице Јелене (С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Старинар 9–10 (1959) 149–151 (С. Димитријевић, *Нове врсте*), с прегледом ранијих издања; исти, *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, Београд 2001, 267–268, врста 132 (С. Димитријевић, *Каталог*); В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 141, 263, врста 10.1; Табла III, врста 10.1 (В. Иванишевић, *Новчарство*), не може се правдати ауторово датирање овог новца у раздобље 1360–1365, будући да Вукашин није уздигнут за савладара пре 1365). И поред свег поштовања према ауторитету Ф. Баришића, који је предложио овакво читање, нисам искрено убеђен у предложену атрибуцију. С једне стране, треба обратити пажњу на чињеницу да немају сви пронађени примерци истоветна слова или њихов распоред, тј. да је Ф. Баришић предложио читање само на основу једног примерка, а с друге стране, постојање заједничког новца краља Вукашина и царице Јелене једноставно нема изричите потврде у изворима који осветљавају доба владе цара Уроша. Неки посебан, непосредно посведочен однос између Вукашина и царице-мајке није познат. Као доказ обично се узимају вести из периода пре 1365. Решеност Дубровчана да у припремама за склапање мира с Војиславом Војиновићем рачунају на царицу и Вукашина открива само њихову намеру да придобију за своју ствар оне појединце из царевог окружења или од најближег поверења за које су сматрали да на њега могу утицати. У том контексту јављају се имена царице Јелене и Вукашина једно крај другог, а не као одраз блиског односа (уп. С. Димитријевић, *Нове врсте*, 150–151; Р. Михаљчић, *Крај царства*, 77–78). Треба упозорити на то да је Вукашин као краљ издавао и новац са истом представом на реверсу и урезаним именом своје супруге – **кралица єлѣна** (С. Димитријевић, *Каталог*, 286, врста 149; В. Иванишевић, *Новчарство*, 146–147, 266, врста 13.1; Табла IV, врста 13.1; уп. врсту са истом преставом на реверсу и натписом CELENA RZO, која се такође приписује царици Јелени, исто, 263, врста 10.2; Табла III, врста 10.2). Ја сам пре склон да верујем да се и спорни новац са загонетним грчким

Нарација. – Нарација, срочена у форми често коришћеног мотива у потврдним актима о старијим исправама које аутор потврђује (у овом случају Душанове повеље!), побуђује нарочиту пажњу због атрибута употребљених уз Душаново име – *господин родитељ царства ми, триблажени и приснопоминајеми благоверни цар кир Стефан* (L 19/20); нешто краће у диспозицији: *родитељ царства ми, триблажени цар кир Стефан*, (L 27/28). Још је Јиречек упозорио на ово место као на један од главних показатеља фалсификовања.[49] Избор и бројност епитета нагомиланих уз царево име не одговарају уобичајеној стилизацији аутентичних Урошевих повеља у којима се, природно, Душан често помиње. Неколико је основних варијанти коришћено у Урошевој канцеларији, увек са истим елементима, али различитим распоредом: *господин и родитељ царства ми, свети (светопочивши) цар Стефан*; *родитељ царства ми, господин светопочивши цар*; *господин цар, светопочивши родитељ царства ми* (и са инверзијом *цар* и *светопочивши*) и краће *родитељ царства ми*; *господин цар*; *господин и родитељ царства ми*. Према овоме видимо да је први одељак Душановог помена (*господин родитељ царства ми*) састављен од епитета који се редовно употребљавају у Урошевим повељама – са истоветним распоредом, међутим, само једном на почетном месту, у повељи о поклону острва Мљета (10. април 1357) и једном самостално у повељи Дубровчанима о Стонском дохотку (24. април 1357). Но, други део помена очевог састоји се од атрибута који се никад не налазе уз Душаново име у актима изашлим из Урошеве српске канцеларије. Штавише, овакав избор и распоред епитета није посведочен уз помен Душана као покојног ни у повељама обласних господара и доцнијих владара – *(велики) (господин) цар Стефан*, и са инверзијом прва два елемента; *превисоки*; *многосмерни*; *господин ми свети цар Стефан*.[50]

натписом односио на краљицу Јелену, Вукашинову супругу. Међутим, уколико су Баришићево читање и атрибуција коју подразумева одиста исправни, имали бисмо помен царице са световним именом после 1365. године. Овај податак се свакако не би могао користити за одређивање времена њеног монашења, али би указивао на то да се световно име царичино употребљавало и након монашења. Ово би, опет, релативизовало горенаведену аргументацију о неодрживости 1356. као године Јелениног монашења, али би, другачијим приступом, скидало сумњу са употребе њеног световног имена у акту који треба да је издат 1358. године.

[49] K. Jireček, *Dohodak stonski*, 532.

[50] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, passim.

Али, довољно је занимљиво да се једини пример употребе ових атрибута у српском дипломатичком материјалу налази управо у једној Урошевој повељи, али насталој као превод са грчког оригинала. Наиме, једина Урошева грчка повеља издата је 1361. манастиру Лаври и од ње је сачуван и грчки оригинал и аутентичан српски превод.[51] У српском тексту Душан се помиње на три места као *триблажени и приснопоминајеми цар Стефан, господин и отац царства ми* (два пута), односно *триблажени цар, господин и отац царства ми*. Сличност са поменом Душановим у нашој повељи уочљива је на први поглед, с тим што је почетни део овде доспео на крај добивши *отац* уместо *родитељ*, и што недостају речи *благоверни* и *кир*.[52] Текст у грчком предлошку гласи: ... toØ trismakar¿stoy kaÀ ¢oid¿moy basilªwv toØ aÕ-qªntoy kaÀ patrËv t°v basile¿av moy, односно toØ trismakar¿stoy basilªwv toØ aÕqªntoy kaÀ patrËv t°v basile¿av moy. Ако рашчланимо српски и грчки еквивалент добијамо следеће парове: trismakŸ-ristov – **трьблажень**; ¢oid¿mov – **приснопоминаѥмь**; aÕqªnthv – **господинь**; pat²r – **отьць**, односно **родитель** у Урошевом фалсификату; ba-sileÓv – **царь**; basile¿a moy – **царьство ми**. Будући да се у српској дипломатици за помињање покојних царева нису употребљавали горенаведени атрибути,[53] требало би одредити какав су узор имали Хиландарци кривотворећи Урошеву исправу крајем XV столећа. Оригиналну Урошеву грчку повељу за Лавру писао је свакако учени писар Грк, упознат с правилима византијске царске канцеларије, па, природно, паралеле повељи за Лавру треба тражити у византијским царским актима. И, заиста, од друге половине XIII века устаљује се избор атрибута и неколико варијанти њиховог распореда у сталним формулама употребљаваним приликом помињања покојних царева. Ове формуле увек садрже следеће изразе: ¢o¿dimov, makar¿thv, aÕqªnthv, pat²r

---

[51] Д. Анастасијевић, *Српски архив*, 7–8; А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, CVI–CXIV; 200–207, № XXVIII; *Lavra* III, 82–85, № 140; *Lavra* IV, 179.

[52] Ово зацело стога што у грчком предлошку није наведено име цара те није било ни назива kÒr, као сталног пратиоца.

[53] Познат ми је усамљен пример Душанове повеље цркви Св. Николе у Псачи, 25. марта 1358 (!), где свога оца назива *господин ми родитељ свети и триблажени краљ кир Стефан* (Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 435). Не треба заборавити да се овде ради о једном од већ навођених сумњивих хиландарских примерака (видети у одељку о интитулацији).

(papp¥v), £gi-ov и, разуме се, kÒr уз само име владара.[54] Ево једног од многобројних примера: toØ ¢oid¿moy kaÀ makar¿toy £g¿oy moy aÕqªntoy kaÀ basi-lªwv toØ pŸppoy t°v basile¿av moy kyroØ $Andron¿koy.[55] Исте су доста широко заступљене и у грчким повељама српских владара.[56]

Из овога видимо да се епитети коришћени у византијској царској канцеларији за покојне цареве готово у потпуности подударају са оним у Урошевој повељи за Лавру, односно Урошевом фалсификату с краја XV века. Разлика је у томе што се придев makar¿thv никад не јавља у појачаној форми и што уместо £giov имамо **благовѣрьнь**, којем по значењу одговара pistÊv (уобичајен у формули царских потписа). У ствари, варијанта trismakŸristov (trismakar¿thv; trismŸkar) углавном је везана за црквену литературу; у дипломатичком материјалу успео сам је наћи само на једном месту, у Угљешиној грчкој повељи Ватопеду из 1371. године и употребљена је за означавање покојних царева (KaÀ o¿ prË -moØ -keÅnoi trismakŸristoi kaÀ ¢o¿dimoi basileÅv kaÀ patªrev moy).[57] И у српскословенској књижевности **трьблажень**, или још чешће **прѣблажень** (pammakŸristov; pammakar¿thv; pammŸkar), срећу се често у литургијским делима.[58] По свој прилици, један део атрибута којима је одређено Душаново име искоришћен је прегледом неке византијске царске исправе (или више њих) у хиландарском архиву. Не треба, ипак, искључити могућност да је састављач повеље, вероватно учен монах, употребио епитете из репертоара коришћеног за обележавање светаца у црквеној литератури.[59]

[54] Речца kÒr, стални пратилац царевог имена у византијским исправама, не користи се у српским званичним документима уз име владара, било живог или покојног. Осим примера у Урошевом фалсификату, једини мени познат случај налази се у сумњивој Душановој повељи цркви Св. Николе у Псачи, поменутој у претходној напомени, уз помен покојног краља Стефана Дечанског. Назив *кир* редовно се среће уз имена црквених великодостојника или владарки (у овом случају и у женском и у мушком роду); уп. Ђ. Даничић, *Рјечник*, s.v. кирь.

[55] *Lavra* III, 165, 182.

[56] А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, видети у речнику термина.

[57] Исто, 286–287.

[58] Видети примере у Даничићевом *Рјечнику*.

[59] Уз ово питање морам указати на чињеницу да византијска терминологија ове врсте није увек прецизно превођена као у српској верзији Урошеве повеље Лаври и, вероватно, Урошевом фалсификату. У хиландарском, односно студеничком типику, за чи-

Диспозиција. – Према тексту повеље цар Урош је, прочитавши очеву повељу, потврдио без измена њене одредбе о висини и начину исплате Стонског дохотка Светоарханђеловском манастиру у Јерусалиму. Наведени износ од 1000 перпера, с обавезом исплате у два дела – за Ускрс и Митровдан, у упадљивој је несагласности са сведочењем аутентичних извора о овом трибуту, у којима се одреда наводи обавеза од 500 перпера и Ускрс као дан исплате. Ова сума, утврђена уговором о продаји Стона и Пељешца Дубровнику, 1333. године, никада није мењана, па ни пошто је коришћењем Урошевог и Мариног фалсификата издејствовано преношење њене исплате на манастире Хиландар и Свети Павле. У сведочанствима о исплати, од почетка XVI до краја XVIII века, нема никаквог трага овим одредбама.[60] Богата и поуздана документација о историјату Стонског дохотка чини да се без тешкоћа уочи удвостручени износ дохотка, а одређивање мотива фалсификатора намеће се само по себи. Наиме, већ је више пута истакнуто[61] да су Хиландарци, правећи фалсификате Марине и Урошеве повеље, имали пред собом два циља – да озваниче преношење исплате дохотка на Хиландар и Свети Павле и удвоструче његов износ. Тиме би, заправо, сваки од манастира стекао право на изворну суму трибута. Покушај је, разуме се, остао без успеха. Можда ће утисак о одсуству прагматизма и неумерености Светогораца у неповољном тренутку ублажити другачије гледање на читав подухват. Неће бити сувише смело претпоставити да су Светогорци, навикнути у 80-тим годинама XV века да редовно примају суму од 1000 перпера за две године,[62] почели прећутно да је подразумевају као основну обавезу везану уз годишњи циклус.

Осим удвостученог износа, позитивним чињеницама о исплати Стонског дохотка не одговара ни обрачунавање износа у дубровачким перперама. У Душановој повељи о продаји Стона и Пељешца (1333) и

ју основу је узет пролог типика за манастир Богородице Евергетиде у Цариграду, речју **блажень** двапут се преводи makÿriov (makar¿thv), а једном ¢o¿dimov (В. Ћоровић, *Списи св. Саве*, Зборник ИЈК, прво одељење, споменици на српском језику књ. XVII, Београд 1928, 74, 122, 137, 141); ¢o¿dimov kaÀ trismÿkar преводи се само са **трь-блажень** (Исто, 26); trismÿkar kaÀ ¢o¿dimov са **трьсвеԏь и присно-паметьнь** (Исто, 124).

[60] A. Vučetić, *Pisma kalugjera srpskih manastira na Svetoj Gori knezu i vlasteli Dubrovačkoj (god. 1520 do 1792)*, Starine JAZU 17 (1885) 1–48 (A. Vučetić, *Pisma*); М. Живојиновић, *Стонски доходак*, 188–203; А. Фотић, *Света Гора*, 191–193.

[61] K. Jireček, *Dohodak stonski*, 536; С. Ћирковић , *Свећа*, 10.

[62] М. Живојиновић, *Стонски доходак*, 182; А. Фотић, *Света Гора*, 189.

оној о преношењу Стонског трибута на манастир Св. Михаила у Јерусалиму (1350), као и Урошевој повељи Дубровчанима о истом предмету (1357), износ трибута увек се обрачунава у млетачким перперама.[63] Инсистирање на млетачким перперама има суштински значај. Има разлога да се верује у мишљење које је својевремено изнео Милан Решетар да се одређивањем исплате у млетачким перперама подразумевало плаћање млетачким златним дукатима.[64] С једне стране, млетачки је златни дукат, због свога квалитета и постојаности, био изузетно раширен и радо приман као средство плаћања, а с друге стране, управо су Дубровчани, који својега златног новца нису имали, велике новчане обавезе обично намиривали млетачким дукатима.[65] У дубровачким изворима заиста постоје непосредне потврде о томе да се Стонски доходак исплаћивао у златним дукатима. Године 1386. држава је наложила да се купи млетачких златника у вредности 70 литара сребра ради исплате Стонског трибута.[66] Нагомилани заостали дугови и притисак који је у циљу њихове исплате вршио митрополит јерусалимски Михаило, уз помоћ српских обласних господара, објашњавају набавку оволике количине злата и учесталост исплата (чак пет једногодишњих рата) у раздобљу 1386–1388.[67] У признаници о исплати (20. фебр. 1388) наглашава се да се сума исплаћује in ducatis aureis et grossis Ragusinis, а у оној из августа исте године стоји ypp. 500 in ducatis aureis.[68] Одавно је упозорено и на податак из веровног писма Хиландараца и Светопављана Дубровачкој општини (1526), из времена када је пренос дохотка на српске светогорске манастире већ био озваничен, да *у царевој земљи*

---

[63] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 104, 159; В. Мошин, *Повеље цара Душана*, 18–19. У Урошевој повељи једном се употребљава израз *дубровачке млетачке перпере*.

[64] М. Решетар, *Дубровачка нумизматика.* I *(хисторички) дио*, Посебна издања СКА књ. XLVIII, Друштвени и историски списи књ. 18, Сремски Карловци 1924, 50–51 (М. Решетар, *Нумизматика*).

[65] Исто, 472–475; В. Винавер, *Прилози историји племенитих метала, цена и надница (средњовековни Дубровник)*, ИГ 1–2 (1960) 74–82 (В. Винавер, *Прилози*); М. Благојевић, *Перпера и литра у доба кнеза Лазара*, ИГ 1–2 (1981) 49; Д. Динић-Кнежевић, *Златан новац у средњовековном Дубровнику*, Истраживања 14 (1992) 31–46; *Лексикон српског средњег века*, s.v. *Златници*; *Новац* (Р. Ћук).

[66] Div. Canc. 26, fol. 93', навод према В. Винавер, *Прилози*, 80.

[67] М. Живојиновић, *Стонски доходак*, 168–169.

[68] K. Jireček, *Dohodak stonski*, 542. М. Динић, *Дубровачки трибути. Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, Провижиун браће Влатковића*, Глас СКА 86 (1935) 229, нап. 29, наводи примере за Светодмитарски доходак, за који је плаћано de duobus millibus ypp. in ducatis de auro.

ина спенза не проходи него или млетачки дукат или султанија или царева аспра.[69]

Чак и ако би се млетачка перпера узела искључиво као идеална обрачунска јединица, разлози за такав избор остају подједнако разумљиви. Једна млетачка перпера односила се на новчану вредност еквивалентну износу 12 млетачких гроша, односно 2 перпере за 1 златни дукат, тј. на постојану монету високог квалитета. Обрачунавање износа Стонског трибута у дубровачким перперама практично би умањило, због њене мање вредности, стварни износ исплаћене суме (с даљом тенденцијом обезвређивања) и поред истог номиналног износа. Истина, до овога је свакако дошло у оба случаја. Уколико су за трајања државе Немањића и њених наследница постојали чиниоци који су обезбеђивали испуњавање обавезе плаћања у млетачким дукатима на горенаведени начин,[70] од друге половине XV века Дубровчани су засигурно тежили, макар и били принуђени турском силом да наставе плаћање, да давањем свога сребрног новца олакшају наметнути терет користећи се не само слабијом вредношћу динара у односу на млетачки грош, већ и његовим даљим сталним слабљењем у односу на дукат.[71] У јединој сачуваној признаници Маре Бранковић о примљеном износу трибута (1470) употребљава се управо термин *дубровачке перпере*, односно *перпере дубровачких динара*.[72] И признаница из 1526. године, исте оне године када су Светогорци у веровном писму Дубровчанима препоручивали млетачки дукат као средство плаћања, наводе се *перпере динара дубровачких*.[73] Плаћање сребрним дубровачким новцем одаје се непогрешиво и смањивањем износа дохотка у дукатима, који је са идеалних 250 на почетку спао на 146 у XVI веку, а до краја плаћања на трећину првобитне вредности.[74]

У време када су крајем XV века прављени фалсификати већ се учврстила пракса, како се лепо види из Марине признанице (1470), да се доходак исплаћује у дубровачком сребрном новцу, тј. у перперама

---

[69] A. Vučetić, *Pisma*, 10.

[70] Уп. С. Ћирковић , *Свећа*, 16, који сматра да је исплата од почетка вршена у перперама српских динара.

[71] М. Решетар, *Нумизматика*, 472–474; В. Винавер, *Прилози*, 74–79; *Лексикон српског средњег века*, s.v. *Динар; Златници* (Р. Ћук).

[72] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 514.

[73] A. Vučetić, *Pisma*, 9.

[74] С. Ћирковић , *Свећа*, 16–17; А. Фотић, *Света Гора*, 191.

дубровачких динара, те су и сами кривотворитељи употребили исти обрачунски систем.[75]

Издавање потврдне повеље о Стонском дохотку и одређивање Арханђеловог манастира дестинатарем наилазе на озбиљне потешкоће с обзиром на сачувану документацију о овом трибуту из Урошевог времена и пројектовано време настанка наше исправе. Цар Урош је у Рибнику под Призреном 24. априла 1357. издао Дубровчанима простагму у којој се потврђује обавеза исплаћивања Стонског дохотка установљена од његовог оца, али се као прималац одређује манастир Богородице Синајске.[76] Овај податак изазивао је сумњу у аутентичност исправе[77] или се правдао забуном[78] (или се преко њега једноставно прелазило),[79] али је на основу графије (укључујући и изглед потписа), језика, правописа и дипломатичких одлика јасно да је у питању оригиналан акт истоветан са остале четири Урошеве исправе издате Дубровчанима 24. и 25. априла у Рибнику.[80] На значај податка о Богородици Синајској недавно је скренуо пажњу академик Сима Ћирковић показавши да је сигурно постојала повезаност између Арханђеловог манастира у Јерусалиму и манастира Св. Богородице на Синају, односно да суштинске промене дестинатара није ни било.[81] Његовој аргументацији може се додати још неколико драгоцених података из извора. О повезаности два манастира убедљиво сведочи недатирани, али свакако доцнији запис на октоиху првогласнику (вероватно из XV века), сада у Патријаршијској библиотеци у Јерусалиму (ПБЈ 6), о томе да је рукопис купио и

[75] Да поменем и то да су Дубровчани током средњег века трибуте које су дуговали босанским владарима (Српски и Стонски доходак) засигурно обрачунавали у дубровачким перперама, тј. плаћали перперама дубровачких динара, како често стоји у документима. Разлози овој појави лако су објашњиви чињеницом да је дубровачки сребрни новац био практично главно платежно средство у средњовековној Босни (Ђ. Даничић, *Рјечник*, s.v. *Перпера*; М. Решетар, *Нумизматика*, 332–336; *Лексикон српског средњег века*, s.v. *Новац* (Р. Ћук)).

[76] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 159–160.

[77] K. Jireček, *Dohodak stonski*, 531.

[78] Р. Михаљчић, *Повеље*, 230 (= *Сабрана дела* V, 34).

[79] М. Живојиновић, *Стонски доходак*, 165.

[80] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 160, сматрао је да је повеља препис XIV века (ово преузима K. Jireček*, нав. место*). Међутим, поређење са остале четири исправе, поготову графије и правописа, уверава ме да је свих пет исправа писала једна рука, под надзором логотета Драгослава.

[81] С. Ћирковић, *Свећа*, 9–13. Јасно је то, наравно, и по томе што су Јерусалимци и даље долазили у Дубровник по доходак.

поклонио Јерусалимском манастиру многогрешни Јоаким, игуман манастира, а бивши игуман *у Синајску гору*.[82] По свој прилици, Богородица Синајска је као мањи манастир била, барем неко време, метох Светих арханђела. Разлоге навођења Богородичиног манастира на Синају као корисника Стонског дохотка у Урошевој повељи треба тражити у израженој наклоности према овој обитељи у доба цара Уроша. Осим њега, побожну бригу показивали су, према сачуваним изворним вестима, серски митрополит Јаков (пославши 4 књиге 1359/60)[83] и Ђурађ (Повика), *логотет госпође царице* (пославши 1 књигу).[84]

Наведене околности у вези са Стонским дохотком умањују из више разлога уверљивост Урошевом фалсификату, чак и ако се не осврћемо на удвостручени износ трибута. Пошто је Урош регулисао даље несметано плаћање дохотка повељом из 1357. године, изгледало би чудно да је само годину дана доцније цар поново потврдио старо давање одредивши при томе и нове кориснике дохотка, под условом да актуелни престане да постоји. Штавише, све то је наводно учињено без икаквог присуства, чак и знања Дубровчана, који као уговорна страна нису могли одређивати примаоца дохотка, али су зацело морали имати увида у сваку измену важећих обавеза. Разлог више за сумњу јесте и чињеница да се у повељи из 1358. као дестинатар јавља Арханђелов манастир у Јерусалиму, иако би се према исправи из 1357. и целокупној клими с краја 50-тих и поч. 60-тих год. XIV века очекивало да то буде Богородица Синајска.

На крају потврдног дела диспозиције понавља се да одредбе Душанове повеље *царство ми записа у* ***хрисовуљих*** (L 28). Премда је према посвети аренге јасно да је повеља намењена Светоарханђеловском манастиру, њено наводно записивање у више примерака наглашено је, по свему судећи, с намером. То свакако значи да о овом правном послу треба да је издато више повеља, тј. најмање две, једна манастиру у Јерусалиму а друга Хиландару и Светом Павлу, односно друга Хиландару а трећа Светом Павлу. Према замисли фалсификатора правни посао тицао се у основи Јерусалимског манастира (будући да су Хиландар и Свети Павле обухваћени само условно) и њему је основни акт намењен, али су преписи наводно направљени и за Хиландар и Свети Па-

---

[82] Љ. Стојановић, *Записи и натписи* 2, № 4566 (= В. Недомачки, *О српским рукописима у Библиотеци Грчке православне патријаршије у Јерусалиму*, АП 2 (1980) 84).
[83] Љ. Стојановић, *Записи и натписи* 1, № 116.
[84] Исти, *Записи и натписи 6*, № 9582.

вле као условне уживаоце истог дохотка. Правно гледано такав поступак био би очекиван, а Хиландарци су њиме правдали, без натезања, поседовање примерка повеље. Утиску уверљивости требало је да послужи и податак из нарације према којем је и сам Душан издао хрисовуље (!) о овом предмету.

Након потврдног дела диспозиције следи одељак којим се одређује условна промена уживаоца дохотка у будућности, тј. прописује да се има плаћати манастирима Хиландару и Светом Павлу уколико Арханђелов манастир у Јерусалиму запусти. На страну нестварно, пророчанско виђење сигурне пропасти Арханђеловог манастира изречено више од једног века пре тога догађаја, и то у присуству игумана! Оно што на први поглед открива несклад између датих података и времена када би требало да је издата повеља јесте помињање манастира Светог Павла као активног српског манастира, који би требало да су подигли, у време када и Хиландар, св. Симеон и св. Сава, а Душан и сам Урош обдаривали. Како је поуздано утврђено, напуштени манастирић Светог Павла, метох Ксиропотама, откупили су и обновили почетком 80-тих година XIV века српска властела Герасим Радоња и Антоније Багаш, учинивши га српском монашком обитељи.[85] Према томе, 1358. године то је био само напуштени, стари грчки манастир.

Санкција, интервенција, датум. – Завршне одредбе доста су неспретно укомпоноване одајући својим распоредом неслагање са истоветним одељцима аутентичних Урошевих повеља, али формулацијом извесних елемената откривају сигурно коришћење Урошевих аката приликом справљања фалсификата. Након диспозитивног дела следи уобичајена санкција, по саставу и стилизацији слична санкцијама у Урошевим исправама. Санкција почиње молбом наследницима (**на столѣ**, код Уроша **на прѣстолѣ**) да не разоре оно што је повељом одређено (употребљена само показна заменица **сїє**, док се у Урошевим актима увек наглашава да је у питању исправа и то у дативској конструкцији), већ да то учврсте. Затим је на место где би се очекивао одељак са навођењем казни за оне који би се ипак огрешили о молбу издавача исправе убачена формула интервенције повезана с формулом датума. У Урошевим повељама једино она издата Дубровнику 22. августа 1362. у Оногошту има интервенцију на крају, уз датум,[86] док у свим осталим интервенција долази у почетном делу, пре диспозиције. Радња писања

[85] Г. Суботић, *Обнова манастира Светог Павла у XIV веку*, ЗРВИ 22 (1983) 207–258.
[86] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 171.

повеље изражена је субјективно (*записах и утврдих*), док је у аутентичним повељама увек објективно (*записа се*).

Имена игумана који би требало да су присуствовали царевој одлуци не одговарају времену када је исправа наводно издата, али одају јасну намеру да се посезањем за присуством знаменитих црквених лица из времена блиског издавању исправе додатно ојача ауторитет утврђеног правног посла. Године 1358. на челу Хиландара налазио се Доротеј, вршећи, по свој прилици, истовремено и улогу светогорског прота,[87] док је у повељи као игуман наведен Арсеније, истакнути хиландарски старешина из времена Душановог краљевања.[88] Као игуман Светих арханђела наведен је Герасим – јерусалимски монах Герасим забележен је у дубровачким архивским књигама 1342. и 1352. приликом преузимања Стонског дохотка, али само као монах;[89] нема података о томе да ли је доцније обављао дужност игумана Јерусалимског манастира и ко је 1358. био на његовом челу. За Јована наведеног као светопавловског игумана најтеже је наћи узор с обзиром на то да је манастир у назначено време био напуштен. Уколико га нису једноставно измислили, за ову сврху могли су послужити истакнути игумани Хиландара и Светог Павла. Према данашњем познавању историје Светог Павла, и Ксиропотама као матичног манастира, није познат ниједан игуман овог имена, било једног било другог манастира, до времена када је исправа фалсификована. Први Јован на челу Светог Павла забележен је у раздобљу 1513–1548.[90] Хиландарским кривотворитељима зацело је била ближа повест матичног манастира, а из ње су могли искористити име игумана Јована, који се на челу манастира налазио у време цара Душана.[91]

Формула датума је врло брижљиво изведена, са избором и распоредом елемената као у Урошевим аутентичним актима и са слагањем

---

[87] В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века*, приредила и допунила М. Живојиновић, Београд 1999, 87–88, 109 (В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*).
[88] Исто, 68–75, 107.
[89] K. Jireček, *Dohodak stonski*, 533, 539; С. Ћирковић , *Свећа*, 10.
[90] *Actes de Xéropotamou*, éd. J. Bompaire, Archives de l'Athos III, Paris 1964, 15–20; F. P. Kotzagewrghv, *H Aqwnikh Monh Agioy Payloy kata thn Oqwmanikh Periodo*, Qessalonikh 2002, 263–273.
[91] В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 85–87, 108–109; С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, у: Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ књ. XCV, Одељење историјских наука књ. 27, Београд 2000, 59–70.

индикта и године. Помен логотета Драгослава, који следи, не само да га исправно смешта у време када треба да је исправа издата (вршио је дужност логотета 1356–1360),[92] већ је стилизован на истоветан начин (*при логотете Драгославе*) као у две аутентичне повеље, обе из 1360. (Дубровнику, којом укида новоуведене царине и Хиландару, којом потврђује дар жупана Вукослава),[93] исписане под његовим надзором. Ово је најјачи доказ у прилог тврдњи да су фалсификатори морали имати пред собом Урошеве исправе из хиландарског архива. Да ли је за ову сврху послужила повеља о дару жупана Вукослава, која се и данас налази у Хиландару, или нека друга, изгубљена, из које је преузет у интегралном виду датум и помен писара, о томе се не може за сада пресудити.

Као место где су тројица игумана изашли пред цара и где је повеља издата наведен је у интервенцији Призрен. Итинерар царев није могуће у толикој мери васпоставити да би се с лакоћом одредило где се које године налазио. У почетном раздобљу царевања Призрен, односно Рибник под Призреном, био је одиста једна од престоница и ту је млади цар издао априла 1357. чак пет повеља Дубровчанима.[94] Призрен, према томе, не изазива сумњу као место издавања, а да ли је то могло бити учињено управо тамо, јуна 1358, што би, у крајњој линији, такође указивало на то да је и тај податак преузет из неке изгубљене Урошеве повеље, не може се са извесношћу одредити. Колико се зна, Урош је током прве половине 1358. боравио на југу државе, забављен борбама са Симеоном које су се завршиле поразом овог потоњег код Скадра у лето исте године.[95] У том раздобљу могао је издавати повеље у Призрену.

Иако су Хиландарци дословно преузимали поједине делове Урошевих повеља, није им увек полазило за руком да их спретно ускладе. У овом случају завршне формуле су испале прилично испретуране. Санкција је на неспретан начин подељена на два дела уметањем интервенције с датумом. Тамо где је прекинута наставља се, након помена логотета, претњом уобичајеним духовним казнама онима који разоре одредбе повеље. Тиме се текст исправе завршава. Акти изашли из Урошеве канцеларије никада се не завршавају санкцијом, увек датумом,

---

[92] Видети у одељку *Просопографски подаци*.
[93] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 169; А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*, 290.
[94] Р. Михаљчић, *Повеље*, 231–232 (= *Сабрана дела* V, 36); исти, *Крај царства*, 38, 286–288; В. Јовановић, *Рибник код Призрена. Прилог проучавању средњовековних владарских дворова*, ЗРВИ 34 (1995) 79–90.
[95] Р. Михаљчић, *Крај царства*, 20–21.

ретко уз помен писара, а далеко чешће наредбом о писању повеље након потписа. У нашем случају поремећен је природни след тиме што је санкција подељена, тј. тиме што је интервенција с датумом уметнута у санкцију, а не смештена на сам крај.

Потпис. – Потпис владарев привлачи пажњу из два разлога. Иако је веома брижљиво изведен, он по своме изгледу нимало не подсећа на Урошеве потписе, препознатљиве по празнинама између лигатура састављених од појединачних речи или њихових група, при чему су слова упадљиво издужена. Овај начин ће доцније, у канцеларији српских деспота, достићи врхунац у извођењу и изгледу. Још упадљивији несклад са Урошевим актима показује стилизација потписа, који је састављен од елемената који се редовно користе у потписима Урошевих повеља, али чији је редослед стран не само Урошевој већ српској канцеларији уопште. Слично легенди на аверсу печата, али недоследно, потпис стреми идеалу византијских царских потписа, чије је вероватно најуочљивије обележје својеврсна уоквиреност личним именом на почетку и породичним на крају.[96] Српски владари никад не одвајају титуларно и лично име, а у нашем случају ово одвајање је стигло на пола пута између српске и византијске праксе. И овај би се пример могао узети као доказ више тврдњи да су Хиландарци као обрасце прегледали не само српске већ и византијске повеље.

Завршна разматрања. – Као што је претходна анализа показала повеља која се приписује цару Урошу, с датумом издавања 2. јун 1358, несумњиви је фалсификат. О томе непосредно сведоче и спољашња и унутрашња обележја. Релативно поуздано познавање историје Стонског дохотка, околности које су подстакле прављење фалсификата и оних које су наступиле као последице допушта да се са довољном прецизношћу одреди време, место и извршилац фалсификовања – последња деценија XV столећа; манастир Хиландар; монаси Хиландара, са знањем а можда и непосредним учествовањем Светопављана. Међутим, циљ обављеног поступка није био само да се издвоје и вреднују сви показатељи кривотворења, већ и да се наслуте предлошци које су фалсификатори имали пред собом. Готово да нема фалсификованих повеља, које се приписују нашим средњовековним владарима, насталих у целости као плод маште, а оне које су као такве оцењене толико су удаљене од збивања на која се односе да се саме одају.

---

[96] Г. Острогорски, *Автократор*, 117; F. Dölger – J. Karayannopulos, *Byzantinische Urkundenlehre* I, München 1968, 123.

Општи утисак упућује на изражену брижљивост у давању свечаног облика повељи уредним писмом и потписом, односно подражавању модела царских хрисовуља слово-формулом, црвеним мастилом и златним печатом. Појединачни изрази, формуле или сама стилизација указују, без сумње, на коришћење Урошевих аутентичних повеља; овај поступак најуочљивији је у формули датума и помена логотета. Осим тога, поједини елементи нагоне на помисао да су Хиландарци, свакако у намери да своме фалсификату обезбеде неспорни ауторитет не само изгледом већ и садржајем, користили и византијске царске акте. На грчки предложак упућују епитети уз помен покојног цара Душана; локатив множине личне именице Јерусалим (**вь Ієросолїмѣхь**) према грчком обрасцу -n #IerosolÒmoiv;[97] титула *цар и самодржац*, која, уз то, представља препознатљиву одлику исправа прерађених у Хиландару у турско доба; потпис, који поприма више византијско обличје одвајањем титуларног и личног имена, али га не подражава до краја; легенда на аверсу печата која верно следи тип потписа византијских царева на хрисовуљама мада не одговара другачије стилизованим легендама уз царев лик на византијским златним булама.

Просопографски подаци

Царица Јелена, 109 (страна), *27* (ред у издању) – рођена око 1310, сестра бугарског цара Ивана Александра, од 1332. супруга српског краља Стефана Душана. После његове смрти владала је Серском облашћу до 1365, када се, по свој прилици, повукла на синовљев двор. Пре 1359. замонашила се узевши име Јелисавета, умрла је 1376. као великосхимница Јевђенија. Убрзо након смрти почела се штовати као светитељка, али њен култ никад није озваничен.

Литература: Б. Милутиновић – Р. Радић, *О времену замонашења царице Јелене. Једна претпоставка*, ЗРВИ 33 (1994) 197–201, посебно нап. 10 и 11 (са старијом литературом); Видети такође M. Purković, *Carica Jelena*, Godišnjak „Sloge“ (Pert, Australija), 1954, str. 35–48; Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 190; *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, Београд 1986, 394, нап. 118; 559, нап. 627; А. Веселиновић – Р. Љушић, *Родослови српских династија*, Нови Сад 2002, 13.

---

[97] K. Jireček, *Dohodak stonski*, 532.

Герасим, игуман јерусалимски, 110, *62* – Под овим именом у дубровачким актима помиње се 1342. и 1352. јерусалимски монах Герасим. Нема података о томе да ли је доцније заузимао положај игумана и ко је уопште у време када му се исправом приписује игуманство био на челу Светих арханђела у Јерусалиму.

Литература: K. Jireček, *Dohodak stonski*, 533, 539; С. Ћирковић, *Свећа*, 10.

Арсеније, игуман хиландарски, 110, *63* – Као сабрат манастира Хиландара први пут се помиње 1316; од 1332. до 1335. налазио се на челу Хрусијског пирга; на челу манастира 1336–1345. Време његовог игумановања одликује се потпуним окретањем ка српској матици и великом дарежљивошћу краља Душана, условљена, зацело, и блиским односима са хиландарским игуманом. Умро је 1348. Фалсификатори су посегли за његовим именом ради наглашавања ауторитета и аутентичности, стављајући га у време када је већ деценију био мртав, свакако зато што је својим деловањем оставио упечатљив траг у историји манастира и локалној традицији.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 68–75, 107.

Јован, игуман Светога Павла, 110, *63–64* – У време када би требало да је исправа издата манастир Светог Павла још увек није био обновљен. Изворни подаци о Светом Павлу, од оснивања до краја XV века, укључујући и Ксиропотам као матични манастир до тренутка када је Свети Павле 80-тих година XIV века прешао у српске руке и постао самостална установа, не знају ни за једног игумана овог имена. Први Јован налазио се на челу Светог Павла 1513–1548. Уколико није измишљен, можда су и њега Хиландарци преузели из редова својих бивших игумана, а временски је најближи онај чије се игумановање приближно датира раздобљем 1347–1354. године.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 85–87, 108–109; С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, 59–70; F. P. Kotzagewrgiv, *H Aqwnikh Monh Agioy Payloy*, 263–273.

Драгослав, логотет, 110, *65* – логотет цара Уроша; налазио се на челу канцеларије 1356–1360. Већ 1362. помиње се нови логотет, Дејан. И након напуштања положаја логотета остаје активан у царевој најближој околини. Фебруара 1364. срећемо га као посланика у Дубровнику.

Литература: С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* XIV. *Дијак, граматик, нотар, канцелар, номик, логотет*, Глас СКА 106

(1923) 87–88; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 171; С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, 69, нап. 45.

Установе и важнији појмови

Манастир Светих арханђела у Јерусалиму, 109, *34–35*; 110, *43*, 47–48, или само **Јерусалим**, са истим значењем, 110, *38*, *62* – Оснивање манастира приписује се краљу Милутину. Године 1350. стиче право коришћења Стонског дохотка. Запустео је крајем XV века да би поново оживео почетком XVI, обухвативши тада и лавру Светог Саве Освећеног као метох. У српским рукама остао је до првих деценија XVII века. Јерусалимски манастир и лавра Светог Саве представљали су средишта окупљања словенског монаштва на Блиском истоку и неизбежно одредиште српских и словенских ходочасника

Литература: В. Недомачки, *О српским рукописима у Библиотеци Грчке православне патријаршије у Јерусалиму*, АП 2 (1980) 71–118; иста, *Манастир арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму – задужбина краља Милутина*, Зборник МС ЛУ 16 (1980) 25–70 (са старијом литературом), без просопографског одељка.

Доходак царства ми из Дубровника (Стонски доходак), 110, *37*, *56* – Један од трибута који су Дубровчани били дужни да плаћају владару Србије у годишњем износу од 500 перпера на Ускрс, установљен одредбама уговора о продаји Стона и Пељешца Дубровнику од стране краља Душана 1333. године. Његовом вољом као корисник дохотка одређен је 1350. српски Светоарханђеловски манастир у Јерусалиму. Од почетка XVI века давање дохотка, сада заоденуто у форму милостиње, преусмерено је на светогорске манастире Хиландар и Свети Павле, који остају његови уживаоци све до почетка XIX века.

Литература: K. Jireček, *Dohodak stonski*, 527–542; М. Живојиновић, *Стонски доходак*, 165–206; С. Ћирковић, *Свећа*, 5–19; Б. Милутиновић, *Економске везе Дубровника и Свете Горе до краја XVIII века*, Хиландарски зборник 10 (1998) 191–199; *Лексикон српског средњег века*, s.v. *Свећа* (Ђ. Бубало); *Трибути* (Р. Михаљчић); А. Фотић, *Света Гора*, 189–193.

Перпера дубровачка, 110, *39*, *40*, *41*, *49* – Назив перпера преузет је из византијске фискалне терминологије где је означавао основни златни новац. У Србији (као и у суседним земљама) коришћена је искључиво као обрачунска јединица с вредношћу 12 сребрних новчића.

Без обзира на широко прихваћену и прецизно утврђену номиналну вредност, стварна вредност перпере зависила је од квалитета и стабилности новца који се обрачунавао, тј. количине сребра која се тиме подразумевала. Другим речима, перпере су се међу собом разликовале према пореклу и вредности новца који им се налазио у основи. Преко млетачког златног дуката (1 дукат = 2 перпере), монете високе и стабилне стварне вредности широко заступљене у оптицају по српским земљама, ширила се и млетачка перпера као обрачунска јединица (али и као синоним за дукат). Од почетка ковања дубровачких сребрних динара, 1337. године, дубровачка перпера била је слабија од млетачке пошто је с почетка 1 дубровачки динар вредео 11/12 млетачког гроша. Раскорак у вредности с временом се повећавао, поготову због изразитог опадања вредности сребрног новца према млетачком златном дукату. Од идеалног односа, 24 динара за 1 дукат, првих деценија XIII века, до почетка XVI века опадање вредности одредило је да се за 1 дукат морало издвојити готово 40 динара. Као фискални појам дубровачка перпера ретко се среће у средњовековним споменицима. Највећи број примера у вези је са исплатом трибута које је Дубровачка општина дуговала босанским владарима (српски и Стонски доходак), обично у изразу *перпера дубровачких динара*.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*, s.v. *Перпера*; М. Решетар, *Нумизматика*, 49–57, 275–277, 384–404, 470–477; М. Благојевић, *Перпера и литра у доба кнеза Лазара*, ИГ 1–2 (1981) 47–50.

Хиландар, манастир, 110, *51*, *63* – Српски манастир на Светој гори, основан 1198. године трудом Симеона Немање и Саве Немањића.

Литература: Као сигурно полазиште у трагању за обавештењима могу послужити општа дела и зборници приређени поводом 800-годишњице манастира: Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, 2. измењено издање, Београд – Хиландар 1997. (и верзије на енглеском и немачком језику); М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I. *Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998; *Манастир Хиландар*, приредио Г. Суботић, Галерија САНУ, Београд 1998; *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Научни скупови САНУ књ. XCV, Одељење историјских наука књ. 27, Београд 2000. Сада је на располагању и поуздан водич кроз обимну литературу о манастиру (до 2000. године): Б. Мелцер, *Манастир Хиландар. Библиографија*, сарадници С. Филипи-Матутиновић, Б. Грбић, Ниш – Косовска Митровица – Колумбус, Охајо – Београд 2003.

Свети Павле, манастир, 110, *52*, *63–64* – Основан почетком XI века на поседу манастира Ксиропотама, на Светој гори, манастир Светог Павла живео је више од једног века само у номиналној потчињености матичној установи. Изгледа да је запустео већ првих деценија XII века. Око 1383/84. Антоније Багаш и Герасим Радоња, брат Вука Бранковића, откупљују од Ксиропотама његове рушевине, обнављају га и заснивају нову самосталну обитељ. Кроз неколико векова Свети Павле је живео као српски манастир, а основу његовог напретка у XV веку чинила је изразита наклоност Бранковића.

Литература: Г. Суботић, *Обнова манастира Светог Павла у XIV веку*, ЗРВИ 22 (1983) 207–258; исти, *Манастир Светог Павла*, у: Казивања о Светој Гори, Београд 1995, 114–142; F. P. Kotzagewrgiv, *H Aqwnikh Monh Agioy Payloy*, 263–273.

Логотет, 110, *65* – Налазио се на челу канцеларије на дворовима српских краљева и царева. Осим послова везаних за састављање, писање и издавање владарских исправа, од времена Царства у његову надлежност улази и власт над црквама, тј. извршна власт у регулисању стварноправних односа везаних за црквене установе, као и учествовање у дипломатским мисијама.

Литература: Lj. Maksimović, *Das Kanzleiwesen der serbischen Herrscher*, 25–53; *Лексикон српског средњег века*, s.v. *Логотет* (М. Благојевић).

Топографски подаци

Помињу се само добро познати топоними – Дубровник, Јерусалим, Стон, Света гора, Призрен, Никеја.

Стари српски архив, књ. II, стр. 143–166

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Марко Шуица

ПОВЕЉА ЦАРА УРОША О ЗАМЕНИ ПОСЕДА ИЗМЕЂУ КНЕЗА ВОЈИСЛАВА И ЧЕЛНИКА МУСЕ

1363, 15. јул, индикт 1.

Цар Урош је у договору са кнезом Војиславом Војиновићем и властелом потврдио и озаконио замену града и жупе Звечан за град и жупу Брвеник између кнеза Војислава и челника Мусе. Дотадашња жупа Брвеник са селима прешла је у руке челника Мусе док се Звечан са жупом нашао у оквирима области кнеза Војислава Војиновића. У повељи се налази детаљан попис села и заселака Брвеничке жупе. Милосници овог правног чина били су сам кнез Војислав и шурак челника Мусе, ставилац Лазар, будући кнез, тада још увек дворјанин цара Уроша. Повеља се чува у ризници манастира Хиландара.

L'empereur Uroš, en accord avec le prince Vojislav et les seigneurs, confirme et légalise l'échange de la ville et la joupa de Zvečan contre la ville et la joupa de Brvenik entre le prince Vojislav et le čelnik Musa. La joupa de Brvenik avec ses villages est remise entre les mains du čelnik Musa alors que Zvečan et sa joupa entre dans le cadre du territoire du prince Vojislav Vojinović. La charte inclut un inventaire détaillé des villages et hameaux de la joupa de Brvenik. Les exécutants de cet acte juridiques sont le prince Vojislav lui-même et le gendre du čelnika Muse, le majordome (*stavilac*) Lazar, futur prince, alors encore courtisan de l'empereur Uroš. Cette charte est conservée dans le trésor du monastère de Chilandar.

Опис повеље

Према опису повеље који је дао Д. Синдик у инвентару српских средњовековних аката манастира Хиландара, напоменуто је да није јасно да ли је повеља сачувана у оригиналу или аутентичном препису.[1] Она је исписана на хартији ширине 258, дужине 350 мм, са воденим знаком круга (година производње 1362). Текст повеље написан је црним мастилом, канцеларијским брзописом у 25 редова закључно са

[1] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландараски зборник 10 (1998) 57.

потписом и заповешћу о писању повеље. Крстови на почетку, пре и после потписа и сâм потпис исписани су црвеним мастилом. Датум је одређен годином од стварања света, а година и индикт се слажу. Нема печата. На полеђини се налазе записи. Црвеном оловком записана је белешка монаха Никандра о садржају повеље.[2]

Ранија издања

Повељу је првобитно издао Стојан Новаковић у *Законским споменицима*, 316, само у изводу. У издању је наведен скраћени текст повеље (непуних првих пет редова) и последња четири реда уз датум. Напоменуто је да је повеља укључена у припремани Споменик СКА 44 као једна од хиландарских повеља које је планирао да изда Љубомир Ковачевић. Потпуни текст повеље, али у савременој ортографској форми, издао је Александар Соловјев у *Одабраним споменицима*, 166–167, под редним бројем 82.

Фотографије: Архив САНУ 8876.И.78; Народна библиотека Србије Ф 2779; Архив Србије (филм).

Текст повеље[*]

† Пише ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми вь свѣдѣние всѣмь зговори се ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми с кнезомь с Воиславѡм(ь) и с иними властели ц(а)р(ь)с(т)ва ми и замѣни ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми |2| чельникȣ Мльсѣ по ѥговѣ воли град за град Звечань за Брьвѣникь и жȣпȣ за жȣпȣ а во села именемь: село ловьчко |3| Стрьжино, и село Нѣгомирци и село Дебрьхава Мȣтиводикь, и селѡ Грабовница постельцаци, селѡ Го|4|ꙗково Дьбрьхава и селѡ Гоꙗково Пьсиꙗ Лȣка, село постельцакь Кȣкьно, селѡ Дражиново Крȣшево, село |5| станичко Страси, село магерьско Ꙗбланица, село Подключиѥ Таркоси, селѡ Мрьмоние, селѡ стани|6|чко Ѡрахово, село дрȣгѡ Ѡрахово Зланожа, село златарьско Лȣково, селѡ Киевци Полꙗне, селѡ дрȣ|7|гѡ Киѥвць Стрмоль,[3] селѡ Попово Поле Киѥвць, селѡ Долць постельцака Дȣбила, селѡ Ивана

---

[2] Исто.

[3] Овде је Соловјев реч **Стрмоль** прочитао као **Стрмох**, уместо **л** на крају речи прочитао је **х**.

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

|8| **Челюговика Хрьвати, селѡ постельщакь Поцѣсте, селѡ ловьчко Драгѡдане, селѡ Каиково** |9| **Петровика, селѡ конюшко Краишики, селѡ кнеза Воислава Трѣскавица, селѡ Дольнꙗ Трѣска**|10|**вица чл(о)в(ѣ)ка кнежа Срьгевика, селѡ кнеже Кȣкно, селѡ воѥводина чл(о)в(ѣ)ка Граничани, селѡ** |11| **воеводино Крьнино, селѡ воѥводино Плавковѡ, селѡ Кȣманиць Дрѣново, селѡ Илиꙗшевика** |12| **Лозно, село Добровоꙗ Чичковца Крьнино и заселькь Рахтѣнь; и села що сȣ дрьжали Славчики; селѡ** |13| **Бѣльчино, село Лȣковѡ Кȣманиць, селѡ Носонино и заселькь Бѣла Полꙗна, селѡ Ѡливеровѡ** |14| **з братиѡм(ь) Бѣло Поле, село Тврьдковѡ Бѣлȣка, и заселькь Добротинь Доль, селѡ Тврьдковѡ Пинечь** |15| **Доль, село Хрьвати, село Кеновѡ Бѣлȣка, село Кравики, и заселькь Загорани, село Бѣльбра**|16|**дика Глȣшци, и заселькь Паликȣке, село Глȣшци казньца Богдана, селѡ Кеновика Стѣфана** |17| **Тольковики, селѡ Михатовѡ Бѣльци, селѡ Бабинь Потокь, селѡ Мироносичика**[4] **Бѣлци,** |18| **селѡ Павлꙗ Црквь и заселькь Ѡрахь, селѡ Тихолѣжа, селѡ Рȣдница и заселькь Церова Глав(а)** |19| **и дрȣги заселькь Лисина, и Дольнꙗ Рȣдница, селѡ Ꙗрине и дрȣгѡ Ꙗрине, село магера Прьпора. И сиꙗзи** |20| **села ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми замѣни и кнезь Воиславь чельникȣ Мльсѣ да сихь има до вѣка. И сиѥга записаниꙗ ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми** |21| **никто да не прѣслȣша ни потвори. И такози мȣ ихь замѣни ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми да мȣ ихь никто не ȣзме ни замѣни** |22| **безь негове воле. В(ь) лѣт(о) ·҂ѕ҃·ѡ҃·оа҃· ендиктиѡн(ь) ·а҃· м(ѣ)с(е)ца июл(ꙗ) ·еі҃· д(ь)нь. Ꙗ томȣ ми**|23|**лостьникь кнезь Воиславь и ставилць Лазарь.**

|24| **† СТ(Є)Ф(Ꙗ)НЬ ѴР(Ѡ)ШЬ ВѢРНИ Ц(Ꙗ)РЬ СРБЛЄМ(Ь) И ГРКѠМ(Ь) †**

|25| **Г(оспо)д(и)нь самь ц(а)рь прѣрȣчи писати на Сѣнцахь.**

Превод

Пише царство ми, на знање свима: договори се царство ми са кнезом Војиславом и са другом властелом царства ми и замени царство ми челнику Муси, по његовој вољи, град Звечан за град Брвеник и жупу за жупу, а ово су села по имену: село ловачко Стражино; и село Негомирци;

[4] Овде је Соловјев уместо **Мироносичика** прочитао као Мироносика.

и село Дебрхава – Мутиводића; и село постељштака Грабовница; село Гојаково – Д(а)брхава; и село Гојаково – Пасја Лука; село постељштака Кућно; село Дражиново – Крушево; село станичко Страси; село пекарско Јабланица; село Подкључије Таркоси; село Мрмоније; село станичко Орахово; село друго Орахово Зланожа; село златарско Луково; село Кијеваца – Пољане; село друго Кијеваца – Стрмол; село Попово Поље – Кијеваца; село Долац постељштака Дубила; село Ивана Чељуговића – Хрвати; село постељштака Поцести; село ловачко Драгодане; село Кајково – Петровића; село коњушарско Крајшићи; село кнеза Војислава – Трескавица; село Доња Трескавица кнежевог човека Срђевића; село кнежево Кукно; село војводиног човека – Граничани; село војводино Крњино; село војводино Плавково; село Куманица – Дреново; село Илијашевића – Лозно; село Добровоја Чичковца – Крнино, и заселак Рахтен. И села што су (их) држали Славчићи: село Бељчино; село Луково – Куманица; село Носоњино и заселак Бела Пољана; село Оливерово са браћом – Бело Поље; село Тврткова – Белука, и заселак Добротин Дол; село Тврткова – Пинеч Дол; село Хрвати; село Кеново – Белука; село Кравићи и заселак Загорани; село Белбрадића – Глушци, и заселак Паликуће; село Глушци казнаца Богдана; село Кеновића Стефана – Тољковићи; село Михатово – Белци; село Бабин Поток; село Мироносичића – Белци; село Павља Црква и заселак Орах; село Тихолежа; село Рудница и заселак Церова Глава, и други заселак Лисина и Доња Рудница; село Јариње и друго Јариње; село пекара Прпора. И замени царство ми и кнез Војислав ова села челнику Муси, да их има довека. И о овај запис царства ми нико да се не оглуши и да га не прекрши. И тако му их замени царство ми, да му их нико не узме нити замени без његове воље. У лето 6871. индиктион први, месеца јула у петнаести дан. А томе је сведок кнез Војислав и ставилац Лазар.
Стефан Урош, верни цар Србима и Грцима.
Сам господин цар нареди да се пише на Сенцима.

Дипломатичке особености

На почетку повеље налази се крст исписан црвеним мастилом као симболичка инвокација. Ова повеља не садржи аренгу већ се одмах прелази на правни чин, попис имања и потврду размене поседа између два властелина. Реч *село* испред топонима у највећем броју случајева исписана је великим почетним словом. У повељи није садржана санкција већ се на крају текста налази имунитетна формула којом цар

Урош утврђује своје покровитељство над овим правним чином, новоуређеним поседничким односима и повељом која је тај однос регулисала. Есхатокол садржи исписан датум, са индиктом, годином, месецом и даном, имена два милосника – кнеза Војислава и ставиоца Лазара – пун потпис ауктора: *† Стефан Урош верни цар Србљем и Грком*, исписан црвеним мастилом, и у последњем реду испод потписа наредбу да се сачини повеља.

Просопографски подаци

За највећи број личности властеле, претежно властеличића, поседника мањих села у Брвеничкој жупи, који се спомињу у овој повељи, није могуће дати прецизније биографске податке. Њихово спомињање у овој исправи једини је спомен у историјским изворима. У овом одељку назначена су њихова имена само као информативна листа. Крупна властела, главни актери размене градова и жупа су познате историјске личности. Њихова улога у политичким догађајима који су се одигравали на тлу српских земаља током друге половине XIV века могла би се окарактерисати као кључна.

Војислав Војиновић, кнез, 144 (страна), *2* (ред у издању); 145, *15*, *31*, *36* – трећи син војводе Војина, великаша краља Стефана Дечанског, један од најзначајнијих велможа друге половине XIV века на тлу српских држава. У дубровачким документима јавља се већ 1333. године као посланик краља Душана. За време Душанове владавине Војислав Војиновић је ударио темељ свом властелинству које ће се касније знатно проширити. У то време носио је дворску титулу ставиоца. Током владавине цара Уроша израстао је у најмоћнијег српског властелина. Тада је понео титулу хумског кнеза и створио велику област која се протезала од планине Рудник на северу, до Косова у унутрашњости и Јадранског мора на југу. У њеним оквирима налазиле су се и жупе Попово поље, Требиње, Конавли и Драчевица, у непосредној околини Дубровника. У великом броју ситуација самостално је политички иступао иако је представљао подршку централној царској власти. Суштински, његове ингеренције и аутономан положај, створили су обрисе новог типа велможе који интегрише властеоска са делом регалних права на својој територији. Водио је рат са Дубровником 1361/62. године у који је уплео и централну српску власт, са намером да поврати Стон и полуострво Пељешац, за које је сматрао да му припадају као титулисаном хумском кнезу. Титулу хумског кнеза пред крај његовог живота

заменио је титулом кнеза и коначно великог кнеза, које су наговештавале његове амбиције и веће властеоске претензије. Умро је изненада, 23. септембра 1363. године, највероватније од куге. После његове смрти модел властелина који је он успоставио наметнуо се, слабљењем централне власти, на територији читавог Српског царства. Савремена историографија је такву врсту крупне властеле назвала обласним господарима.

Литература: М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 3–6; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1975, 46–56, 62, 127–129, 212–213, 240; *ИСН* I 573–583 (Р. Михаљчић).

Муса, челник, 144, *3*; 145, *31* – властелин цара Уроша, родоначелник породице Мусић. Први помен у историјским изворима је управо у овој повељи из 1363. године. Његово необично име оставило је недоумице о његовом пореклу. Претпоставља се да име представља хипокористик неког словенског имена, па чак и да је могао бити потомак Немањића. Био је ожењен Драганом, сестром кнеза Лазара, док је Лазар још био властелин на двору цара Уроша. Са њом је имао три сина – Стефана, Лазара и Јована. После 1363. године центар његове области постао је Брвеник, који ће и за време његових синова бити значајна властеоска област у оквиру државе кнеза Лазара. Његови поседи обухватали су још и неколико села у области Горњег Лаба. У бурним догађајима стварања великих властеоских територија после смрти цара Уроша, челник Муса се не спомиње, мада је сасвим извесно да је постао вазал и савезник кнеза Лазара. Индикативно је да Мавро Орбин у расплету догађаја везаних за слом жупана Николе Алтомановића 1373. године, као истакнуту политичку фигуру и савезника кнеза Лазара не спомиње челника Мусу већ његовог сина Стефана. Последњи помен челника Мусе у историјским изворима је из 1381. године, када је поклонио село Закут и цркву Св. Николе манастиру Пантелејмону, уз сагласност свога шурака. Вероватно је убрзо после тога умро, јер се 1388. године као глава породице спомиње његов син Стефан.

Литература: С. Милојевић, *Мусићи*, ИЧ 33 (1986) 5–27; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 63, 103, 212–216; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 101–102; *ИСН* I, 537, 582.

Лазар, ставилац, 145, *36* – милосник у овој повељи, заправо је кнез Лазар Хребељановић. Његов отац Прибац обављао је на двору Немањића службу логотета, а потом слуге или пехарника. Ту традицију је наставио и Лазар па је у време када је ова повеља сачињена, још увек био у служби ставиоца на царевом двору. До краја свог службовања

на двору Немањића носио је ту титулу. Титула кнеза коју је потом Лазар понео, сведочи о напуштању дворске службе, али није прецизније познато када ју је стекао. Извесно је да се 1371. године спомиње као кнез. После распада Царства и погибије браће Мрњавчевић у бици на Марици 1371. године, кнез Лазар је постао најзначајнији српски обласни господар. У наредних 18 година, успео је да заокружи своју територију, политички је ојача удајом својих кћери за суседне властелине и обласне господаре. Кнез Лазар је био ожењен Милицом, ћерком кнеза Вратка, потомка Вукана Немањића, што је свакако имало тежину у временима која су наступила по смрти цара Уроша. Његова улога у измирењу Српске и Васељенске цркве 1375. године донела му је значајну подршку Цркве, која је у њему препознала носиоца немањићких традиција. До своје погибије 1389. године у Косовској бици био је водећа политичка личност у северном делу некадашњег Српског царства.

Литература: Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић, историја, култ, предање*, Београд 1989, 15–127; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 63, 103, 192–195, 199–201, 208–222; *ИСН* II, 7–21 (Д. Богдановић), 21–47 (Р. Михаљчић).

Богдан, казнац, 145, *25* – први пут се спомиње у овој повељи према чијим подацима је држао село Глушце које је делио са извесним Белобрадићем. Његова титула упућује на значај који је могао имати у време Царства. Није познато до када је живео и које је све господаре служио. Он се посредно спомиње у још једном доцнијем историјском извору из 1372. године. То је натпис пронађен у нишком граду из кога се види да је Лазарев властелин Ненада, како се у извору каже, *син казнаца Богдана* подигао град Копријан.

Литература: Ђ. Сп. Радојичић, *Казнац Богдан*, Прилози КЈИФ 11 (1931) 156; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких споменика на Балкану*, Беогрд 1976, 78; Ј. Калић, *Ниш у средњем веку*, ИЧ 31 (1984) 166–167; М. Шуица, *Немирно доба*, 89,102.

Списак властелина и властеличића, земљопоседника из жупе Брвеник који су споменути у повељи, а о којима нема других података: Белобрадић, Мутиводићи,[5] Гојак, Дража (Дражин?), Иван Чељуговић,

[5] Породица Мутиводића могла би да се прати кроз једну или две генерацију даље. Извесни Мутивода је, по наредби краља Милутина, како је споменуто у Светостефанској повељи из 1314–1316, заједно са Добрејом поставио крст-међник, највероватније насупрот ушћу реке Добраве, на којој се данас налази село Мутиводе. О његовом наследнику Илијашу Мутиводићу сазнајемо из повеље цара Стефана Душана манастиру

Дубил постељштак, Киевци, Петровић, Срђевић,[6] Куманиц,[7] Илијашевић,[8] Добровој Чичковац, Славчићи, Оливер, Твртко, Кено, Стефан Кеновић, Михат, Мироносичић и Павле. Остаје нејасно из читања повеље да ли су „село Носоњино“ и „село мађера Прпора“ топоними или су то лична имена. Може се претпоставити да је данашње село Носољин, које је у повељи записано као Носоњино, припадало извесном Носоњи, али у које време је Носоња живео и да ли је био властелин кнеза Војислава, тешко је одгонетнути. У историографији је био разматран топоним села Прпоре, у контексту његовог порекла, односно да ли је могао бити изведен из личног имена и упућивати и на власништво једног мађера Прпора,[9] мада питање конкретнијег дефинисања тог топонима

Св. арханђела (1348–1355) у којој се споменутом Илијашу наређује да извесном ковачу Рудлу изда гору Раванштицу у селу Трстени (С. Новаковић, *Законски споменици*, 694). У тексту повеље о замени жупа спомињу се и извесни Мутиводићи, можда сâм Илијаш, и Илијашевић, његов син који је држао у поседу село Лозно. Ову идентификацију личности већ је извршила Г. Томовић, *Сопотски забел Чрмањ*, ИЧ 34 (1987) 48, нап. 18.

[6] За Срђевића се са извесношћу може установити да је син попа Срђа. У Светостефанској повељи се као село у Ибру наводи Трескавац попа Срђа. Имовинско-правни статус села Трескавац у време када је цар Урош издао повељу 1363. године био је измењен. Село је било подељено на Трескавицу која се налазила у поседу кнеза Војислава, и село Доњу Трескавицу кнежевог човека Срђавића. У литератури је већ истакнуто да је ово село споменуто већ у Бањској повељи остављено попу Срђу као баштина, а да ју је наследио његов син Срђевић. (Г. Томовић, *Сопотски забел Чрмањ*, исто). Село Трескавица се, према анализи Г. Шкриванића, налазило код села Поповце, југозападно од Лепосавића. А. Соловјев је сматрао да је ово село кнез Војислав Војиновић доделио свом дворанину, скоројевићу Срђевићу, губећи из вида податак да се село Трескавац претходно налазило у поседу његовог оца попа Срђа (А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 39).

[7] О имену Куманиц, расправљао је Александар Лома који је уочио изонимску паралелу у смеру средње Полимље–Рудник, где се спомињу црква Богородица Бистричка на Лиму, као и Рамаћа на Руднику под истим именом – *Куманица*. У Брвеничкој жупи налази се село Луково *Куманица,* а властеличић Куманиц држао је и село Дреново. Порекло Новака Куманичића, властелина деспота Стефана Лазаревића и бившег закупника рудничке царине, који се помиње у једном дубровачком писму из 1422. године, могло би се бар хипотетички довести у везу са овим Куманицом, док А. Лома оставља могућност да је властеоска породица Куманичића / Куманица представљала властеоски род досељен из Полимља у Шумадију – А. Лома, *Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу*, Ономатолошки прилози XI (1990) 12.

[8] Видети нап. 1.

[9] *Лексикон српског срдњег века*, s. v. *Мађупци*, 379–380. Ђорђе Бубало је у овом чланку разматрао да ли је село могло припадати једном мађеру, на основу начина на који је у повељи споменуто, с обзиром на различито навођење у падежу у односу

остаје отворено. Село Прпоре под тим називом се спомиње још у Светостефанској повељи с почетка XIV века, као координата једне од међа села Тушимлије.[10]

Установе, термини

Кнез, 144, *2*; 145, *15*, *17*, *31*, *36* – значење и употреба ове титуле током средњег века су се мењали од месне, локалне до крупне властеоске и владарске. У доба о коме је у овој повељи реч (друга половина XIV века) титула кнеза код обласних господара има високо, готово владарско значење. Војислав Војиновић је носио ову титулу на врхунцу своје политичке моћи, а ни Лазар Хребељановић је није мењао током читаве своје владавине иако је сматран наследником дела немањићких традиција.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 299–300 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 72–100.

Челник, 144, *3*; 145, *31* – титула која датира још из пренемањићких времена. Носиоци ових титула током XIV века били су превасходно заповедници утврђених градова, о чему сведочи и ова повеља. Челник Муса је био заповедник града Звечана пре него што је извршена размена са кнезом Војиславом Војиновићем. Потоњи заповедник града Звечана Милош Повић, такође је носио титулу челника. Титула челника, са другачијим, посебним дворским функцијама додељивана је пробраној властели у непосредном владаревом окружењу. Тиме је њено значење превазилазило оквире локалног војно-управног карактера и проширило се на дворске дужности властеле. Титула је постојала још у доба Српске деспотовине, када су њени носиоци били веома значајне и утицајне личности. У средњем веку ову титулу су још носили и властеличићи у служби заштите манастира, као и посебне старешине пастира и коњушара. У време Деспотовине после нестанка титуле протовестијара старање о владаревим финансијама преузима *челник ризнички*, чије су се надлежности и функција потпуно разликовале од дотадашњих, својствених челницима.

на мађерско село Јабланицу. Према таквој претпоставци село Прпора би припадало једном мађеру који би се могао сматрати протомађером и који би био издигнут изнад ситне властеле, мада је аутор оставио могућност да је у оригиналу могао стајати и генитив множине **магерь** што би говорило о још једном куварском селу.

[10] Светостефанска хрисовуља, 4. „**оу поуть кои греде ѿт Прьпорь, оуз̾ь враскоnь. оу ꙗсиковицоу на крьсте**.“

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 812–814 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 208–216.

Ставилац, 145, *36* – хијерархијски најнижа дворска титула која је одговарала обједињеним византијским титулама доместика столника и доместика. Првенствена обавеза им је била опслуживање цара приликом свечаних обеда и старање о дворској трпези, али су у спектар њихових обавеза улазили и други послови, попут подизања трибута, потписивања повеља или, као што је случај у овој повељи, обављања улоге милосника. У Србији се ставилац први пут јавља на двору краља Милутина. Стварањем Српског царства и увођењем византијских „царских достојанстава" у српску дворску и властеоску хијерархију, углед носиоца титуле ставиоца је у српској држави опао.

Литература: Р. Михаљчић, *Ставилац*, Прошлост и народно сећање, Београд 1995, 241–263; *Лексикон српског средњег века*, 693–694 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 21–28

Казнац, 145, *25* – носилац ове титуле био је представник централне власти који се бринуо о прикупљању регалних прихода до средине XIV века. Поред великог казнаца и казнаца који су службовали у удеоним областима, постојали су и ниже рангирани казнаци који су били распоређени по мањим територијално-управним јединицама попут жупа и који су били потчињени локалним господарима. Такав је случај са казнацом Богданом који се спомиње у овој повељи.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 268 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Државна управа*, 17–24.

Војвода, 145, *16*, *17* – висока војничка титула, чији је ранг и значај у средњовековној српској држави с временом варирао. Војводе су, према Душановом законику, били у војничкој хијерархији одмах иза владара. Представљали су заповеднике војске или неког њеног дела, а у време после распада Царства руководили су организацијом одбране властеоских области од Турака. У овој повељи су села Крнино и Плавково споменута као војводина, а село Граничани као село војводина човека. Ништа детаљније није назначено о коме је војводи реч и ко би се иза те значајне титуле могао крити.[11]

---

[11] Питање идентификације споменутог војводе остаје отворено. М. Пурковић је у *Попису села средњовековне Србије* на једном месту напоменуо да би иза те титуле могао да се крије Војислав Војиновић. Могуће је да је ова села својевремено цар даровао неком свом војводи, а да она притом нису била издвојена из жупе. (А. Соловјев, *Једна*

Литература: А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 192–193, 250–254; *Лексикон српског средњег века*, s. v. *Војвода*, 1, 3, 5 (Р. Михаљчић), 2 (А. Веселиновић).

Милосник, 145, *35–36* – представљао је извршиоца правне радње и гаранта да ће она бити обављена и спроведена у складу са правом и према важећим правним обичајима. Функцију милосника обављала је властела различитих титула, која је својим угледом јемствовала и сведочила у корист заинтересованих страна у чије име се обављао одређени правни чин и састављала исправа. Ова установа уведена је у другој половини XIII века и опстала је све до пада српских држава под турску власт.

Литература: *Лекискон српског средњег века*, 406–407 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Државна управа*, 99–156.

Мађерско село, мађери, 144, *8–9*; 145, *30* – реч грчког порекла која је у средњем веку означавала куваре. У случају села мађерског Јабланица, реч је о селу дворских кувара, који су били издвојени из реда обичних меропаха. Друго село које се спомиње у истом контексту наведено је као село мађера Прпора, што би упућивало на тумачење да је реч о селу које је припадало једном мађеру. Вероватно се ради о повлашћеном мађеру који је ово село држао као пронију, или о протомађеру који се издигао у ред ситније властеле.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 379–380 (Ђ. Бубало); А. Соловјев, *Једна српска жупа за време царства*, Гласник СНД III (1928) 33–34.

Златарско село, златари, 144, *10* – углавном су се налазили у градским центрима, што је било правно регулисано 168. чланом Душановог законика. Ипак, доказ да су се златари и златарска села распростирала и ван градског језгра представља и ова повеља у којој се јасно

српска жупа за време царства, 38–39.) У домену хипотезе остаје и могућност да се спомен војводе односио, као реминисценција, на војводу Војина, Војислављевог оца, у чијем су се власништву претходно налазила та села, мада то у повељи није нигде јасно одређено нити назначено. Убрајањем споменутог неименованог војводе међу властелу потчињену кнезу Војиславу Војиновићу, отворило би се питање унутрашње хијерархијске структуре области које су већ добијале државотворне обрисе, јер је титула војводе превазилазила кнежевску титулу. С друге стране, треба имати у виду да је кнежевска титула Војислава и касније кнеза Лазара била врховна господарска – властеоска титула у њиховим областима. Титула војводе овде се јавља испод титуле обласног господара, што би могло да говори и о привременом девалвирању одређених титула и звања.

напомиње златарско село Луково, које је припадало Брвеничкој жупи. Према А. Соловјеву, тај податак одражава декларативност дела Душановог законика, али и континуитет затворених натуралних газдинстава, која су почивала на старим обичајима.

Литература: *Законик цара Стефана Душана*, изд. Н. Радојчић, Београд 1960, 77; А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 36.

Станичко село, станици, 144, *8*, *10* – насељеници који су се старали о посебним владаревим потребама везаним за транспорт његовог пртљага и коморе приликом путовања. Били су стално настањени у станичким селима. За различита кривична дела одговарали су царевим судијама (183. чл. ДЗ), а чланом 187 било им је забрањено да ноће током пута у селу без цареве заповести.

Литература: *Законик*, 80–81; *Лексикон српског средњег века*, 698–699 (Р. Михаљчић); А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 32–33.

Ловачко село, ловци, 144, *5*; 145, *13* – Једну од обавеза зависног становништва у средњем веку представљао је лов, или учешће у њему када га је организовала властела. Ловци се у српским средњовековним повељама најчешће спомињу као псари и соколари тј. ђерекари. Ловачка села која се спомињу у овој повељи имају посебан положај, потчињена су неком дворском чиновнику, али и даље остају интегрални део жупе. Становници ловачких села били су повлашћени и поштеђени од обичних „жупских работа“.

Литература: А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 30–31; *Лексикон српског средњег века*, 369 (С. Мишић).

Коњушко село, коњушари, 145, *14* – главна обавеза и задужење били су везани за испашу и старање о царевим ергелама, као и за преузимање бриге о коњима приликом путовања. Значај коња у средњем веку био је вишеструк, како у војним тако и у мирнодопским пословима због чега је улога коњушара била од велике важности. Положај коњушара у односу на остале сељаке могао је бити нешто повољнији због посебности обавеза које су обављали, али њихова села нису издвајана из жупске организације.

Литература: А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 29–30; *Лексикон српског средњег века,* 314–315 (Р. Михаљчић).

Постељштаци или постељници, 144, *6*, *7*, *12*; 145, *13* – представљали су део зависног становништва чија је обавеза превасходно била ткање платна за царев двор и снабдевање двора одећом и рубљем. Као и у случају мађера у овој повељи једно село Долац спомиње се као

власништво постелштака Дубила, што би могло да сведочи о његовом посебном положају и преласку у слој властеличића.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 562 (Р. Радић); А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 34–35.

Подкључије село, 144, *9* – Према А. Соловјеву, овај придев који се не наводи ни у једном другом споменику већ само у овој повељи уз село Таркоси, сведочи о нарочитом односу према царевом двору. Анализом овог придева, који је изведен из именице *кључник*, А. Соловјев је закључио да оно означава функцију која је по својим особеностима била слична дужности двородржице, а подразумевала је управу и одговорност над делом дворског газдинства и старање над слугама и потчињеним становништвом које је опслуживало газдинство.

Литератрура: А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 37.

Жупа, 144, *4* – представљала је територијално-административну јединицу и одређену локалну, дефинисану географску целину. Њоме се управљало из жупског седишта које се налазило у највећем граду или утврђењу. У овом случају реч је о градовима Брвенику и Звечану по којима су и жупе носиле име.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 195–197 (Г. Томовић).

Топографски подаци

У повељи се налази попис 56 села и 6 заселака који су улазили у састав Брвеничке жупе. Повеља је била намењена челнику Муси у чијем поседу се Брвеничка жупа нашла после замене. По свему судећи, кнезу Војиславу Војиновићу повеља није била потребна,[12] па је остао сачуван само детаљан попис села и њихових власника из Брвеничке, али не и Звечанске жупе.

Један део села и територија које су сасвим јасно, на основу текста повеље, улазили у састав Брвеничке жупе, претходно су се налазили у саставу властелинства манастира Св. Стефана у Бањској, а нека су се налазила још и у саставу студеничког властелинства.[13] Такав је случај

[12] *Лекскикон српског средњег века*, 214 (Р. Михаљчић).

[13] *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1890); Г. Шкриванић, *Властелинство Св. Стефана у Бањској*, ИЧ 6 (1956) 177–200; Г. Шкриванић, *Мрежа путева према Светостефанској (1313–1318), Грачаничкој (1321), Дечанској (1330) и Светоарханђеловској (1348–1352) повељи*, ИЧ 5 (1954–1955) 387–397; Г. Томовић, *Сопотски забел Чрмањ*, 39, 42.

са селом Јариње које је Стефан Дечански приложио 9. јуна 1327. манастиру Студеници, у замену за половину села Добродољана.[14] Из Брвеничке жупе у оквиру властелинства манастира Бањске нашла су се поименце села Граничани, Дебрхава, Кукно и Трескавица, мада су се и друга насеља, споменута у повељи из 1363. године, налазила на овом простору као што су Лозно, Мутиводе, Стражино, Негомирци.[15] Иако у повељи цара Уроша из 1363. године нису наведена места која су улазила у састав жупе Звечан, може се на основу њених утврђених граница закључити да је један део села и предела набројан у Светостефанској хрисовуљи, био приложен као дар краља Милутина овом манастиру. То отвара питање када су ове територије изгубиле до тада утврђен имовинско-правни статус који је регулисала Милутинова даровница из 1314–1316. године. Само пола века касније ове територије више нису у саставу манастиркоg добра и јављају се као саставни део дефинисаних административних области, жупа, које су се налазиле у поседу крупне властеле. Трансформација својинског положаја манастирских имања одиграла се у време формирања нових великих значајних властеоских области које су поникле на територији Српског царства и постале по неким својим карактеристикама модел нових државотворних целина које ће у долазећим годинама заменити одумируће царство.

Комуникацијски значај ових области у којима су се укрштали значајни путеви, био је одавно познат. Још су у Светостефанској повељи истакнути главни путни правци који су пресецали ове територије, а за ову регију од значаја су били Лабски пут и Приштински, као део Краљевог пута који је пратио долину Ибра, као и оног који је из Раса преко планине Рогозне, Бањске и града Звечана, водио ка Вучитрну и даље ка Косову Пољу.[16] Управо геостратешки и положај тих жупа је 1363. могао бити разлог њихове размене између кнеза Војислава и челника Мусе.

Брвеник, 144, *4* – центар жупе налазио се на једном узвишењу код ушћа реке Брвенице у средњи Ибар.[17] Он постаје стециште дубро-

[14] С. Новаковић, *Законски споменици*, 398–399, 570.

[15] *Светостефанска хрисовуља*, 4; Г. Томовић је табеларно систематизовала ове податке и изложила у раду *Сопотски забел Чрмањ*, видети горе.

[16] *Светостефанска хрисовуља*, 3; К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*, Зборник КЈ I, Београд 1959, 300–301; Г. Шкриванић, *Мрежа путева*, 387–390.

[17] Убикација града Брвеника дуго је изазивала спорове међу историчарима и коначно је утврђена истраживањима Владимира Петковића почетком XX века. Видети С. Милојевић, *Мусићи*, 7, нап. 5.

вачких и которских трговаца крајем XIII века, захваљујући рударском богатству којим је ова област обиловала. После размене жупа регулисане овом повељом постао је седиште породице Мусић. Сама жупа Брвеник била је највећа жупа у сливу Ибра, а распростирала се дуж слива средњег тока реке Ибар и једним делом преко његове десне обале, као и узводно од реке Брвенице према реци Рашкој. Њен значај био је одређен повољним геостратешким положајем и привредним ресурсима. Већина села Брвеничке жупе споменута у овој повељи су ранијим историјско-географским истраживањима препозната и убицирана, а налазе се јужно од града Брвеника: Беоци, Павлица, Рвати, Поцесје,[18] Драгодањ, Пињажда, Носољин, Прпоре, Крнице, Бело Поље, Лозно, Крабићи, Плавково, Луково, Орахово, Глушци, Долац, Белућа, Дренова, Крљин, Крушево, Кучње, Кајкова, Јарине, Рудница, Трикосе, Дебрхава (данас Мутиводе),[19] Негомирац, Граничане и Стражино. Обронци Копаоника под називом Кијевчићи крију иза имена вероватно област коју је држао властелин Кијевац и његова три села Пољане, Стрмох и Попово Поље која су се топономастички изгубила. Проблем лоцирања села Лозна, као и проширења граница Брвеничке жупе истакао је у својој расправи о Мусићима С. Милојевић.[20]

Сва брвеничка села споменута у овој повељи А. Соловјев је поделио у три категорије:[21]

1) дворска: коњушка, ловачка, станичка, мађерска, златарска, постељштака и подкључије, 13 села;

2) жупска: без придева, 12 села;

3) властеоска с именима власника, 31 село.

У набрајању села Брвеничке жупе, у повељи је у великом броју уз топоним уписано и име његовог власника. На неколико места види се да се уз исти топоним јављу различити титулари-поседници, односно да су одређена села била подељена између два господара. А. Соловјев сматра да су та села са двоструким власницима, била некада јединствена, а

---

[18] Као и код села Носоњино и Прпоре, код којих је проблем у дефинисању њиховог имена, видети нап. 5. и раније у тексту, тако се у повељи навођење села Поцесје може двојако схватити, као село постељника по цести (ближа територијална одредница), или село постељника Поцести (конкретан топоним). Уколико је у неком тренутку била само територијална одредница за лоцирање села код цесте, временом, вероватно већ у време записивања повеље, та се одредница преточила у топоним Поцести, навођено још и Поцесје, Почестје, Поцестје.

[19] С. Милојевић, *Мусићи*, 8, нап. 10.

[20] Исто, 8–9.

[21] А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 29.

да су с временом подељена тако што је један део био дарован властели, а други део је потпадао под дворску или жупску власт.[22] Овакав принцип поделе села између два пронијара био је регулисан још Хиландарским практиком.[23] Међу подељеним селима у овој исправи налазе се: Кукно (село постељштака и село кнежево), Хрвати (село постељштака и село Ивана Чељуговића), Луково (село златарско и село Куманица), Белци (село Михатово и село Мироносичића), Глушци (село казнаца Богдана и село Белобрадића), Дебрхава (село Мутиводића и село Гојаково), Белућа (село Твртково и Кеново), Крнино (село војводино и село Добровоја Чичковца), Трескавица (село кнеза Војислава), Доња Трескавица (село кнежевог човека Срђевића). Код села која су имала само једног господара, уочен је процес индивидуализације тј. јасног одвајања и дефинисања приватне својине над појединим селима у оквирима исте породице.[24] Тако је у повељи село Белућа забележено као Кеново, док је село Толковићи у власти Кеновића Стефана. Такође је у повељи споменуто село Дебрхава као посед Мутиводића (можда Илијаш), док је село Лозно било под влашћу Илијашевића, за кога је утврђено да је био Мутиводин потомак.

Проблем континуитета и дисконтинуитета живота и насеља на овом подручју, као и промена физиономије читаве области која је окосница исправе цара Уроша из 1363. године, може се пратити преко релевантних извора од почетка XIV века и података из Бањске повеље, па све до турских дефтера из XVI века. Сукцесивно пратећи податке турских сумарних и појединачних дефтера (1455, 1476, 1519, 1533),[25] који су настајали као порески спискови на територијама некадашње српске државе, могуће је сагледати промене које су довеле до нестајања неких насеља из ове повеље. Подаци из турских пописа пружају могућност да се прате трансформације демографске, привредне и етничке структуре насеља, али и потпуна промена и дуплирање појединих топонима, подела села на горња и доња, као и њихов развој или опадање. На основу ових пописа може се видети да се само један век касније ситуација на терену, везана за насеља која су се средином XIV века налазила у оквирима Брвеничке жупе, изменила. Детаљније анализирање тих података и успостављања веза између њих отвара нове теме и могућности даљег истраживања.

---

[22] Исто, 39.
[23] Исто; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 161–163.
[24] А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 39.
[25] Потпуна библиографија у списку литературе на крају табеле.

Литература: А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 25–41; М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, Београд 1940; М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, 68–83, Београд 1978; Г. Шкриванић, *Мрежа путева,* 387–397; Г. Шкриванић, *Властелинство Св. Стефана у Бањској*, ИЧ 6 (1956) 177–200; Ј. Алексић, *Жупе у сливу реке Ибра у средњевековној српској држави*, ИЧ 7 (1957) 333–344; С. Милојевић, *Мусићи*, ИЧ 33 (1986) 5–36; Г. Томовић, *Сопотски забел Чрмањ*, 37–61.

Звечан, 144, *4* – друга жупа и град који се спомињу у повељи обухватају територију Косова и налазе се јужно у односу на Брвеничку жупу. Звечанска жупа се на својим западним и југозападним ободима граничила са жупама Јелашницом и жупом Јелци, на југоистоку жупом Ситницом, а на истоку жупама оба Лаба. Град Звечан, подигнут на стрмој стени у близини ушћа Ситнице у Ибар, дуго је представљао погранично утврђење које је служило као погодна стратешка и одбрамбена тачка тог региона. После смрти Војислава Војиновића, могуће је да је Звечан у своју област укључио његов синовац, жупан Никола Алтомановић. Од 1370. до 1372. године њиме је управљао челник Милош Повић, а потом је потпао под власт жупана Николе Алтомановића. Сломом жупана Николе и поделом његове области, Звечан се нашао у рукама Вука Бранковића у оквиру чије области је био све до његовог потчињавања Турцима.

Литература: Ј. Алексић, *Жупе у сливу реке Ибра,* 336; М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, 149–151, 155; К. Јиречек, *Историја Срба* I, 250, 256, 330; II, 250; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 185.

Додатак:
Аналогни попис села наведених у повељи цара Уроша из 1363. године према ранијим исправама и познијим турским дефтерима

Повеља цара Уроша (1363)	Светостефанска и Студеничка повеља (1314–1316 и 1327)	Попис Крајишта Иса-бега Исхаковића (1455)	Опширни попис Области Бранковића (1455)	Сумарни попис Смедеревског санџака (1476)	Пописи Зворничког санџака (1519, 1533)
Бабин поток					Бабин поток
Бела Пољана[26]					
Бело Поље		Бело Поље[27]			Бело Поље
Белука		Белућа[28]			
Белци[29]					
Бељчино		Белчин[30]			
Глушци		Гулушци[31]			Глушци /Занос[32]
Грабовница			Грабовац[33]	Грабовица, Горња Грабовица[34]	Грабовица
Граничани[35]	Граничане				

[26] Јавља се као заселак села Носоњина.
[27] Бело Поље, заселак југозападно од Рашке.
[28] Белућа, село на Ибру, североисточно од Новог Пазара и јужно од Ибарског Постења.
[29] Данас постоји село Беоци код Рашке.
[30] Данас Биочин (или Беочин), село јужно од Рашке.
[31] Село Гулушци у попису из 1468. године забележено као Галушце. Треба да пише Глушци, заселак на Рашкој реци североисточно од Новог Пазара.
[32] У првом попису из 1519. забележено је као село Занос. У другом, каснијем попису, назначено је да се село зове Занос или Глушица (Глушци).
[33] Село Грабовац, припадало је нахији Морава; Грабовица се јавља као мезра (старо селиште, напуштено, расељено село) припада Лабу; Код М. Пурковића могућа идентификација, *Попис села*, 81.
[34] У дефтеру је прво наведено село Грабовица, које припада кази Брвеник, а тек на крају пописа споменута је и Горња Грабовица као мезра на обали Ибра. С обзиром на то да има више локалитета под овим именом – неубицирана.
[35] Село Граничане североисточно од Лепосавића.

Дебрхава	Д(а)брхава				Добрава,[36] Мутиводе[37]
Добретин дол				Добродол[38]	
Долац		Курдцодол[39]	Долце[40]		Долац[41]
Драгодане					
Дреново[42]		Дрнава[43]		Дренова	Дољњи Дрин[44]
Загорани					
Зланожа[45]					
Јабланица[46]		Доња и Горња Јабланица			

[36] Спомиње се у другом попису Зворничког санџака. М. Пурковић је оставио могућност идентификације са данашњим селом Дубравом код Рашке – М. Пурковић, *Попис села*, 84.
[37] Овде се јавља нови топоним који не постоји у повељи из 1363. године, а везан је за Мутиводу чији су потомци господарили селом Дебрхавом. Вероватно данашње Мутиводе јзп. од Граничана. Сасвим извесно да је овај топоним изведен од имена Мутиводе, човека који се спомиње у Бањској повељи краља Милутина. Мутивода је према подацима ове исправе, по наредби краља Милутина, заједно са Добрејом поставио крст-међник највероватније насупрот ушћу реке Добраве, на којој се данас налази село Мутиводе.
[38] Претпоставља се да је реч о селу Добродо, односно Лунову селу код Ужица.
[39] Село Курдцодол стр. 29. нап. 43: Курдчедол, Курдцев Дол или Курдчев Дол. У попису из 1468. године: Курдачи Дол у нахији Врачe. Касније се не спомиње, али с обзиром на групу села међу којима се наводи, могло би бити идентично са данашњим засеоком Долац, југоисточно од Ибарског Постења, које се иначе не спомиње.
[40] Опширнији опис о *Oblasti Brankovića,* Село Долце. Овде, као и у каснија два пописа такође наведено као Долце. Непознато. Нема никакве везе са селом, односно тргом Долци, седиштем истоимене нахије у Клини. Припадало је нахији Лаб; помиње се у међама студеничког властелинства. Данас село Долац код Рашке, као и два засеока под истим именом код Новог Пазара – М. Пурковић, *Попис села*, 88.
[41] У првом попису наведено као Долац, село, Долче, Дошица, док 1533: „Долац, другачије Дошица“ а 1548. само „Село Дошица“. Данас непознато. Постоји неколико насеља Долац а) на Студеници, б) код Новог Пазаре, ц) Добри До источно од Ушћа.
[42] Дреново, село Куманића, данас заселак у Дежевском срезу код Новог Пазара – М. Пурковић, *Попис села*, 90.
[43] Дрнава, налазила се у Јелеч нахији.
[44] А. Ханџић сматара да је реч највроватније о данашњем селу Дрен на Ибру. Данас постоје још истоимена села у овој области Дрен (Лепосавићи), Дрен (Зубин поток), Дрење (Ушће) – *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 73, нап. 348.
[45] У попису нахије Јелеч, с краја XVI века наведено је и село Горње и Доње Злноше, које би могло да се повеже са Злножом – Е. Мушовић, *Нахија Јелеч у XVI веку*, 43.
[46] Данас постоји село Јабланица код Новог Пазара.

Јариње[47]	Јариње[48]				Горње и Доње Јариње
Кајково[49]					Кајково
Кијевци	Кијево[50]				
Кравићи		Кравић[51]		Краварић	
Краишићи		Крајишићи[52]			
Крнино		Доња Крњина[53]			
Крушево		Крушева[54]			Крушевица[55]
Кукно /Кућно[56]	Кукна	Кукно[57]			Кукањ[58]
Лисина[59]					Лисина
Лозно[60]					Лозно
Луково[61]		Луково Горње[62]			

[47] Већ у повељи цара Уроша јавља се двоструки топоним овог насеља, али без карактеристичне оријентационе одреднице.
[48] М. Пурковић, *Попис села*, 98, напомиње да се 1327. налазило међу даровима Стефана Дечанског манастиру Студеници – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 399, 570. Данас постоји заселак Јариње код Рашке.
[49] Данас постоји заселак Каиково код Новог Пазара.
[50] *Светостефанска хрисовуља*, 9.
[51] Кравићи, село југоисточно од Рашке.
[52] У попису из 1468. Крајишић је село у рашкој нахији, данас не постоји, а налазило се вероватно негде око Рашке реке.
[53] Данас постоји Доњи Крњин, село на Ибру источно од Новог Пазара.
[54] Крушево, заселак у сливу Јошаничке реке западно од села Сочанице; У попису нахије Јелеч евидентирано је село Крушево, које и данас постоји, удаљено десетак километара од утврђења Јелеч – Е. Мушовић, *Нахија Јелеч*, 55–56.
[55] И данас постоји село Крушевица, у области Рашке.
[56] Данас постоји село Кућани код Рашке.
[57] У повељи цара Уроша од 15. јула 1363. године спомињу се село постељшак Кукно и село кнеже Кукне. У овом попису наводи се само ово, а у попису из 1468. године ни једно село Кукно, али се ту наводи село Кукан у нахији Враче. Како се други консонант у томе називу може читати као ћ и како и данас постоји на реци Рашкој село Кућани, то је можда овде реч о том селу.
[58] Манастир и село Кукањ, бивши посед властелина Обрада Драгосаљића који му је због невере одузео Стефан Лазаревић. Видети: А. Соловјев, *Једна српска жупа*, 40–41; С. Милојевић, *Мусићи*, 14–17; М. Шуица, *Немирно доба*, 110–113.
[59] Данас постоји село Лисина код Рашке.
[60] Претпоставља се да је у питању данашњи заселак Лозно код Рашке.
[61] У повељи се спомињу два села Лукова, златарско и село Куманића.
[62] Данас постоји само Луково, заселак североисточно од Новог Пазара.

Мрмоније[63]		Мрмоњице			
Негомирци					
Носоњино		Носиноне[64]			
Орах					
Орахово		Орахово[65]		Орашица[66]	
Павља Црква[67]		Павље Горње и Доње			Павлица
Паликуће					
Пасја Лука		Басје Боток, Пасји Поток[68]		Доња Лука	Лука[69]
Пињеч Дол		Пинож Дол (Пињач До)[70]			
Плавково		Плавково,[71] Плавково Доње [72]			Доњи и Горњи Плавац?
Подкључије					
Пољане		Пољани[73]			
Попово Поље[74]					Попово поље

[63] Данас Мрмоње, заселак североисточно од Новог Пазара.
[64] Село Носиноне, било је у ово време тимар Оливера, Алексија и Тодора. Године 1468. забележено је као Носиноно, данас село Носољин југозападно од Рашке.
[65] Село Орахова у нахији Јелеч. Данас Орахово, заселак јужно од Рашке и североисточно од Новог Пазара.
[66] У дефтеру је напоменуто да припада Брвенику.
[67] Данас Павлица код Рашке.
[68] Пасји Поток, заселак југоисточно од Новог Пазара.
[69] Село Лука, припада Брвенику. У овој области постоји неколико истих или сличних назива, (Луке, Лучка река, Луково), вероватно се односи на село Луке на Ибру (Маглич).
[70] Пињаж До, заселак југозападно од Рашке.
[71] Плавково, заселак на Ибру североисточно од Новог Пазара.
[72] Поред села Плавкова у попису је споменуто и село Доње Плавково што упућује на то да је процес подвајања села и прерасподеле међу више господара захватио и ово насеље. Данас постоји само Плавково, заселак југоисточно од Рашке.
[73] Према попису из 1468. припадало је нахији Враче. Данас не постоји, али како се и у каснијим пописима наводи више пута заједно са претходним селом Вршак, вероватно се налазило у истом крају.

Поцесте					Почестје[75]
Прпора[76]	Прпоре		Брбури – Прпор[77]		
Рахтен				Ратине[78]	
Рудница[79]					Горња Рудница
Рудница Доња					Доња Рудница
Страси					
Стржино					
Стрмол				Стрмово	
Таркоси[80]		Таркос,[81] део села Таркос[82]			Трнокос?[83]
Тихолежа					
Тољковићи					
Трескавица	Трескавац попа Срђа				
Трескавица Доња					
Хрвати[84]		Хрвачка (Рватска)			Доњи и Горњи Хрват

74 М. Пурковић је сматрао да би ово насеље могло да се идентификује са данашњим засеоком Поповци код Новог Пазара – М. Пурковић, *Попис села*, 130.

75 Налазило се у оквирима нахије Брвеник, данашње село Поцесје код Рашке.

76 Данас постоји село Пупоре код Новог Пазара.

77 У овом попису записано је као Брбури (Брбори), а 1477. Прбори (Прбури), док је 1487. забиљежено: село Прпор, припада Лабу. На том подручју није се могло утврдити. Х. Шабановић је пробао да га без много сигурности и са оградама, препозна на основу звучности са селом Гргуре код Куршумлије, које би територијално спадало у Лаб.

78 Село у кадилуку Брвеник, данашња Ратина.

79 Постоји истоимено село и данас код Новог Пазара.

80 Данас заселак Трикосе код Новог Пазара.

81 У пописима из 1468. и 1528. године, Таркос је у рашкој нахији. Данас не постоји, али се морало налазити негде западно од Рашке реке и не може бити идентично са данашњим засеоком Трикосе код Лепосавића са којим се обично идентификује. Заселак је припадао нахији Враче или Звечану, док се село Таркос, према свим каснијим пописима, налазило у рашкој нахији.

82 Део села Таркос припадао је тимару Брајана, сина Владислављева. Село Таркос се јавља под два власника.

83 Записано као Трнокос; А. Ханџић сматра да би могло бити данашње село Трикосе, (Лепосавићи). Трикосе се данас назива и планинско подручје на реци Љепосављевићи – *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 70, 75, 122.

Церова Глава					Церова округлица[85]

Литература: М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, Београд 1940; *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, priredio H. Šabanović, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia II, knj. 1, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1964; *Oblast Brankovića, Opširni katastarski popis iz 1455. godine*, priredili H. Hadžibegić, A. Handžić, E. Kovačević, Monumenta Turcica II, knj. 2, sv. 1, Sarajevo 1972; *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI век* I, приредио А. Аличић, Чачак 1984; *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, priredio A. Handžić, Građa, knj. XXVI, Odeljenje društvenih nauka, knj. 22 ANUBIH, Sarajevo 1986; *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1890); С. Новаковић, *Законски споменици*; Г. Томовић, *Сопотски забел Чрмањ*, ИЧ 34 (1987) 37–61; Е. Мушовић, *Нахија Јелеч у XVI веку*, Новопазарски зборник 5 (1981) 41–77; Е. Мушовић, *Нахија Звечан у XVI веку*, Новопазарски зборник 11 (1987) 103–117; Е. Мушовић, *Брвеник у турским изворима XV и XVI века*, Новопазарски зборник 16 (1992) 55–74;

[84] Још једно село које се у повељи јавља на два места, прво као село Ивана Чељуговића и друго наведено без господара. Данас, Рватска, село североисточно од Новог Пазара.
[85] Церова округлица, мезра припадала је Брвенику.

Стари српски архив, књ. II, стр. 167–184

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"13"
УДК 091=163.41"13"

Јелена Мргић-Радојчић

ПОВЕЉА БАНА ТВРТКА КНЕЗУ ВУКЦУ ХРВАТИНИЋУ

1366, август 13, Прозор у Рами

Босански бан Твртко Котроманић (1353–1391) издао је повељу кнезу Вукцу Хрватинићу, којом му дарује град Сокол са целом жупом Пливом. То је учинио због заслуга кнеза Вукца, јер је он 1363. године, дакле три године пре издавања овог документа, одбранио овај град од напада угарског краља Лајоша Великог (1342–1382). Кнез добија право да ужива овај посед као баштину, без икаквих финансијских обавеза према владару. Иако се у тексту повеље изричито наводе границе жупе Пливе, у историографији је постојало погрешно мишљење о обиму њене територије.

Le ban de Bosnie Tvrtko Kotromanić (1353–1391) délivre au prince Vukac Hrvatinić cette charte par laquelle il lui fait don de la ville de Sokol avec toute la joupa de Pliva. Cette donation est motivée par les mérites du prince qui, en 1363, donc trois ans avant la délivrance de cette charte, a défendu avec succès cette ville face à une attaque du roi de Hongrie Louis le Grand (1342–1382). Le prince reçoit le droit de jouir de ce patrimoine exempté de toute obligation fiscale envers le souverain. Bien que le texte fasse explicitement état des frontières de la joupa, une opinion erronée a longtemps persisté dans l'historiographie au sujet de la taille de ce territoire.

Опис повеље и ранија издања

Оригинал ове повеље доспео је 1888. године у Архив Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, у виду заоставштине грофице Вјекославе, девојачко Сермаге, као што то наводи Ф. Рачки на почетку свог издања овог извора (*Povelja bosanskoga bana Tvrtka od god. 1366*, Starine JAZU 21 (1889) 81). Осим овог податка, исти аутор само штуро наводи да је повеља писана на пергаменту, да јој недостаје печат, и да је текст местимично избледео, али да то не отежава читање. Већу пажњу Рачки је посветио фактографским исправкама свога претходника, Вјекослава Клаића, на основу садржаја повеље. Његово издање не садржи, међутим, податке о димензијама повеље, нити о броју

редова текста, али је послужило као основа за издање Е. Ферменџина (*Acta Bosnae potissimum ecclesiastica,* Zagrabiae 1892, 34–35) и Ђ. Шурмина (*Hrvatski spomenici* I, Zagreb 1898, 83–84). Фотографију оригинала доноси В. Мошин у другом тому збирке *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije* (Zagreb 1952, 115, br. 132), што је омогућило да се приступи послу критичког издавања овог документа. У опису ћирилских докумената из Архива ЈАЗУ само је кратко речено да је у питању „оригинал на кожи, полуустав“, а као једино издање помиње се Шурминово (V. Mošin – S. M. Traljić, *Ćirilske isprave i pisma u Arhivu Jugoslavenske akademije*, Starine JAZU 46 (1956) 97).

Детаљан опис ове повеље доноси Г. Чремошник у свом раду „Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka“ (GZM n. s. IV–V (1949–1950) 109–110). За материјал на коме је документ исписан, аутор каже да је „njemačke izrade najfinijeg kvaliteta“, ширине 27,3 (26,8) и висине 21,8 (21,6) цм. Текст повеље исписан је у 27 редова, који следе црте извучене на пергаменту, и заузима 17,5 цм висине пергемента. Писмо документа је, према речима Чремошника, „izrazita majuskula, koja se po svom karakteru ne razlikuje od majuskule iz doba Mateja Ninoslava prije sto godina“. Дијак Дражеслав почиње текст са великим иницијалом слова **В**, које се протеже на девет редова и високо је 5,4 цм, што би, према мишљењу истог аутора, требало да укаже на њен веома важан и свечан карактер. Повеља и плика су изрезане са два вертикална прореза кроз које је била провучена врпца са печатом, али оба ова елемента данас недостају.

Поредећи са издањем Ф. Рачког, може се приметити да је текст претрпео већа оштећења током времена, нарочито на прегибима пергамента. Због тога је текст на појединим местима реконструисан на основу ранијег издања. Писар је био дијак Дражеслав, који је прилично читко, тачно и уједначено исписао текст. Повеља је записана у подграђу града Прозора у жупи Рами.

Текст повеље[*]

Вь име ѡт(ь)ца и сина и ⟨светога⟩ д(ȣ)ха аминь. Азь рабь б(о)жи и св(е)тога Грьгȣра а зовомь |2| г[оспо]д[и]нь бань Тврьтко, синь г[оспо]д[и]на кнеза Владислава а синов(ь)ць великога и славнога |3| г[оспо]д[и]на бана Стѣпана, милостию б(о)жиѡмь г[оспо]д[и]нь мно-

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

гимь земламь Боснѣ и Соли и 8сорѣ |4| и Дольнимь Краемь и Подринию и Хльмьски г[оспо]д[и]нь. Створихь милость свою господьск8 сво|5|ем8 вѣрьн8 сл8зѣ 8 име воеводѣ Вькц8 Хрьватинић8 за негов8 вѣрьн8 сл8жб8. |6| Ꙋ ѡно врѣме кьда се подвиже на ме 8грьски краль 8 име Л8довикь и при|7|ходи 8 Плѣв8 подь Соколь и ѡньдази ми воевода Вькць вѣрьно пос|8|л8жи и за негов8 вѣрьн8 сл8жб8 дах м8 градь 8 Плѣвѣ 8 име Соколь |9| ѕь вьсомь Плѣв⟨омь⟩ ѡт мее до мее: ѡт 8скопла по Крьтов8 Єл8, а ѡт Дламо|10|ча по Витораю, а ѡт Л8жць до Рьчеве, а ѡт Л8ке по зламение. Този дасмо градь Соко|11|ль с вьсомь Плѣвомь воеводѣ Вькц8 за племенито нем8 и негов8 послѣднем8, |12| 8 вѣке аминь безь всакога господьскога дохотка. А том8 свѣдоци добри Бошнане: |13| кнезь Влаи Добровоевићь и сь братиѡмь; казнць Сьнько и сь братиѡмь; ж8пань Црь|14|н8гь и сь братиѡмь; ж8пань Браико Прибинић и сь братиѡмь; тепьчић Вьчихна |15| и сь братиѡмь; кнезь Влатко Ѡбриновић и сь братиѡмь; тепьчић Милать и с бра|16|тиѡмь; а ѡт 8соре свѣдоци: воевода Тврьтко и сь братиѡмь; казньць Стѣпое Чель|17|ничићь и сь братиѡмь; тепьчић Сладое Дивошевићь и сь братиѡмь; а ѡт Л8жьць свѣдоци: |18| ж8пань Стѣпко Вьковићь ⟨и сь бр⟩атиѡмь; ж8пань Мильтѣнь Хрьватинићь и сь братиѡ|19|мь. А том8 приставь кнезь Богдан Бѣльханићь ѡт двора, а ѡт владаниѣ приставь |20| Драгошь Шаньтићь. А тко ће сие порећи или прѣтворити ѡт нась или ѡт нашихь по|21|слѣднихь с8родниковь ⟨или ино⟩племеньникь да е прок⟨леть⟩ ѡт[ь]цемь и синомь и све|22|тѣмь д(8)хомь и материю ⟨божиѡмь⟩ и ·д҃· ми ев(а)нћел(и)сти и ·в҃і· ма апо(столо)ма и ·о҃· ми и ·з҃· ми |23| изьб[р]аними б(о)жими и вьс⟨ѣми Бог⟩8 8годивьшими 8 си вѣкь и 8 прид8щи аминь. И да е приче|24|стникь Юдѣ скариѡтск⟨ом8 кои⟩ прѣда сина б(о)жиѣ на распетие за ·л҃· сребрьнехь |25| пѣнези и кои излиха ⟨8пиѣше:⟩ пропни, пропни, крьвь на немь и на чедѣхь его. А се |26| писа Дражеславь диѣк⟨ь ѡт⟩ по роениѣ б(о)жиѣ лѣть ·ч҃·т҃·ѯ҃·ѕ҃· лѣто и нашѣм8 |27| господьств8 ·г҃і· лѣто м⟨ѣсе⟩ца авьг8ста по книзѣ ·а҃і· д(ь)нь подь Прозоромь 8 Рамѣ.

Превод повеље

У име Оца и Сина и светога Духа, амин. Ја раб божји и светога Гргура звани господин бан Твртко, син господина кнеза Владислава, а синовац великога и славнога господина бана Стјепана, милошћу божијом господин многим земљама: Босни и Соли и Усори и Доњим Крајима и Подрињу и хумски господин. Створих милост своју господску своме верном слуги, по имену војвода Вукац Хрватинић, за његову верну службу у оно време када се на мене подиже угарски краљ по имену Лудовик и који дође у поход у Пливу под Сокол и онда ми војвода Вукац верно послужи, и за његову верну службу дадох му град у Пливи по имену Сокол са свом Пливом од међе до међе: од Ускопља по Кртовој јели, а од Дламоча по Виторају, а од Лужца до Рчеве, а од Луке по знацима. Дасмо град Сокол са свом Пливом војводи Вукцу у племенито њему и његовом наследству у векове, амин, без икаквог господског дохотка. А томе су сведоци добри Бошњани: кнез Влај Добровојевић са братијом, казнац Санко са братијом, жупан Црнуг са братијом, жупан Брајко Прибинић са братијом, тепчија Вучихна са братијом, кнез Влатко Обриновић са братијом, тепчија Милат са братијом; а од Усоре су сведоци: војвода Твртко са братијом, казнац Стјепоје Челничић са братијом, тепчија Сладоје Дивошевић са братијом; а од Лужца су сведоци: жупан Стјепко Вуковић са братијом, жупан Милтен Хрватинић са братијом. А томе је пристав кнез Богдан Бјелханић од двора, а од владанија пристав Драгош Шантић. Ко би ово порекао или прекршио од нас или од наших потомака или иноплеменика, да је проклет од Оца и Сина и светог Духа и Матере Божије и четворице јеванђелиста, и дванаесторице апостола и седамдесет и седам изабраника Божјих и свих угодника Божијих у овоме веку и у будућем, амин, и да је прибројан Јуди Искариотском који је продао Сина Божијег на распеће за тридесет сребрних новчића и који је гласно викао: распни, распни, крв на њему и његовој деци. А ово је писао дијак Дражеслав, по рођењу Божјем 1366. године, нашем господству тринаесто лето, месеца августа, по књизи 11. дан, под градом Прозором у Рами.

Дипломатичке особености

Дијак Дражеслав „родом Боић“ радио је у канцеларији стрица бана Твртка, бана Стјепана II Котроманића (1322–1353), као што то сам наводи у двема повељама из 1353, издатим у Сухој на Прозрачци:

А се писа Дражеслав дијак господина бана Твртка, а прво дијак великославнога господина бана Стјепана (1353); *А се писа Дражеслав дијак господина бана Твртка надворни писац, а прво дијак великославнога господина бана Стјепана* (1353). Поред тога, Дражеслав је писац и повеља из 1354, 1357, 1367. и 1370–74. године.[1] Он је сходно важећој пракси датирао овај документ користећи вредност слова ·ч҃· из глагољице (1000), а осталих слова: ·т҃· (300), ·ѯ҃· (60), и ·ѕ҃· (6), тако да се јасно чита 1366. година, 11. (·а҃і·) август, када је бан Твртко већ 13 (·г҃і·) година владао у Босни. Ф. Рачки је у свом издању погрешно написао последње слово, односно, уместо ·ѕ҃· стоји ·г҃·, што би дало 1363. годину, али у наслову његовог рада, као и на фотографији јасно се чита 1366. година. А. Соловјев скреће пажњу на то да је Дражеслав „гледао у неку књигу да утврди тачан датум“. Повеља почиње типичном *вербалном инвокацијом*, а дијак Дражеслав је употребљавао исти текст *духовне санкције* у свим повељама које је записивао, осим у онима из 1357. и 1367. Исту духовну санкцију преузео је и дијак Вукмир Краљехтић, који је записао концепт Твртковe повеље кнезу Павлу Вукославићу из 1367, што би сведочило о постојању дворске архиве и развијеној дипломатичкој пракси. Предмет анализе овог рада биће *интитулација, експозиција, диспозиција и списак сведока и пристава*.[2]

Интитулација. *Ја раб божији и светога Гргура, а зовем се* ***господин*** *бан Твртко, син* ***господина*** *кнеза Владислава, а синовац* ***великога и славнога господина*** *бана Стјепана,* ***милошћу божијом господин*** *многим земљама: Босне и Соли и Усоре и Доњих Краја и Подриња и хумски* ***господин*** (истакао аутор). У једној јединој реченици, босански бан је пет пута употребио титулу *господин*, и то три пута за себе лично, појачавши то додатно истицањем свога оца, такође *господина Владислава,* и свога *великога и славнога господина* стрица *бана Стјепана.* На овом месту неопходно је задржати се на анализи садржаја ове титуле и затим открити мотив који је бан Твртко имао када је дао да се запише оваква интитулација. Титула *господин* у српским средњовековним

[1] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 176; L. Thallóczy, *Studien*, 19–25; E. Fermendžin, *Acta Bossnae*, 34–35; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici* I, 83–86; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, Београд 1929, 72–74. Податак о свом пореклу Дражеслав даје у повељи бана Твртка Дубровчанима 1. јуна 1367, где каже: „... а се писа Дражеслав дијак своиом руком малокористном, родом Боић, земља ми је мати, а отачаство ми је гроб, од земље јесмо, у земљу одлазимо“ – Љ. Стојановић, нав. место.

[2] Опширније: А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, Историско-правни зборник 1, Сарајево 1949, 87–104.

државама имала је владарски ранг и истоветно значење као и латинска титула „dominus naturalis“ и византијска despÊthv – она је означавала врховног земаљског сениора који стоји наспрам Исуса Христа, као врховног духовног господара („dominus spiritualis“). У Босни ову титулу први пут употребљава бан Стјепан II Котроманић у својој првој сачуваној повељи из око 1326. године, пажљиво радећи на издизању владарског достојанства. Босански бан био је дакле врховни сениор – „господар“ свој босанској властели, којој је у виду своје *милости* даровао баштинске поседе у замену за њихову *верну службу*. Након његове смрти, уследио је период породичног савладарства кнеза Владислава, кнегиње Јелене, бана Твртка и кнеза Вука, а у повељама из 1353, не само бан Твртко, већ и његови родитељи имају владарски ранг. После смрти бановог оца, кнегиња Јелена је задржала титулу *госпође*, а 1357. године титулу *господина* носи и Твртков брат кнез Вук. Управо за период од 1357. до 11. августа 1366, недостају босански дипломатички извори који би осликали процес дезинтеграције власти босанског *господина* бана Твртка, али су срећом сачувани документи угарске провенијенције. Угарски краљ Лајош је постепено радио на остварењу свог главног спољнополитичког циља, а то је успостављање директне, непосредне власти у првом реду над Далмацијом и Хрватском, а како је ишао ток догађаја, и над Босном. То је отпочело већ 1353. године, када је први пут у историји за босанског бана постављен малолетни владар, да би потом краљ Лајош поново заузео Усору и Соли, као простор на коме је некада функционисала истоимена угарска Бановина. Затим је захтевао и добио велика пространства босанске државе наводно на име мираза своје супруге Јелисавете, ћерке бана Стјепана II. У питању је била долина Неретве са тргом Дријева и читав простор западног Хума, на који се надовезивало Ливно (1346), затим и Гламоч (1357). У замену за ове територије, бану Твртку и кнезу Вуку призната је власт над „банатом Босне и Усоре“.

Војни поход који се помиње у овој повељи из 1366. године, одиграо се у лето 1363, и био је повод да кнез Влатко Вукославић почини „неверу“ према бану Твртку и да свој град Кључ са великим бројем села у жупи Бањици уступи угарском краљу у замену за град Бршљановац у Крижевачкој жупанији. Ово константно слабљење власти и угледа бана Твртка довели су до побуне његовог брата кнеза Вука и једног дела босанске властеле почетком 1366. године. Марта месеца босански бан је био принуђен да напусти државу и потражи помоћ и уточиште на двору свог сениора, краља Лајоша, што би говорило о веома неси-

гурном положају бана Твртка и о успеху побуњеника. У тих неколико месеци, од марта до августа 1366. године, бан Твртко је са подршком краља Лајоша, дошао прво у Усору, где је добио помоћ којом је угушио побуну свог брата, „расувши“ Дабишиће у Подрињу и поново је стекао подршку већине босанске властеле. *Подриње* је непосредно пре издавања ове повеље било организовано као нова „земља“ босанске државе, а да би се појачао њихов број, у интитулацији је поново присутна „земља“ Соли, која се од 1351. године налази у саставу „земље“ Усоре.[3] Управо оваква интитулација у нашој повељи говори о враћеном ауторитету и моћи *господина* бана Твртка. Он заправо обзнањује новоуспостављени поредак у својој држави: он је једини и самостални господар свој босанској властели, он богато награђује *верне слуге* и строго кажњава неверне.

Експозиција је веома кратка и језгровита: *Створих милост своју господску своме верном слуги по имену кнез Вукац Хрватинић за његову верну службу у оно време када се подиже на мене угарски краљ по имену Лудовик, и дође у поход у Пливу под Сокол, и онда ми војвода Вукац верно послужи.* Као што је већ познато у историографији, поход угарске војске одиграо се почетком јуна 1363. године и ишао је у два правца: један део војске на челу са острогонским надбискупом Николом и палатином Николом Контом продирао је ка Сребрнику у Усори, а главнина војске се с краљем упутила на запад, у долину Пливе и град Соко. Краљ Лајош је издао три документа у свом ратном табору „у Пливи“, односно „под Соколом“. Иако то није експлицитно наведено у повељи, заслуга кнеза Вукца Хрватинића била је у томе што је одбранио град Соко и жупу Пливу од напада угарске војске. Да ли је кнез Вукац и пре овог похода као банов кастелан управљао градом Соколом, или је био на челу одреда босанске војске који је кренуо у помоћ овом граду, остаје и даље непознато.[4]

Диспозиција. *И за његову верну службу дах му град у Пливи по имену Сокол са свом Пливом од međe до међе, од Ускопља до Кртове јеле, од Дламоча по Виторају, од Лушца до Рчеве, а од Луке по зламење. Томе дасмо град Сокол са свом Пливом војводу Вукцу за племенито њему и његовом потомству у вечно, амин, без икаквог дохотка господског.*

---

[3] М. Благојевић, *Босанско Завршје,* 141–143; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, ИЧ 1–2 (2000) 36; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 56, 59–69.

[4] Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 68–69.

Као и у случају интитулације, и у диспозицији се бан Твртко показује као наследник традиције коју је увео бан Стјепан у дипломатичку праксу српске државе Босне. Бан ствара своју *милост*, јер је то његова обавеза и дужност да награди *верну службу* свог вазала кнеза Вукца, која у међувремену, од 1363, није била правовољано награђена, па је бан ризиковао да остане без његове подршке.[5] Град Сокол, коме „пристоји", припада за издржавање цела жупа Плива, дакле сва њена села, изузет је од владарског домена породице Котроманић и дат је у вечну баштину кнезу Вукцу Хрватинићу и његовим потомцима са потпуним финансијским имунитетом. Тачније, сав *доходак господски* препуштен је кнезу Вукцу. С обзиром на то да се у тексту повеље не помиње ништа о војној служби кнеза Вукца, ипак треба претпоставити да се она подразумевала, јер је тешко замислити да би се бан Твртко одрекао већ доказане велике војничке способности овог властелина. Ипак, најзначајнији део представља опис међа жупе Пливе, које ће бити представљене у посебном делу овог рада.

Сведоци. У повељи је наведено именом дванаест сведока, према областима из којих потичу („земља" Босна, „земља" Усора, жупа Лужац), и двојица пристава, према устаљеној дипломатичкој пракси. Имена и функције сведока су од изузетног значаја, јер се на основу њих може са сигурношћу утврдити територијално-управно уређење босанске државе у ово време. Шест сведока представљало је „земљу" *Босну* и наводе се као *добри Бошњани*: *кнез* Влај Добровојевић, *казнац* Санко (Милтеновић), *жупан* Црнуг, *жупан* Брајко Прибинић, *тепчија* Вучихна, *кнез* Влатко Обриновић и *тепчија* Милат; следе тројица сведока „од Усоре": *војвода* Твртко (Ивахнић), *казнац* Стипоје Челничић и *тепчија* Сладоје Дивошевић, и два сведока из жупе *Лужац*: *жупан* Стјепко Вуковић и *жупан* Милтен Хрватинић. С обзиром на то да се у овој повељи босански владар одриче једног великог поседа, односно целу жупу издваја од својих владарских поседа и уступа је као баштински посед, очекивало би се да први на листи сведока буде службеник са титулом *тепчије*. Међутим, овај документ управо сведочи о опадању утицаја тепчија, које је ишло заједно са ограничавањем њихове функције за поједине „земље" босанске државе – *Босна*, у којој је био тепчија Вучихна, *Хум* – тепчија Милат (у ово време само источни део) и *Усора*

[5] О обавези владара да чини *милост* јасно говори повеља краља Стефана Дабише од 26. априла 1395: „изволе краљевство ми по обичају господства сваки благи и добри образ сказовати и творити верним слугам,... творе же милост и записанија всакому же по вере и по достојанију его" – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 225.

– тепчија Сладоје Дивошевић. Територијално ограничење може се приметити и за функцију *казнаца* – казнац Санко (Милтеновић) обављао је своју дужност у „земљи“ Босни и у источном делу Хумске земље, док је на простору „земље“ Усоре радио казнац Стипоје Челничић. Овакав редослед, број и титуле сведока јасно говоре о посебној, сасвим целовитој територијалној управи „земље“ *Усоре*, на чијем челу се први пут налази властелин са титулом војводе – Твртко (Ивахнић). То би указивало на веома значајан положај који је бан Твртко придавао „земљи“ Усори у оквиру босанске државе, сматрајући је једним од ослонаца своје власти. Сигурно не случајно, *Доњи Краји* нису заступљени као „земља“ у списку сведока, нити се за њихову територију могу идентификовати представници централне управе. За овакву ситуацију постоји оправдани разлог: Доњи Краји више нису били јединствена управна јединица босанске државе, с обзиром да су велики делови ове „земље“ били под директном влашћу угарског краља (град Кључ са многим селима жупе Бањице, град Гребен са Врховином и делом жупе Земуник), а сада је једна жупа – Плива прешла у приватни посед кнеза Вукца Хрватинића. На овај начин се владарски домен у Доњим Крајима ограничио на жупе Ускопље, Луку и Лушци.[6]

Установе и важнији термини

Милост (господска), 169 (страна), *6* (ред у издању) – У средњовековним српским државама – Србији и Босни, овај термин је означавао *владареву милост* као правни чин посебног садржаја. Владар је био дужан да својом милошћу обдари властелу која се истакла својом *верном* или *правоверном службом*. Садржај милости су чиниле потврде племенитих баштинских поседа и даровање нових поседа у *племенито*. У зависности од садржаја *милости*, владар је именовао посебна лица као *милоснике,* односно извршиоце правне радње, који су истовремено били и јемци да ће се она спровести у дело.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 59–156; *Лексикон српског средњег века,* Београд 1999, 406, 407 (М. Благојевић); Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићу*, Стари српски архив 1 (2002) 86–87.

---

[6] М. Благојевић, *Тепчије у средњовековној Србији, Босни и Хрватској*, ИГ 1–2 (1976) 33–34; Исти, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 25–30; *тепчија*, у: *Лексикон српског средњег века*, 728 (М. Благојевић); Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 33, 37; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 59–69.

Господин, 168, *2*, *3*, *4*; 169, *6* – титула означава владарски ранг у средњовековној Србији и Босни, видети стр. 171, под *Интитулација*.

Господски доходак, 169, *15–16* – скуп свих владарских прихода са једног подручја, које су чинили приходи од основног пореза („дукат по огњишту“, димнина), од разних „десетака“, „трговина“ и приходи од свих малих и великих регалних права.

Литература: A. Babić, *Društvo srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1987, 27–32 и даље.

Казнац, 169, *17*, *21* – службеник централне управе у средњовековној Србији и Босни, који је задужен за прикупљање прихода који припадају владару, односно феудалном господару одређене области. У Босни су од времена бана Матије Нинослава постојали казнаци чија је дужност била ограничена на поједине „земље“ – Босну, Усору, Доње Краје, а касније и Хум, али је главни казнац био онај „од Босне“, где се налазила већина владарског домена босанских банова. У повељи из 1323. године забележен је и случај казнаца који је своју дужност обављао на територији једне жупе – Земуник, а у корист господара те жупе – кнеза Павла Хрватинића.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 18–24, 30.

Тепчија, 169, *20*, *22* – дворски и провинцијски службеник у средњовековној Хрватској, Босни и Србији, који је био задужен да води рачуна о земљопоседима владара и феудалних господара, да познаје ко их држи и под каквим условима, да пази да ти услови буду испуњавани, да се стара о међама поседа, и с тим у вези се јавља у судским споровима који се тичу питања разграничења поседа. У Босни су, слично казнацима, и тепчије биле територијално ограничене, с тим да је главни положај имао тепчија „од Босне“.

Литература: М. Благојевић, *Тепчије у средњовековно Србији, Босни и Хрватској,* ИГ 1–2 (1976) 7–47; Исти, *Државна управа*, 25–30.

Војвода (усорски) , 169, *21* – највиша титула у „земљи“ Усори коју је носио Твртко Ивахнић и његов син Влатко Твртковић (Војводић); вероватно је уведена 1357. године, као пандан титуле великог војводе босанског (1332, Владислав Галешић из Ливна), да би се појачао значај Усоре у босанској држави и да би се власт босанског бана на овај начин учврстила. Он је био представник централне управе, заједно са посебним казнацем и тепчијом у „земљи“ Усори.

Литература: М. Благојевић, *Босанско Завршје*, Зборник ФФ у Београду 14–1 (1979) 135–136; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 36–37.

Просопографски подаци

Вукац Хрватинић, 169, *7*, *10*, *14* – (1330–† пре 1380) најмлађи син кнеза Хрватина Стјепанића (1299–1305), брат кнеза Вукослава (1305–1350) и кнеза Павла Хрватинића (1323–† пре 1351). Први пут се помиње у повељи из око 1330, када је бан Стјепан заједно са својом мајком баницом Јелисаветом дао своју *вјеру господску* кнезу Вукцу, да се њему и његовој деци „не сврже вјера“ догод њихову *невјеру* не утврде 14-торица *добрих Бошњана* који су се заклели кнезу Вукославу око 1326. године. Потом се наводи у повељи из 1357. којом је бан Твртко дао своју *вјеру господску* кнезу Влатку Вукославићу да неће одговарати због издајства кнеза Гргура Павловића. Том приликом је кнез Вукац био сведок, ручник и пристав, и ово јединствено спајање функција говори о његовом великом угледу у босанској држави, јер се за њега сматрало да је особа која може битно да утиче на одржавање задате *вјере господске*. Поред жупе Пливе, у поседу кнеза Вукца била је и жупа Трибова, у долини Црне ријеке око Мркоњић Града, а вероватно и жупа Врбања. После 1370–1374. Вукац је добио титулу великог војводе босанског, што је био један од највиших рангова у државној управи Босне.

Литература: Ј. Мргић-Радојчић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, passim.

Влај Добровојевић (**Ѣлаи**, **Ѣлагь**), 169, *16–17* – интересантно је да се у списку сведока у повељи бана Стјепана II Дубровчанима 1332, јавља *Влатко* Добровојевић, који би према редоследу којим су сведоци „од Заврщја“ набројани, могао да потиче из жупе Треботић. Према мишљењу П. Анђелића, он би припадао истом роду као и Влај Добровојевић, што је сасвим могуће. *Влај* Добровојевић се први пут помиње у повељама из 1353. и то без титуле, у првој повељи испред, а у другој на месту иза Вукца Хрватинића, док се 1354. наводи на трећем месту са титулом кнеза, одмах иза казнаца Болеслава (Дукојевића) и тепчије Ивахна (Ивановића). У случају повеље из 1357. ситуација је иста – он је сведок „од Босне“ са титулом кнеза, а испред њега су ова двојица службеника и кнез Владислав Дабишић. Након ове повеље из 1366, кнез Влај Добровојевић је присутан у Дубровнику, када је бан Твртко, 1. јуна 1367. године, потврдио раније повеље бана Стјепана II. Он се помиње на првом месту, испред тепчије Сладоја Дивошевића и кнеза Вукоте Прибинића, што говори о његовом великом угледу на двору босанског владара. Овај документ је сачуван у оригиналу и у дубровачком

препису, у коме је његово име записано као **Влагь** (Влађ).[7] Последњи помен кнеза Влаја Добровојевића јесте у исправи бана Твртка из 1370–1374. за кнеза Стјепана Рајковића, када је убројен међу сведоке „од Усоре“. На основу свега овога може се само претпоставити да су се поседи кнеза Влаја налазили негде у источној Босни, према Усори. Уз Влаха Опанковића, име Влаја (**Влахь**) Добровојевића спомиње се у анатемама српских синодика православља којим је црква проклињала босанске јеретике. В. Мошин и Ј. Шидак су датирали обе ове личности у период XIV века, с тим да Мошин сматра да је „član sa anatemom Vlahu Dobrovojeviću, Vlahu Opankoviću i Bjelonu njegovu bratu“ локални додатак у тексту Дечанског синодика, који је настао најраније у трећој четвртини XIV века. Према мишљењу П. Анђелића, његов син је могао да буде Твртко Влађевић („Влађев син“), сведок са титулом ставиоца у повељи краља Стефана Твртка из 1378. године.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 19–25; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici* I, 83–86; F. Miklosich, *Monumenta. Serbica,* 101–103; С. Ристић, *Дечански споменици,* Београд 1864, 26; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1*,* 44; V. Mošin, *Rukopis Pljevaljskog sinodika pravoslavlja,* Slovo 6–8, Zagreb 1957, 154–176; P. Anđelić, *Postojbina i rod Divoša Tihoradića,* Slovo 25–26, Zagreb 1976, 234, nap. 7; Исти, *Barones regni*, Prilozi 11–12 (1976) 40; М. Благојевић, *Босанско Завршје,* Зборник ФФ у Београду XIV–1 (1976) 136, нап. 26; J. Šidak, *Današnje stanje pitanja „Crkve bosanske“ u historijskoj nauci*, Studije o „Crkvi bosanskoj i bogumilstvu“, Zagreb 1975, 75, nap. 20; Исти, *Bogumilstvo i heretička „Crkva bosanska“,* Studije, 93, nap. 19; Исти, *O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću,* Studije, 249–259; о личном имену *Влах* видети: Ђ. Бубало, *Влахо епископ или влахоепископ,* ЗРВИ 39 (2001/2002) 205–207.

Санко Милтеновић, 169, *17* – био је хумски властелин, син Милтена Драживојевића, а унук Дражена Богопенеца, господар жупа Невесиња и Неретве. Након смрти великог кнеза Војислава Војиновића 1363. године, жупан Санко је придодао својој области и Попово поље и Дабар. Он је заправо држао читав источни Хум који је припадао босанској држави, док је западним владао угарски краљ. Повеља од 11. августа 1366. године први је документ у коме се Санко помиње са титулом *казнаца*, коју је добио од бана Твртка после фебруара исте године, пошто му је босански бан опростио учествовање у побуни кнеза Вука.

[7] *Влађ* – скраћено од Владислав – Rječnik JAZU 21 (1973) 166.

Санко је дужност казнаца обављао на територији „земље“ Босне и на територији источног Хума. Међутим, први сукоб с босанским баном, казнац Санко је имао већ од краја новембра 1366, да би се после 1. јуна 1367. измирили, јер се у повељи коју је Твтко издао у Дубровнику, казнац Санко не наводи међу сведоцима. Из исте године је концепт повеље бана Твртка за кнеза Павла Вукославића, у коме се он наводи као први међу сведоцима. Али, већ крајем 1368. казнац Санко је опет изневерио бана Твртка и прешао жупану Николи Алтомановићу, затим се у току исте године помирио с босанским баном. На крају је погинуо у сукобу с Николом Алтомановићем у Требињу, између јула 1370. и јула 1372. године. Синови казнаца Санка били су жупан Бељак (1378–1391) и војвода Радич Санковић (1379–1403), који су 1391. године продали Конавле Дубровнику. Међутим, војвода Влатко Вуковић и кнез Павле Раденовић су децембра исте године заузели Конавле, заробили војводу Радича, а територију Конавала су поделили међу собом. Војвода Радич је био у заробљеништву све до 1398. године. У рату краља Остоје против Дубровника 1403. године, војвода Радич је предводио босанску војску. Следеће године је страдао у заробљеништву војводе Сандаља Хранића, и то је био крај ове властеоске породице. У селу Бискупи код Коњица пронађена је породична некорополa Санковића са 16 гробова.

Литература: М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне,* Београд 1955, 42–48; Ј. Мијушковић, *Хумска властеоска породица Санковићи,* ИЧ XI (1960) 17–54; С. Мишић, *Хумска земљ*а, 64–69; М. Благојевић, *Државна управа*, 22, нап. 21.

Црнуг, 169, *18* – властелин са титулом жупана, сведок у повељама 1354. и 1370–1374, и треба претпоставити да су његови поседи били у „земљи“ Босни. Његов син би могао да буде жупан Вукац Чрнуговић у повељи из 1378. године.

Литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 186–190; L. Thallóczy, *Studien*, 23–24; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici* I, 83–86.

Брајко Прибинић, 169, *18* – наводи се као сведок у повељама бана и краља Твртка у периоду од 1353. до 1392, са титулом жупана и међу „добрим Бошњанима“. Може се закључити да је жупан Брајко преминуо у периоду између 15. априла и 17. јула 1392. Као његови синови могу се идентификовати као кнезови Вукота и Радослав Прибинић, који су сведоци у повељама из 1367, 1378, 1380, 1392.

Литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 186–190, 220–222; L. Thallóczy, *Studien*, 19–27; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici* I, 95–98; P. Anđelić, *Barones regni*, 38.

Вучихна (Тепчић), 169, *19* – без титуле, као Вучихна Тепчић први пут се јавља међу „добрим Бошњанима" у повељама из 1353, а следеће године носи титулу жупана. Његово презиме је изведено из титуле тепчије и требало је да укаже на то да је он заправо „тепчијин син", као што је Стјепоје Челничић био син челника Хлапа. Као пристав у повељи из 1329. јавља се Вукослав, син тепчије Радослава (1326, 1329), али не може се поуздано утврдити у каквом су односу били Вучихна и Вукослав. У повељи из 1366. године први пут се Вучихна јавља са титулом тепчије, па би требало претпоставити да је презиме због тога изостављено. Са истом титулом јавља се и у повељи кнезу Павлу Вукославићу из 1367, што би био и његов последњи помен.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 7–8, 10–11, 13–15, 26–27.

Влатко Обриновић, 169, *19–20* – са титулом кнеза први пут је забележен у повељи из 1354, на претпоследњем месту, иза кнеза Мастана Бубањића, а затим и 1357. са истом титулом. Није познато где су били његови баштински поседи и ко су његови наследници. П. Анђелић наводи да је кнез Влатко Обриновић потицао из жупе Неретве, доводећи га у везу са кнезом Петром Обриновићем, који је имао тимар у Неретви на почетку турске власти.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 23–25; P. Anđelić, *Barones regni*, 40, нап. 52.

Милат, 169, *20* – родоначелник породице Милатовића, био је у добрим односима са Санком Милтеновићем. Први пут се јавља у повељи из 1366, и то са титулом тепчије који је своју дужност вршио у источном делу Хумске земље. Баштински поседи ове породице налазили су се у Дубравама и у долини Неретве. Синови тепчије Милата били су Вукашин (кнез 1378), Гргур (кнез 1392, војвода 1407), Санко (кнез 1407) и Вук Милатовић. Санко Милатовић имао је два сина: Вукослава и Вукашина Санковића, који је 1440. био кнез Требиња као вазал војводе Стефана Вукчића-Косаче. Вукашин Санковић се помиње 19. јула 1453. године, када га је приликом измирења са сином Владиславом, херцег Стефан вратио у своју милост

Литература: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 426; I–2, 66–68; С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача,* Београд 1964, 46, 198; М. Динић, *Хумско-требињска властела,* Београд 1967, 31–32, 64; С. Мишић, *Хумска земља*, 85–86.

Твртко Ивахнић, 169, *21* – син тепчије Ивахна Прибиловића, са породичним поседима у жупи Треботић. Први пут се јавља као сведок у повељи из 1357. са титулом војводе и заједно са својим братом

жупаном Новаком. Власт *војводе усорског* вршио је до 1399. заједно са својим сином Влатком Твртковићем (Војводићем).

Литература: М. Благојевић, *Тепчије*, 29–31; Исти, *Босанско Завршје,* 135, нап. 25; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре,* 36–37.

Стјепоје Челничић, 169, *21–22* – један од синова челника Хлапа, а његова браћа се такође помињу у повељама босанских владара: Радослав, Шћитко и Прибислав Хлаповић. Стјепоје се јавља без титуле у латинској повељи из 1345. као „Stephanus Chelnik“, затим се 1351. године, заједно са својим братом и братанцем наводи као сведок „од Усоре“, на основу чега се могло закључити да је до те године „земља“ Соли укључена у „земљу“ Усору. У овој повељи из 1366. Стјепоје носи титулу казнаца, а своју дужност је обављао на територији „земље“ Усоре. Последњи пут се помиње 1367. године са истом титулом, као први од сведока „од Усоре“ и као пристав „од владанија“ у повељи којом је бан Твртко дао своју „веру“ кнезу Павлу Вукославићу, што говори о изузетно цењеном положају који је Стјепоје уживао.

Литература: М. Благојевић, *Босанско Завршје*, 141; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 32.

Сладоје Дивошевић, 169, *22* – син Дивоша Тихорадића, брат Милоша и Доброслава; при пут се помиње у повељи из 1357. без титуле, заједно са својим братом кнезом Милошем. До 1366. године, вероватно у току Тврткове борбе да се врати на босански престо, Сладоје је добио титулу тепчије и своју функцију је обављао на територији „земље“ Усоре. У повељи из 1370–1374, Сладоје носи титулу кнеза, али је први у списку сведока „од Усоре“ – можда он није више био тепчија, али је његов углед и утицај несумњив.

Литература: L. Thallóczy, *Studien,* 24–25; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici* I*,* 83–86; P. Anđelić, *Postojbina i rod Divoša Tihoradića*, 235.

Стјепко Вуковић, 169, *23* – први и једини помен овог сведока је у повељи из 1366, када носи титулу жупана и представља жупу Лужац.

Милтен Хрватинић, 169, *24* – жупан из жупе Лужац, вероватно припадник рода Хрватинића, ово је његов једини помен.

Богдан Бјелханић, 169, *25* – у повељама из 1353. наводи се у функцији пристава „од двора“, као и у овој из 1366. Поред тога, јавља се и у повељама из 1354. и 1370–1374, последњи пут међу „добрим Бошњанима“. Значајније од његове титуле жупана била је функција пристава коју је у две прилике обављао, и то дајући гаранцију у име двора, односно босанског владара, што говори о великом угледу и поверењу које је уживао. Његови потомци могли су да буду: Гргур Вилханић

(можда у оригиналу **Бѣлханичь**), из 1395, затим кнез Белица Бјелханић из 1405, „дворски" Иваниш Биоханић из 1433. Треба претпоставити да су се баштински поседи ове породице налазили у „земљи" Босни.

Литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica* 226, 253–257, 374–376; L. Thallóczy, *Studien*, 16–24; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici* I, 85–86.

Драгош Шантић, 169, *26* – у сродству са Ратком Шантом, који се јавља као сведок „од Босне" 1351, и са чувеним тепчијом Баталом Шантићем из жупе Лашве, и са Иваном Шантићем. С обзиром на то да је тепчија Батало био господар града Торичана и жупе Лашве, баштински поседи ове породице такође су се налазили на овом подручју. Батало је био ожењен Ресом, сестром великог војводе и херцега Хрвоја Вукчића, па је у једном кратком периоду управљао и жупом Саном, као миразом своје жене. Он је био наручилац Јеванђеља, названог по његовом имену, а сахрањен је у надсвођеној гробници чији су остаци откривени у данашњем селу Варошлуку, у подграђу града Торичана. Синови тепчије Батала били су Вук, Стјепан и Остоја Тепчић, који се наводе као сведоци у повељама босанских краљева.

Литература: Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићу*, Стари српски архив I (2002) 89; иста, *Доњи Краји,* 77, и даље према регистру.

Топографски подаци

Међе жупе Пливе дате су у штуром опису, за разлику од набрајања међа жупе Земуник из 1287. То се може објаснити ширим ненасељеним појасом којим је жупа Плива била одвојена од других жупа, о чему говори текст повеље који гласи: *сву Пливу од међе до међе, од Ускопља по Кртовој јели, од Дламоча по Виторају, од Лужца до Ричеве, а од Луке по зламењу.* Набрајање међника почиње од југоистока и истока, тако да се назив *Кртова јела* може идентификовати као планински гребен Крива јела (1264, 1363, 1386 и 1405 м), који одваја долину горњег Врбаса, односно жупу Ускопље од поречја Пливе. На југозападу су границу чиниле планина Чучковина (1529 м), Велика плазеница (1768 м) и Равна гора (Црни врх, 1403 м). Према југу и југозападу жупа Плива се граничила са жупом Гламоч – *Дламоч*, која се простирала у истоименом крашком пољу, а ту је границу чинило високо планинско било Виторога – *Виторајa*.[8] Даље, на северозападу граничила се

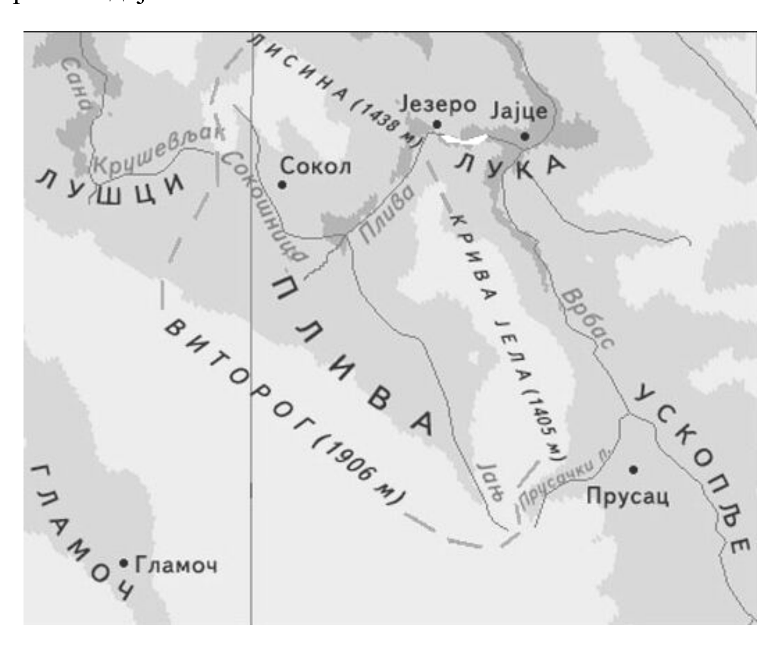
[8] Постоји неколико сличних оронима: планина Витор, Виторај – главица у Пољичком крају – Rječnik JAZU 21 (1973) 45.

са жупом Лушци, која се простирала око изворишта Сане. Назив *Рчева* данас не постоји, и може се помишљати на хидроним, који означава неко крашко врело, силовито и бучно (Рика, Ричева, Ричица), које се налази на простору између извора Сане (жупа Лушци) и жупе Луке. Данас се на том простору налази поток Крушевљак, прва притока Сане, који тече у смеру од истока ка западу. На крају, на северу и североистоку жупа Плива се граничила са жупом Луком, која је обухватала крај око доњег тока Пливе и састава са Врбасом, са градовима Јајцем, Језером и Комотином. Конфигурација тла упућује на закључак да је границу између жупе Пливе и жупе Луке чинила планина Лисина (1438 м), на левој обали Пливе, и затим низ огранака на десној обали све до почетног мeђника Криве јеле.

Када се овако оцртају међе, јасно произилази да је жупа Плива обухватала не само горњи и средњи ток истоимене реке, већ и долину Сокошнице и Јања са околном висоравни, као и област Подгорија у подножју Виторога. У жупи Пливи се јасно разликује неколико географских области: а) изузетно плодна и добро пошумљена долина Пливе са доњим током Јања, и то је подручје за које се и данас везује назив Жупа; б) крашка висораван око реке Јања с притоком Глоговцем и в) крашка висораван Подгорија са клисурастом долином Сокошнице, која се улива у Пливу у данашњем Сокоцу.

На овај начин се показује да је жупа Плива била једна од најпространијих жупа босанске државе, која је овом приликом постала пуноправна својина једног босанског великаша. Кроз ову жупу водио је изузетно значајан „Соларски пут“, којим се од античких времена превозила со из Приморја (Сплита), преко Ливна, Дувна и Купреса. Код града Сокола овај пут се укрштао са још једном важном магистралом која је повезивала долину Уне са долином Сане и даље, Врбаса и Босне. Недалеко од града Сокола, тачније код места Царевца, пролазио је антички, средњовековни, нововековни, па и данашњи пут који је повезивао Сплит са Босанском Градишком (Salona – Servitium). Узимајући све ово у обзир, жупа Плива с градом Соколом била је од изузетног стратешког значаја за босанску државу у ово време, па је и ово даривање било сасвим примерено верности и војничкој способности кнеза Вукца Хрватинића.[9]

[9] Опширније о жупи Пливи и кнезу Вукцу: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 57–70, 193–198.

Карта 1: Границе жупе Плива

Стари српски архив, књ. II, стр. 185–192

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.5)"14"
УДК 091=163.41"14"

Александра Фостиков

ПИСМО ДУБРОВАЧКОГ КНЕЗА И ОПШТИНЕ ВЕЛИКОМ ВОЈВОДИ ХРВОЈУ ВУКЧИЋУ ХРВАТИНИЋУ

1400, април 8.

Општина обавештава Хрвоја да је турско посланство, које је требало да пређе преко мора, пропуштено да прође кроз град, и поред молби Дмитра да се то не допусти. Дубровчани уверавају великог војводу да ово посланство није задржано на царини у Дријевима по њиховом наређењу, као и да ће открити и казнити кривце за то. Такође, моле Хрвоја да поводом овог инцидента посредује код краља Остоје.

La commune de Raguse informe le grand voïvode Hrvoje qu'une délégation turque, qui avait l'intention de traverser la mer, a été autorisée à passer par la ville, en dépit de la requête de Dmitr, fils du roi de Serbie Vukašin, intervenu pour que le passage leur fût refuser. Les Ragusains aussi assurent au grand voïvode que ce n'est pas sur leur ordre que cette délégation a été retenue à la douane de Drijeva, en affirmant qu'ils trouveront et puniront les coupables. De même, ils supplient Hrvoje d'intervenir, à la suite de cet incident, auprès du roi Ostoja.

Кнез, властела и сва општина дубровачка упутили су писмо великом војводи Хрвоју, поводом инцидента на царини у Дријевима. У ово време односи краља Жигмунда и Босне били су заоштрени, и Босанци су радили на успостављању веза између Турака и Жигмундовог против-кандидата на престо, Ладислава Напуљског. Међутим, турско посланство задржано је од стране дубровачких цариника у Дријевима, на Неретви. Дубровчани моле Хрвоја да се заложи за њихову ствар код краља Остоје. На крају га обавештавају да ће о истом послу писати и кнезу Михочу како би и он говорио краљу и великом војводи.

У нашој историографији дуго се сматрало да су у питању била два посебна посланства, од којих је једно задржано у Дријевима, а друго пропуштено да прође кроз Дубровник.[1]

[1] В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I, Београд 1940, 366; Г. Шкриванић, *Рат босанског краља Остоје са Дубровником*, Весник војног музеја 5 (1958) 37.

Већ 8. априла 1400. године дубровачки канцелар Руско Христифоровић преписао је ово писмо у канцеларијску књигу *Писма и упутства* (Русков кодекс).[2] Тај препис је истовремено и последњи податак о оригиналном документу, који није сачуван. Није сачувано ни писмо кнезу Михочу, које говори о истом инциденту, а о чијем постојању нас обавештава овај документ.

Ранија издања

М. Пуцић, *Споменици сръбски од 1395–1423, књига* I, Београд 1858, 28–29 Бр. 52; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, Београд – Сремски Карловци 1929, 448–449, бр. 459.

Први пут документ је објавио М. Пуцић, у оквиру зборника *Споменици сръбски* I*,* заједно са осталим преписима из књиге Руска Христифоровића, али његово читање доста одступа од првобитног текста. Поново је објављен у збирци Љ. Стојановића, *Повеље и писма* I–1*,* при чему скраћенице нису решене, а хронолошки ред је поремећен груписањем докумената по личностима.

Издање овог документа приређено је на основу снимка из фонда микрофилмова дубровачке грађе Архива САНУ (ролна 6/I).

Текст писма*

Славномꙋ и велможномꙋ великѡмꙋ воѥводи Хрьвою ѡд владꙋщагѡ гр[а]да |2| Дꙋбровника, кнеза, властель и ѡд вьсе ѡпкине многѡпочтено покло|3|нѥниѥ. Книгꙋ кою намь твоꙗ м(и)л(о)сть ꙋписа и дрꙋге коѥ к намь ш номь досла, |4| примисмо и ѡ всем(ь) разꙋмемо. А ѥрь величьство ти пише ѥрь се тꙋжи г(осподи)нь краль |5| Ѡстоꙗ на нась а говоре ѥрь наши Дꙋбровчане на Дрѣвех(ь) ꙋставили сꙋ после |6| тꙋрачске и не далимь[3] прѣко мора поити. Нашь почтени приꙗтелю, |7| твоꙗ м(и)л(о)сть да ꙋзна за тꙋгѥ работꙋ и ѡд г[оспо]д[и]на краљꙗ ѥсмо чꙋли а сьди |8| Г[оспо]дь Б(о)гь и Прѣчиста зна да с нашомь вѣстию и с нашѣмь знаньѥм(ь) тои нѣ |9| ꙋчинѥно.

[2] *Lettere e comissioni di Levante* I-1, fol. 24; Ст. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку*. *Књига* I. *О изворима*, Београд 1937, 335–336.

[3] **дали имь** – чита М. Пуцић, *Споменици срьбски* I, 29, а **дали-мь** Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, 448.

* Редакција издања и превода: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

Нахѡди се по свемь свѣтȣ мȣдрих(ь) и немȣдрих(ь), намь ѥ за този |10| недрагѡ що безь наше вѣсти чине, ѥрь ми не ȣлазимо мегю кралꙗ босань|11|скога и мегю кралꙗ ȣгрьскога и Тȣракь, що бисмо могли сь ч(ьс)тию и с почь|12|тениѥм(ь), а ȣ ино не задѣвамо се ни имамо печали. Хѡкѥмо затѡзи искати |13| и изьнаити тер ихь хѡкѥмо такѡи п[ед]епьсати да дрȣговиць такѡваи не смею |14| ȣчинит и да се ними дрȣзи кажȣ. А тебе молимо какѡ г[оспо]д[и]на и срьд[ь]чна |15| приꙗтелꙗ ȣ комь ѥс(ть) наше всакѡ добро ȣпваниѥ имаи за ста|16|новито, ѥрь ѥ какѡ ти ми пишемо ѡправ(ь)ни и г(о)вори г[оспо]д[и]нȣ кралю ѥрь |17| ȣ томеи нѣсмо криви. А твоѡи м(и)л(ос)ти многѡ и многѡ захвалюѥмо |18| на почтеномь ȣписанию и такози ти ѥ и право за твою кȣкю стоꙗт|19| и за твоѥ приꙗтелѥ, ѥрь Б(о)гь зна ми тебе имамо ȣ всем(ь) колико |20| д(оу)шоу нашȣ. А и твоꙗ м(и)л(ос)ть за ѡвози да ȣзна: ѡвьде се намѣри Дмит(ь)рь |21| кралѥвик(ь) и тьди се пригѡдише посли Тȣрачски ȣ нашем(ь) градȣ да минȣ |22| пр(ѣ)ко мора. Доиде к намь Дмит(ь)рь[4] моле да ихь не пропȣстимо, а ми този |23| нищор(ь) не чȣсмо пропȣстисмо их(ь), и прѡгоше слободно толиког ѥ и дьнась и вьзда |24| могȣ всакѡи посли слободно поки. А ѡвози твоѥи м(и)л(о)сти ȣписасмо |25| поколе ихь посрѣдь града нашега пȣщамо защо их(ь) не бисмо на Дрѣвех(ь) |26| пропȣст(и)ли, а и ѡ всемь нашемȣ послȣ кнезȣ Михѡчȣ пишемо |27| да г(о)вори г[оспо]д[и]нȣ кралю и твоѡ[и][5] м(и)л(о)сти.

Превод писма

Славном и велможном великом војводи Хрвоју, од кнеза који влада Дубровником, властеле и целе општине – поздрав са великим поштовањем. Књигу коју нам твоја милост написа, и друге које нам с њом посла примили смо, и у свему разумемо да ти се на нас жали величанство, господин краљ Остоја, јер говори да су наши Дубровчани зауставили у Дријевима турске посланике и нису им дозволили да пређу

[4] **Мит(ар)ь** – чита М. Пуцић, *Споменици срьбски* I, 29.

[5] **твоѡи** – чита М. Пуцић, *Споменици срьбски* I, 29, а **твоѡи** Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, 449.

преко мора. Поштовани наш пријатељу, твоја милост треба да зна да смо за тај догађај чули и од господина краља, а сада Господ Бог и Пречиста знају, да то није учињено по нашем наређењу, и с нашим знањем. По целом свету има (људи) разборитих и неразборитих и зато нам није драго да без нашег знања поступају, јер ми не улазимо у односе између босанског и угарског краља и Турака, а што бисмо могли с чашћу и поштењем, нити се бавимо овима, нити им се мешамо. И зато ћемо (их) тражити и пронаћи и казнити, да се други пут не би усудили да тако шта ураде, и да се овиме други опомену. А тебе молимо, као господина и срдачна пријатеља, у кога имамо свако добро и трајно уздање, јер је то управо (онако) како ти ми пишемо – кажи господину краљу да ми у овоме нисмо криви. А твојој милости, много и много захваљујемо, на поштованом писму, а и право је да стојиш за своју кућу и пријатеље, јер Бог зна да ми тебе волимо као душу своју. А твоја милост треба да зна, да се овде нашао Дмитар Краљевић, и тада се у нашем граду појавише турски посланици (с намером) да пређу преко мора. Дође к нама Дмитар, молећи да их не пропустимо, а ми то ништа нисмо чули, него их пропустисмо, па прођоше слободно. Тако је и данас и увек – свако посланство може слободно проћи. А ово написасмо твојој милости: пошто их пропуштамо усред нашега града, зашто их не бисмо пропустили у Дријевима; а и о свему пишемо и кнезу Михочу, да исприча господину краљу и твојој милости.

Дипломатичке одлике

Овај препис писма сачуван је у Русковом кодексу,[6] зборнику српског писара у Дубровнику, Руска Христофоровића,[7] који садржи концепте и преписе српских писама 1395–1423. године. Ту је Руско уводио сва писма владарима и другим личностима. По унутрашњим одликама овај препис припада карактеристичним писмима дубровачке канцеларије, писаним по формулару који садржи интитулацију, инскрипцију, дис-

[6] О епистолографији српске канцеларије у Дубровнику и писмима у Русковом кодексу појединачне податке дао је Ст. Станојевић у оквиру својих Студија о српској дипломатици – Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 90 (1912) 68–113; 92 (1913) 110–162, 162–199, 200–209; 94 (1914) 230–262; 96 (1920) 39–61; 132 (1928) 1–26.

[7] О Руску Христофоровићу видети: K. Jireček, *Die mittelalterlische Kanzlei der Ragusaner*, AfSlPh 26–2 (1904) 204–206; Ст. Станојевић, *Дијак, граматик, нотар, канцелар, номик, логотет*, Глас СКА 106 (1923) 59–60.

позицију, салутацију и датум. Сем ових дипломатичких елемената, такође садржи експозицију и промулгацију.

На почетку писма налази се симболична инвокација, на коју се настављају кратка инскрипција и интитулација. Пошто је инскрипција зависила од порекла и положаја особе којој се пише, као и од тренутних односа, од тога је зависило и да ли се адреса налази испред или иза интитулације. У овом случају проста инскрипција се налази на првом месту, а уз име Хрвоја, сем титуле, налазе се и епитети славан и велможан, које су Дубровчани користили углавном за особе на вишем положају. У каснијем обраћању називају га господином и срдачним пријатељем. Сама интитулација, са незнатном разликом, припада дубровачким формуларима с краја XIV века, по којима гласи: **Ми кнезь, властеле и вса опкина града Дꙋбровника**. Ову интитулацију Руско је изменио, уводећи нов формулар у писма, при чему користи епитет владајући. Тако нов формулар који Руско употребљава до краја гласи: **ѡдь владꙋщагѡ града Дꙋбровника, кнеза властель и ѡдь вьсе ѡпкине**. Салутација (**мнѡго почтено поклонѥниѥ**), која се од почетка у Дубровнику користи по правилу у актима, која имају облик писма, наставља се на интитулацију.

У експозицији се износе појединачни елементи који су претходили писању овог писма војводи Хрвоју. Из ње сазнајемо да је Хрвоје послао писмо и нека друга документа у Дубровник, у којима говори да му се краљ Остоја жалио због инцидента у Дријевима, да је слично писмо већ стигло од самог краља, и да Дубровчани моле Хрвоја да их оправда код краља Остоје. У својој одбрани позивају се на бога и богородицу, као сведоке, да не само да нису издали наредбу да се посланство заустави, већ и да је то учињено без њиховог знања. Обећавају да ће пронаћи и казнити кривце за пример да се то не понови, али не наводе врсту казне која ће уследити. Из експозиције сазнајемо и да Дубровчани „не улазе“ у односе између краља Остоје, краља Жигмунда и Турака.

На уобичајну промулгацију **твоꙗ милость за ѡвози да ꙋзна**, наставља се диспозиција, у којој Дубровчани обавештавају великог војводу Хрвоја да је у то време у граду боравио Дмитар Краљевић, који је молио да се не пропусте турски посланици, али да његове молбе нису услишене. Истовремено, Дубровчани се правдају чињеницом да, пошто су пропустили посланство кроз град, нису имали разлога да га задрже на царини у Дријевима.

У ово време односи Дубровника, као поданика угарског краља Жигмунда, и Босне већ су се заоштравали, а босански краљ Остоја радио је на успостављању веза између Турака и Жигмундовог противкандидата на престо, Ладислава Напуљског. Јуна 1403. године избио је и рат. Изгледа да је у тој ситуацији Општина на неки начин непосредно окривљавала Дмитра, поданика угарског краља Жигмунда, као могућег узрочника застоја турског посланства. У пролеће те 1400. године Дмитар је боравио у граду, али не само да би подигао угарски данак, већ и као дипломатски представник свог краља.

На крају писма налази се само датум без потписа. По правилу, дубровачка писма и акта, као и државна, издавана су без потписа, а њихова веродостојност утврђивана је само печатом. Дан у датуму је забележен римским цифрама, месец словима, а година је наведена по хришћанском рачунању времена арапским цифрама.

Просопографски подаци

Велики војвода Хрвоје, 186 (страна), *1*, *3* (редови у издању); 187, *20–21*, *33* – Хрвоје Вукчић Хрватинић био је један од најмоћнијих великаша у држави Котроманића. У овом писму записан је са титулом великог војводе.

Литература: F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902; В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I, Београд 1940; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002; *Стари српски архив* I (2002) 122 (Р. Михаљчић).

Краљ Остоја, 186, *5*; 187, *13*, *20*, *32–33* – Стефан Остоја, босански краљ (1398–1404, 1409–1418).

Литература: F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje*; Г. Шкриванић, *Рат босанског краља Остоје са Дубровником*, Весник војног музеја 5 (1958) 35–60; В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји.*

Краљ Жигмунд, 187, *13* – Жигмунд Луксембуршки, угарски (1387–1437) и чешки краљ, немачки цар (1410–1437). Овде се не наводи поименице, већ се јавља као угарски краљ.

Литература: Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад 1986; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1800.* I, Zagreb 1980; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 122–150, 680. Осталу литературу видети горе.

Дмитар Краљевић, 187, *25*, *26–27* – Дмитар Краљевић, најмлађи син српског краља Вукашина и краљице Јелене, по погибији свог оца, остао је да живи на двору своје мајке, Јелене-Јелисавете. После сукоба са братом Марком, заједно са Андријашем, својим другим братом, одлази у Дубровник, како би подигао депозит свог оца. Након преузимања поклада, јула 1394. године, одлазе у службу код краља Жигмунда. За свог краља Дмитар је вршио дипломатску службу, а од 1401. налази се на месту жупана Заранда и кастелана града Вилагоша. Овом облашћу управљао је у име угарског краља, све до своје погибије 1409. године.

Литература: С. Ћирковић, *Поклад краља Вукашина*, Зборник ФФ у Београду XIV–1 (1979) 153–163; А. Фостиков, *О Дмитру Краљевићу*, ИЧ XLIX (у штампи)

Кнез Михоч, 187, *32* – Михоч Растић (Michael, Micoçius de Resti), син Syme Sclavi de Resti, учествује заједно са братом Марином, од краја XIV века, у решавању дубровачких политичких питања. Посебну улогу браћа имају у дипломатским односима са Босном, Србијом и Угарском, где иду као дубровачки посланици. Још новембра 1388. године, Михоч путује као посланик краља Стефана Твртка I Котроманића Ђурђу Страцимировићу. Од 20-тих година XV века налази се на босанском двору у својству прокуратора, односно управника имовине. Овде се јавља као кнез. Није сигурно када је понео ову титулу, на основу чега и од кога ју је добио. Многи Дубровчани ступали су у службу суседних владара и вршили су различите функције. Добијањем поседа, постајали су страни феудалци. Изгледа да је ову титулу добио због неких поседа у Босни, пошто се и касније бележи као кнез.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 390–392; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји*, 113. О Дубровчанима као страним феудалцима видети: М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, ИЧ IX–X (1960) 139–149.

Установе и важнији појмови

Велики војвода, 186, *1* – Велики војвода заповедао је војводама који су обављали војну службу. Ова титула јавља се за време владавине бана Стјепана II Котроманића (1322–1353). Касније су је носили моћни обласни господари – Хрвоје Вукчић Хрватинић и Стјепан Вукчић Косача.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 96–97 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 137–147.

Кнез у Дубровнику, 186, *2* – Кнез (rector) је највиши званичник општине и председник свих трију већа. Од почетка угарске власти у Дубровнику, односно од Задарског мира (18. фебруар 1358.), на месту кнеза налазили су се припадници најмоћнијих дубровачких патрицијских породица.

Литература: V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1800.* I, 132–136; *Стари српски архив* I (2002) 50 (Н. Порчић).

Господин, 186, *4*, *8–9*; 187, *17*, *20*, *32* – Реч *господин* се у почетку јавља као додатак владарским и другим титулама, а после повлачења Стефана Драгутина са престола, након уговора у Дежеву 1282. године, почиње да се користи као замена за краљевску титулу. С временом добија посебно место у владарској идеологији и постаје део интитулације. Придодаје се не само уз владарске титуле, већ и уз нижа звања.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 121 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, 104–113; *Стари српски архив* I (2002) 52 (Н. Порчић).

Кнез, 187, *32* – Ова титула имала је различити друштвени ранг. Највише је била раширена у средњовековној Босни. Носили су је и Дубровчани, који су за своју службу у Босни добијали поседе.

Литература: М. Динић, *Дубровчани као феудалци*, ИЧ IX–X (1960) 139–149; Р. Михаљчић, *Владарске титуле*, 88–103; *Стари српски архив* I (2002) 125 (Р. Михаљчић).

Топографски подаци

Дријева, 186, *6*; 187, *31* – Трг и царина Дријева налазили су се на ушћу реке Неретве, и протезали су се на великом простору, од леве обале Неретве, преко данашње Габеле, до села Вида. Од 1382. године поново потпадају под босанску власт. У Дријевима се налазила дубровачка колонија, а крајем XIV века као закупац царине јавља се Жоре Бокшић, дубровачки трговац и протовестијар босанских краљева. На почетку своје прве владавине, 1399. године краљ Остоја уступио је извесна права над неретљанским тргом хумској породици Радивојевића. На месту закупника царине, Жору је наследио његов син, нови протовестијар Никола.

Литература: Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987.

Стари српски архив, књ. II, стр. 193–202

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"14"
УДК 091=163.41"14"

Андрија Веселиновић

ПОВЕЉА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА МАНАСТИРУ МИЛЕШЕВИ

(око 1414/1415)

Повељу Милешеви, *манастиру Светог Саве*, деспот Стефан је издао из захвалности за његову духовну заштиту и помоћ у тешком периоду своје владавине, од 1402. до 1413. године. Повеља није датована, али је сигурно издата након што је Србија ушла у мирније раздобље свог развоја, а највероватније 1414/1415. Овом повељом је деспот даровао манастиру Милешеви пет села у области Моравице: два Гугља, Храсно Поље, Шемгоњ и Рупељево. Ова села су била ослобођена у корист манастира војне дажбине *унче* на две године, а свих осталих обавеза на пет година. Повеља је сачувана у оригиналу. Писана је на пергаменту, а потписана је и оверена деспотовим висећим воштаним печатом. После страдања манастира Милешеве крајем XVI века, имала је буран историјат. Данас се чува у ризници манастира Савине код Херцег Новог.

Cette charte a été délivrée à Mileševa, *monastère de Saint-Sava*, par le despote Stefan en signe de reconnaissance pour la protection spirituelle et l'aide accordée dans une période difficile de son règne, de 1402 à 1413. Bien que non datée, il est certain qu'elle a été délivrée après que la Serbie est entrée dans une période moins agitée, et très vraisemblablement en 1414/1415. Par cette charte le despote fait don au monastère de Mileševa de cinq villages sis dans la région de la Moravice : deux du nom de Gugalj, Hrasno Polje, Šemgonj i Rupeljevo. Ces villages sont libérés de l'impôt militaire, *unča,* pour une période de deux ans, et de toutes les autres obligations pour une période de cinq ans. Cette charte est conservée dans son original. Elle est rédigée sur parchemin et porte la signature du despote accompagnée de son sceau en cire suspendu. Après la destruction du monastère de Mileševa vers la fin du XVIe siècle, elle a connu un destin tumultueux. Elle est aujourd'hui conservée dans le trésor du monastère de Saint-Sava (Savina) près de Herceg Novi.

Опис повеље и њен историјат

Оригинал повеље коју је деспот Стефан Лазаревић издао манастиру Милешеви, а који се данас налази манастиру Савина, писан је на пергаменту димензија 42,5 x 30,5 см. На пергаменту су јасно уочљива

оштећења на местима пресавијања повеље. Пресавијање на по три уздужна и попречна прегиба условило је да су оштећени мањи делови пергамента, углавном на уздужним линијама пресавијања (на четири места), на укрштању уздужних и попречних прегиба (на два места) и око горње две рупице за врпцу од печата. На оштећеним местима недостају мали делови пергамента са по неколико слова. Оштећења су новијег датума, настала свакако крајем XIX или почетком XX века. Данас недостајући делови текста у повељи и потпису владара, били су потпуно читљиви у време првих издања из средине XIX века, а прва напрснућа пергамнета на линијама пресавијања тек су видљива на првом факсимилу из 1890, на местима данашњих малих лакуна.

Повеља је исписана тамноплавим мастилом, уставним писмом у 38 редова, укључујући и владарев потпис. Потпис је, као што је и уобичајено, исписан црвеним мастилом у лигатурама. Такође, црвеним мастилом је исцртан стилизовани крст на почетку повеље (симболичка инвокација), затим велики стилизовани иницијал М на почетку текста, и иницијали у самом тексту повеље. У диспозицији, у одредби о поклањању села, све речи су исписане са црвеним почетним словима. Потпис је раздвојен на леву и десну страну, и на обе су по три речи у лигатурама. У средини је већа празнина на којој су пробушене по три паралелне рупице кроз које је провучена уплетена тамноцрвена свилена врпца, на чијем крају је окачен печат.

Диск **печата** је од жутог воска, али је аверсна површина преливена воском црвене боје. На аверсу су утиснути хералдички симболи, уоквирени кружном легендом пречника 7 см. У средини су елементи грба који симболизују јединство грба Немањића и Лазаревића: шлем са плаштом и роговима који се врховима скоро додирују, а између рогова је двоглави орао Немањића. Са обе стране шлема, у пољу је по један љиљан, а у подножју је тространи штит, подељен косом гредом, са по једним љиљаном у свакој половини. Печате са истим или сличним хералдичким елементима Стефан Лазаревић је примењивао од свог проглашења за деспота. Први је на повељи Дубровчанима из 1405, а последњи пред смрт на повељи за Лавру св. Атанасија од 20. јануара 1427. (О грбовима и владарској идеологији деспота Стефана опширније: А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 42–65, сл. 10, 40). Текст кружног натписа је већ у време првог издавања био тешко читљив, али га је тада Ђорђе Николајевић доста добро прочитао. Данас се натпис још слабије разазнаје, али на основу првог и Миклошићевог читања се види да је готово исти на још четири сачувана деспотова

печата (видети: А. Веселиновић, *Држава*, табела на стр, 59). Текст гласи: **Вь Хр(и)ста Б(о)га бл(а)говѣрни и хр(и)столȣбиви г(осподи)нь**[1] **Срьблемь и Подȣнавию деспоть Стѣфань**. На левој страни печат је укосо напукао, а та напрслина је видљива још на снимку из 1890. године.

На полеђини повеље ћирилицом је, црним мастилом, написана белешка у три реда: *Повеља деспота Стефана Високог*. Белешка је из новијег времена, вероватно са краја XIX или почетка XX века. При дну је другом руком и графитном оловком исписано римско I.

Поред оригиналног примерка, у манастирском архиву постоји и један сасвим **модерни препис** повеље. Сачинио га је 19. августа 1938. руски историчар права Мстислав Шахматов, на хартији пресавијеној у табак. Текст преписа је калиграфски, са подражавањем старе ћирилице. Писан је црним мастилом у 56 редова. Обележени су редови оригинала, а оштећени делови текста су углавном погрешно реконструисани. Драстичан пример је име једног од дарованих села: уместо **Х[ра]сно полѥ,** Шахматов је прочитао **Х[во]сно полѥ**. Уочљив пример русификације је разрешење скраћенице **с҃ты** као **свꙗтый**. Истим словима је изнад текста Шахматов ставио регест: *Повеља Деспота Стфана(!), с којом он дарује манастиру Милешеву пет села и ослобађа их од плаћања данака.* Испод потписа, на дну стране је белешка црвеним мастилом: *Са оригинала преписао и научнички обрадио проф. Др. Мстислав Шахматов 19. VIII '38.* На полеђини, другом руком, оловком и писаним словима: *Повеља деспота Стафана Високог(у препису на папиру)*.

Франц Миклошић помиње **још један препис** који је наводно постојао у његово време (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 335). Нисмо успели да му уђемо у траг. Можда је ова Миклошићева белешка последица забуне, јер се опис повеље и печата појавио у пештанском *Србском народном листу* само годину дана после објављивања 1844. (Г[рујић] Н[иканор], *Старина*, Србски народни лист, година 10, бр. 41, 4. новембар 1845, Пешта, 326–327). Још је вероватније да се ради о препису који је начинио Иван Кукуљевић. Он је 1856. посетио манастир Савину и сачинио препис ове повеље, који је, по свој прилици, уступио Миклошићу за објављивање (I. Kukuljević-Sakcinski, *Izvestje o putovanju kroz Dalmaciju, u Napulj i Rim, s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV (1857) 340–341; такође у посебном отиску издатом исте године у Загребу, стр. 36–37).

[1] Читање код Николајевића у првом издању, а за њим се повео и Ф. Миклошић, је непоуздано код ове речи, коју су њих двојица погрешно прочитали као: **всѣемь**.

Историјат ове повеље је веома буран и занимљив. Као доказно средство поседовања поклоњених села од стране деспота Стефана, она је свакао заузимала важно место у ризници манастира Милешеве до краја српске и босанске средњовековне државе. И у првим деценијама и вековима турске власти Милешева, као једно од најважнијих средишта српске духовности и култа светог Саве, некако је успевала да сачува своју ризницу. Али, планови католичких сила крајем XVI века да створе моћну антитурску коалицију и подстакну балканске народе на устанак, донели су прва велика страдања Милешеви. Одношење и спаљивање моштију светог Саве 1594. године је била брутална одмазда због тих тежњи и покушај да се трајно уништи, по турску власт један опасан и разгранати култ. Од тада, па кроз прву половину XVII века, манастир Милешева је у више наврата пљачкан и спаљиван. Пред Турцима, кад год су то могли, монаси су склањали делове манастирских драгоцености. Тако је манастирска ризница растурена на све стране, од малих околних цркава до Хиландара, Фрушке горе, Тврдоша, Пакре и других манастира где су се са народом склањали и монаси. На тај начин је добрим делом формирана ризница манастира Тврдоша у коју је ушла и Милешевска повеља деспота Стефана. Међутим, у турско-млетачким сукобима у оквиру Морејског рата (1684–1699) порушен је и овај манастир. Његово братство са највреднијим драгоценостима се преселило под окриље млетачке власти у манастир Савину 1693. године. Тако је део милешевске ризнице, заједно са овом повељом нашао ново, овог пута трајно боравиште. Ту су са њом дошли у додир и први издавачи: Ђорђе Николајевић, Франц Миклошић и Ватрослав Јагић. Повеља је у два наврата напуштала манастир Савину. Први пут је више од три деценије била у Котору у поседу попа Луке Радонића, који је вратио манастиру 1890. Од 1985. до 2002. повеља је, заједно са другим манастирским драгоценостима била на Цетињу ради конзервације. Међутим, једва је враћена неконзервирана, тако да се и данас налази у ризници манастира Савине са траговима протеклих векова на себи (видети приложену фотографију; опширније о историјату повеље: Ђ. Бубало, *Средњовековне повеље у архиву манастира Савине*, ИЧс 49 (2002) – у штампи).

Ранија издања

Ђ. Николајевић, *Диплома Деспота Стефана Лазарева сина с којом поклања Манастиру Милешево пет села*, Српско-далматински

магазин 9 (1844) 125–127. У првом издању скраћенице нису разрешене, дат је кратак опис повеље и печата са натписом на њему. F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serviae, Bosnae, Ragusii*, Wiennae 1858, 333–335 (репринт: Graz 1964, 71–73); С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 607. Новаковић је, према својој концепцији издавања само делова повеља *са законском снагом*, овде публиковао свега једну четвртину текста повеље, од 23. до 32. реда; Ђ. Трифуновић, *Књижевни радови деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1978, 150–151, 164–165, 204–206 (издање, превод, снимак и коментар).

Фото снимци ове повеље чувају се у Архиву Историјског института у Београду, кутија 12, бр. 74. (снимак В. Мошина, величина разгледнице), и у Збирци Д. Синдика.

Објављени снимци повеље: В. Јагић, *Хрисовуља деспота Стефана*, ГЗМ у Сарајеву 2 (1890) 252–254 (добар факсимил повеље и печата); *Календар Бошњак*, Сарајево 1891 (литографија); Д. Медаковић, *Манастир Савина, Велика црква, ризница, рукописи*, Београд 1978 (сл. 97 – повеља, сл. 109 – печат); Ђ. Трифуновић, *Књижевни радови*, 160–161 (иста, само умањена фотографија као и у претходној публикацији). Фотографију објављену уз наш чланак начинио је М. Муратовић, *Профото* Херцег Нови (исто и уз чланак Ђ. Бубала, ИЧ 49 (2002).

Текст повеље[*]

† Мною ц(а)ріе ц(а)р(ь)ствоуют҄ь, и силніи власти прѣдрьжеть, р(е)че прѣмоу|2|дріимь Соломонѡм(ь) ц(а)рь вѣкѡвомь вьседрьжитель Г(оспод)ь.[2] И понѥже |3| врѣменноѥ сіе ц(а)р(ь)ство приѥхѡм(ь) ѡт крѣпʼкыѥ того роукы и вьсебога|4|тіе бл(а)гости, подобаѥть и подобію того поеліко моцно рожде|5|нʼномоу ѥс(ть)ствоу подобити се, ѡтврьзающомꙋ роукꙋ, и насищаю|6|щомꙋ всако животно бл(а)говолѥніа, ꙗко да не тъкʼмо врѣменно|7|моу семоу ц(а)р(ь)ствію прѣѥмници бꙋдемь, нъ и вѣчномꙋ наслѣ⟨д⟩ници, |8| ѡт ѥже ѡт сꙋдоу бл(а)гооустроѥніа, вьвѣренʼнаго намь слоужʼбон⟨ач⟩еліа. |9| Тѣмʼже и азь иже вь Х(ріст)а Б(ог)а бл(а)гочьстивою вѣрою деспот Ст⟨еф⟩аанъ, |10| и по м(и)л(о)сти Б(о)жіеи господинь Сръблѥмь, пишꙋ сіа вь

---

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

[2] Код Трифуновића: **г(опод)ь**.

свѣдѣ⟨н⟩їе въсѣм(ь). |11| Ꙗко за многоѥ м(и)лосръдїе, и неизгла(гола)н҄нꙋю м(и)л(о)сть с(ве)тыхь господь моих(ь) |12| и хтїторь срьб҄скыхь, с(ве)т(а)го Сѵмеѡна самодрьж҄ца срьбскаго и мѵ|13|роточца и Савы с(ве)т(а)го, великааго ар҄хїеп(ис)к(о)па сръбскаго, иже |14| за многꙋю свою м(и)л(о)стъ ходатаѥ бывше ѡ моѥмь недостоин҄ствѣ къ |15| Г(оспод)ꙋ. И м(о)л(и)твами ихь многажди сп(а)сень быхь, въ мори же и на ⟨с⟩ꙋши, |16| вь ратехь, и вь различныихь нꙋждахь, и нахожденїи ѡт иноплемѣ⟨н⟩ных. |17| Даже и ѡкаан҄нꙋю д(ѹ)шꙋ мою ѡт вратъ сьмрьтныхь вьзрвратише, и м(о)л(и)⟨т⟩ва|18|мы их ѡт в҄сѣхь Творца и Вл(а)д(и)кы вторицею животь дарѡва ми се, до нѥ|19|лиже вь прѣднꙗа[3] изволит ҄се[4] обладающомꙋ животомь и сьмр⟨ь⟩-тїю, |20| Твор҄цѹ и Б(ог)ѹ моемꙋ.

Сихъ великыихь ради бл(а)годѣтел҄с⟨т⟩вїи |21| с(ве)тыхь господь моих, смѣренїю моемѹ принесохь ма⟨л⟩оѥ |22| прино⟨шенїе⟩, приложихь монастирꙋ господина ми с(ве)т(а)го |23| Савы, иж⟨е⟩ вь Милѣшеве, петь с⟨е⟩ль ѹ Моравицах. Имже |24| имена сїа:[5] два Гꙋглꙗ, третїе Х⟨ра⟩сно полѥ, четвръто Шем҄гѡн(ь), |25| пето Рꙋпелѥво. Сътворих҄же и м(и)л(о)сть селѡм(ь) тѣм(ь), ꙗко да им ѥс(ть) свобо|26|да, двѣ годинѣ ѡт ꙋньчь, пет҄же годин(ь) да им҄ ѥ свобода ѡт всѣх ра|27|боть г(о)сп(о)дства ми и малих(ь) и великыих(ь), и ѡт воинице и ѡт градозиданїа, |28| и ѡт всѣх данїи г(ос)п(о)дства ми, кромѣ ꙋнчь. И сокь да не даваю г(ос)п(о)дствꙋ ми |29| тъкмо монастирꙋ милѣшев҄скомꙋ.

И сїе малоѥ приношенїе прине|30|сенноѥ[6] нами, молю егож(е) изволитъ Б(ог)ь по мнѣ сїе г(о)сп(о)дство съдръжати |31| или ѡт сьрѡдникь наших, или кого любѡ ѡт бл(а)гочьстивыих, семꙋ непотво|32|реннꙋ быти, и неразоренꙋ по некоемꙋ наважденїю завистника диавола. |33| Ꙗкож(е) мы не поврѣдихѡм(ь) ни разорихѡм приложенна с(ве)тыми г(о)сп(о)дами ⟨и⟩же прѣ|34|жде нас(ь) г(о)сп(о)дство-

---

[3] Код Миклошића ова реч прочитана: **прѣднїꙗа**.

[4] Миклошић је код ове речи уместо пајерка ставио полуглас.

[5] Речи: **имена сїа** су у првом, Николајевићевом издању прочитана заједно и схваћена као назив села **Менасїа**. Иста грешка је поновљена и у препису Шахматова.

[6] Код Ђ. Трифуновића у овој речи је омашком испуштено друго слово **е**, така да код њега гласи: **принеснноѥ**.

вав҆шїихъ срьбскою землєю. Ѧште ли ж(е) кто дръзнет(ь) сї⟨а ра⟩зѡри|35|ти и потв⟨о⟩рити, таковаaго да разѡрить Г(оспод)ь Б(ог)ь, и пр(ѣ)ч(и)стаа б(о)го⟨мати⟩ |36| и зде и вь бꙋ⟨дꙋ⟩щемь вѣцѣ, въ мѣсто помощи да мꙋ бꙋдет(ь) сꙋ⟨пьрник⟩ъ с(ве)тыи С⟨ѵм⟩еѡнь, и с(ве)тыи Сава.

МИЛ(О)СТ(И)Ꙋ Б⟨ОЖІЄЮ⟩ Г(ОСПОДИ)НЬ СРЬБЛЄМ(Ь) ДЕСПѠТ(Ь) СТЕФ(А)НЬ

Превод повеље

Мноме цареви царују и моћници држе власт, рече кроз премудрог Соломона цар векова, сведржитељ Господ. И пошто смо из Његове чврсте руке примили ово пролазно царство и обилату доброту, приличи уподобити се – колико је то могуће – лику оног рођеног јестаства које, пружајући руку свако живо биће храни врлином, тако да смо наследници не само овог пролазног царства, него и вечнога због добро уређеног повереног нам начелствовања. Стога и ја, благочестиве вере у Христу Богу деспот Стефан, и по милости Божијој господин Србима, пишем ово на знање свима, због многог милосрђа и неизрециве милости свете господе моје и ктитора српских, светога Симеона, самодржца српског и мироточца и светога Саве, великог архиепископа српског, који су ми за многу моју недостојност били заступници пред Господом. И молитвама њиховим много сам пута био спасен на мору и на копну, у борбама и у различитим невољама, и најездама иноплемених. Чак су и моју грешну душу вратили са врата смрти, и молитвама њиховим Творац и Владика свега по други пут ми је даровао живот, све док то и унапред буде по вољи ономе који влада животом и смрћу, Творцу и Богу моме.

Због ових великих доброчинстава свете господе моје, у смерности својој принесох овај мали дар, приложих манастиру господина ми светога Саве, који се налази у Милешеви, пет села у Моравицама, а имена су им ова: два Гугља, треће – Храсно поље, четврто – Шемгоњ, пето – Рупељево. Учиних и милост селима тим – да су две године ослобођена од унче, а пет година да су слободна од свих работа господства ми, малих и великих, и од војнице, и од градозиданија, и од свих данака господства ми, осим унче. И соће да не дају господству ми, него само манастиру милешевском. И молимо онога кога Бог одреди да после мене држи ово господство, било да је од сродника наших,

или који год од благочестивих, да овај наш мали принос не буде покварен и поништен неким искушењем завидљивог ђавола, као што ни ми нисмо повредили нити разорили оно што су приложила света господа која су пре нас владала српском земљом. А ако се неко усуди ово да повреди и поквари, таквога да разори Господ Бог и пречиста Богомати и овде и у будућем веку, и уместо помоћи да му буду противници свети Симеон и свети Сава.
МИЛОШЋУ БОЖИЈОМ ГОСПОДИН СРБИМА, ДЕСПОТ СТЕФАН.

Дипломатичке особености

Формулар. Српска деспотска канцеларија је, исто као и раније краљевско–царска у доба Немањића, користила различите формуларе у издавању повеља. То је зависило од дестинатара, тј. коме је повеља намењена, као и времена када је писана. Формулар ове повеље је карактеристичан по томе што је готово идентичан са формуларом повеље деспота Стефана за манастир Лавру св. Атанасија која је датована годином од стварања света 6923. (1. септембар 1414 – 31. август 1415); видети: А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права XII–XV века,* Београд 1926, 196; *Actes de Lavra IV (actes serbes – S. Cirkovic)*, Paris 1982, 192–193, pl. XI. Исте су иновокација, аренга, интитулација и промулгација. Посебно је карактеристична *аренга* која у оба случаја почиње истим цитатом из Светог писма: **Мною ц(а)рїє ц(а)р(ь)ствоують, и силнїи власти прѣдрьжеть** (Приче Соломонове 8, 15).

Хронологија. Пошто повеља није датована, њени издавачи, као и летература, стављали су је у различите године, најчешће у 1405. При томе углавном нису навођени аргументи за такву хронологију. Иначе, у самом тексту повеље нема ниједног директног наговештаја нити посредног податка који би говорио у прилог 1405. године. Први издавач, Ђ. Николајевић, није ни датовао ову повељу. Опрезни Ф. Миклошић је ставља у широки распон од 1405–1427 (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 333). Ст. Новаковић је без објашњења датује у 1405. годину (Новаковић, *Законски споменици*, 607). Поводећи се за њим, а и за литературом која је до тада углавном узимала ову годину, Ђ. Трифуновић је исто датира (Ђ. Трифуновић, *Књижевни радови*, 206). Хронолошким наговештајима у самом тексту повеље детаљно се бавио Милош Благојевић у раду: *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева*, Зборник Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 165–174. Он је дошао до закључка да *повеља није била издата пре 1413. године, али ни много*

касније. Тада је почео мирнији период Деспотовине, па су самим тим настали и бољи услови за ктиторске активности српског деспота. Прихватајући у потпуности његову аргументацију, опредељујемо се за прецизније датовање, и то у 1414/1415, имајући у виду управо горе истакнуту употребу истог формулара као и за повељу Лаври св. Атанасија из исте године.

Просопографски подаци, установе, термини

Стефан Лазаревић, 197 (страна), *10–11* (ред у издању) – Видети: *Стари српски архив* I, Београд 2002, 138.

Војница (војштатик), 198, *32* – Нова новчана дажбина, уведена у време Деспотовине, намењена за увећане војне потребе. Називана је још и *унча*. Плаћала се у два рока годишње, лети и зими (*летња и зимска унча*) и износила је по 20 динара годишње од домаћинства.

Литература: А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 164–165, 219; *Лексикон српског средњег века*, 97–98 (А, Веселиновић).

Градозиданије, 198, *32* – Радно-војна обавеза зависног становништва у средњовековној Србији. Односила се на обавезу учествовања у изградњи, поправци и одржавању градова, утврђења и осталих фортификационих објеката. Манастирска властелинства су често, нарочито у доба Деспотовине, била ослобођена ове обавезе у корист државе.

Литература: А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 162–163, 168; *Лексикон српског средњег века*, 125–126 (М. Шуица).

Деспот, 197, *10*; 198, *41* – Видети: *Стари српски архив* I (2002) 139.

Соће, 198, *33* – Основна дажбина зависног становништва која се плаћала владару од сваке куће. Могла је бити у натури или новцу: кабао жита у два рока, пола до Митровдана, а пола до Божића; или *перпер динарми* тј. 12 динара годишње. Владари су могли манастирске сељаке ослободити ове дажбине, али је то значило да их више не плаћају владару већ манастиру.

Литература: А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 212–214; *Лексикон српског средњег века*, 683–685 (М. Благојевић).

Унча, 198, *33* – Мера за тежину (1/12 литре). У Србији је то и обрачунска јединица која садржи 20 динара. У доба Деспотовине је представљала и најважнију дажбину, или *данак господски*, тј. војница, која се исплаћивала у два рока према годишњим добима: *унча летња* и

унча зимска. Као и код соћа, деспот је нека манастирска властелинства ослобађао обавеза унче, неки пут од обе, а неки пут само од зимске.

Литература: А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 164–165, 219; *Лексикон српског средњег века*, 762 (М. Благојевић).

Топографски подаци

Моравице, 198, *27* – Област око реке Моравице. Од свог извора под Голијом па до скретања на исток Западна Морава се назива Моравица. Област се у средњем веку јавља у изворима у множини (ou Moravicaxy), почев од времена краља Милутина. Он поклања у Моравицама село Брезову (данас код Ивањице) Хиландару, што је потврдио и цар Душан. Центар ове области, истовремено и седиште моравичких епископа, био је манастир Светог Ахилија (Ариље).

Литература: М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Зборник ФФ у Београду 11–1 (1970) 240 (= *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 69).

Села: два Гугља, Храсно Поље, Шемгоњ и Рупељево су у средњем веку била у околини данашње Пожеге (која је иначе новије насеље и јавља се тек у турским пописима са краја XV века). Данас постоји само једно село Гугаљ, североисточно од Пожеге, а од другог Гугља је остао истоимени потес у атару села Пријановића. Село Храсно Поље је данас село Расна на Ђетињи. Село Шемгоњ се налазило на данашњем потесу Шенгољ, између села Расна, Висибаба и Узићи. Рупељево се налази и данас југозападно од Пожеге. Име је добило свакако по старим рударским окнима, чији остаци постоје и данас. Иначе, сва ова села су убележена у нахији Рујна у првом сачуваном попису Смедеревског санџака из 1476. године.

Извори и литература: М. Динић, *Југозападна Србија*, 240; Исти, *Српске земље*, 69; *Историја Титовог Ужица* I, Т. Ужице 1989, 125–133 (Г. Томовић); А. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије 15. и 16. века* I, Чачак 1984, 64–102, 121–180; Секција Титово Ужице, размер 1 : 25 000; 1 : 100.000, Војно-географски институт, Београд 1959.

Стари српски архив, књ. II, стр. 207–215

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"

Сима Ћирковић

ПОВЕЉЕ КНЕЗА ЛАЗАРА И ЊЕГОВА КАНЦЕЛАРИЈА

(поводом књиге: Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци*. Чигоја штампа, Едиција Повеље, Београд 2003)

Апстракт

Уз приказ издања повеља кнеза Лазара и патријарха Спиридона покрећу се питања о хронолошкој и територијалној дистрибуцији сачуваних повеља и на основу њих реконструише рад кнежеве канцеларије.

Плод вишегодишњег труда професора Александра Младеновића угледао је света у виду обимне и веома лепо опремљене књиге за коју издавач није жалио средстава. Неке од повеља обухваћених овом књигом проф. Младеновић је већ раније појединачно издао и тим парцијалним издањима[1] је наговестио принципе и методологију, које је опширно изнео у Предговору (стр. 10–12).

Језгро обраде сваке поједине повеље чини реконструкција текста, „рашчитавање“ у терминологији проф. Младеновића, за њом следе транскрипција и транслитерација, која омогућава да се стари текст правилно прочита, а затим „слободно језичко осавремењивање“, које мање опрезни писци називају преводом. Веома важно место у издању имају снимци, сви одреда јасни и читки: снимци појединих повеља дати су и из два дела да би били погоднији за употребу.

[1] А. Младеновић, *Три повеље и једно писмо кнеза Лазара (Друга половина XIV века). Текст и филолошки коментар*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 41, 2 (1998) 35–73; Исти, *Повеље кнеза Лазара Хиландару (1379–1390) и властелину Обраду Драгосаљићу*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ 95, Београд 2000, 203–222; Исти, *Две повеље кнеза Лазара Дубровнику (читање текста и осавремењивање језика)*, Словенско средњовековно наслеђе. Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу, Београд 2001, 357–365.

Како нема општеприхваћених принципа едиционе технике за ћириличке изворе какви постоје за латинска и грчка издања, скоро сваки издавач има нешто индивидуално у своме поступку.[2] Проф. Младеновић је сâм образложио свој поступак: скраћенице разрешене, надредна слова спуштена у ред, испуштени надредни акценатски и слични знаци, сем код генитива множине неких именица, али су задржане тачка и запета из оригинала (стр. 10). Издавач је, међутим, интервенисао код великог и малог слова, састављеног и одвојеног писања речи. Унеколико се разликује од принципа који се примењују у овој едицији.[3] Словима исказане бројеве у транслитерисаним и осавремењим верзијама издавач је објашњавао арапским цифрама у загради.

Чињеница да је публикација снабдевена квалитетним снимцима на којима се сваки знак види, ослобађа издавача потребе да опонаша оригинал. Поготову код публикације докумената који се проучавају због садржаја, а не због језичких обележја. Како је едиција намењена разним профилима стручњака, она треба да што је могуће више олакша разумевање садржаја, а за то је веома важна савремена интерпункција уместо старе и недоследне.

Издање појединог документа уоквирено је уводним објашњењима, која претходе тексту као нека врста опширног регеста. Износи се историјат документа, ранија издања, спољашња обележја, али нема дискусије о хронологији и статусу повеље (аутентична, интерполисана, фалсификат). Тако код повеља V и VI нема упозорења о неслагању године и индикта, а код повеље VII није речено да је препис VII Б фалсификат. Реконструисани текст прате филолошки коментари о језичким карактеристикама, необичним облицима, разликама у читању и сл. За реконструкцијом текста следи транслитерација за коју су везани такође филолошки коментари, али и објашњења географских података споменутих у повељи (изразито подробна код Раваничке повеље). Осавремењену верзију прате објашњења личности, установа, појмова, без пона-

[2] Колико су велика колебања у схватањима шта треба да пружи издање ћирилских извора види се из разматрања наших аутора: В. Јерковић, *О издавању старих српских споменика*, Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989, Београд 1995, 139–145; Д. Синдик, *Начин објављивања средњовековних споменика*, Зборник радова. Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности, Београд 1981, 433–435.

[3] Уп. Упутство за издавање исправа у *Стари српски архив*, књ. I, 2002, 207.

вљања. Кад се исти термин појављује у другој повељи читалац се упућује на ону у којој је прво дато објашњење.

Издање садржи 15 аката од којих је сваки добио свој број. Састав збирке је у пуној мери сагласан са каталозима Лазаревих сачуваних и несачуваних повеља које су у своје време приредили Ф. Баришић[4] и В. Мошин.[5] У њиховим прегледима било је 14 сачуваних повеља, а код проф. Младеновића једна више јер је у међувремену објављена раније непозната повеља кнеза Лазара за Лавру.[6] Проф. Младеновић је као и поменути претходници у скупину повеља кнеза Лазара укључио и три патријаршијске потврде, које су непосредно повезане са актима кнеза Лазара. Случај за себе представља акт монаха Доротеја, који је по садржини ктиторски типик, правило за монашку заједницу коју је основао. Од средстава оверавања тај акт има само Доротејев потпис. У свом прегледу Ф. Баришић је овај акт унео као сведочанство о постојању Лазареве повеље за манастир Дренчу. Уношење овог акта оправдава чињеница да он представља карику у ланцу: владарев акт, патријархова потврда, ктиторов типик. У овом случају сачуван је само акт Доротејев, који у себи носи и елементе садржаја претходна два несачувана акта. Загонетно и даље остаје како је овај акт доспео у светогорски манастир Светог Пантелејмона (Русик) и шта је био Доротеј у световном животу.[7] Судећи по величини дарова морао је бити веома богат.

За сваког издавача рукописна традиција представља изазов. У скупини повеља које су ушле у ову збирку та традиција је веома различита. Има несумњивих оригинала, неки од њих у веома рђавом стању, али и случајева да је свака подлога изгубљена као код кнежевог и патријарховог акта за манастир Ждрело у Браничеву, којима су преписи изгорели 1942. Издавачу није преостајало друго до да репродукује постојећа издања уз филолошке коментаре, којима је указао на несумњиве грешке и свесно мењање језика и правописа код ранијих издавача.

[4] Ф. Баришић, *О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона*, Зборник ФФ у Београду 11–1 (1974) 357–377.

[5] В. Мошин, *Самодржавни Стефан кнез Лазар и традиција немањићког суверенитета од Марице до Косова,* О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 13–42.

[6] С. Ћирковић, *Две српске повеље за Лавру*, Хиландарски зборник 5 (1983) 91–100; *Actes de Lavra* IV, Etudes historiques. Actes serbes, Compléments et Index, Paris 1982, бр. 5 и снимак бр. 5.

[7] Покушај В. Петковића, *Ко је био оснивач манастира Дренче*, Старинар 2 (1951) 57–58, није општеприхваћен.

Сличан поступак је проф. Младеновић применио и код прве кнежеве повеље за Лавру светог Атанасија, веома оштећене. Ту су репродукована издања С. Новаковића и Д. Анастасијевића, али је дата и приређивачева реконструкција оног дела који се могао прочитати с фотографије.

Несумњиви оригинали би морала бити два акта патријарха Спиридона са остацима воштаног печата.[8] Занимљив је случај повеље кнеза Лазара за манастир Св. Пантелејмона, која је сачувана у две верзије с једнаким датумом, обе са печатом. Једина разлика је у томе што једна има опис међа, који је дао повода фалсификату. Најзаплетенија је традиција Раваничке повеље сачуване у три верзије. Издавач је изашао с њом на крај репродукујући све три у целини, приказујући табеларно разлике између тзв. врдничког и болоњског преписа, али није претресао изнете хипотезе о њиховом међусобном односу, није објашњавао откуд потпис патријарха Јефрема на болоњском препису. За кориснике је драгоцено што имају пред собом све верзије па могу судити о сличности и разликама. Ово је утолико важније што је у литератури испољена тенденција да се болоњски препис третира као посебна повеља.

Сачувано у овом или оном облику 11 аката потиче из канцеларије кнеза Лазара (три су патријарха Спиридона, једна монаха Доротеја). У томе остатку остатака своје владавине кнез Лазар се неједнако огледа. Целокупно дипломатичко наслеђе кнеза Лазара протеже се у распону од 1375. до кнежеве погибије 1389. Груписање свих сачуваних аката у последњих 14 година биће свакако у вези са чињеницом да је до 1371. врховна власт била у рукама цара Уроша и краља Вукашина.

Територија на коју се односе сачуване повеље уједно показује границе до којих је допирала власт кнеза Лазара. Поклањао је села на обалама Саве и Дунава, а на југу је располагао поседима на Косову и у Метохији. Из једног грчког акта[9] се види да је пресуђивао у спору око Богородице Липљанске у близини подножја Шар-планине. Половина сачуваних кнежевих аката односи се на светогорске манастире Лавру, Хиландар и Русик.

Питање о домашају кнежевих одлука има велику тежину за прастари спор у крилу наше критичке историографије о томе да ли је кнез Лазар као владар Србије настављао изумрле Немањиће, или је био само

---

[8] Уп. Д. Синдик, *Печати поглавара Српске православне цркве у средњем веку*, Спаљивање моштију светога Саве 1594–1994, Београд 1997, 217–221.

[9] М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, Хиландарски зборник 6 (1986) 76–80.

један од обласних господара, чија је моћ почивала на личној снази и на породичном савезу створеном удајом својих кћери.[10] У сачуваним повељама налазили су ослонца заговорници и једне и друге тезе.

Уговорне исправе, које почињу од Стефана Немање, које су потврђивали владари сваке генерације, наставили су Балшићи, па краљ Стефан Твртко. Кнез Лазар се укључио тек 1387. кад се срушио хијерархијски систем Анжујаца, који га је ограничавао.[11] Напоредо са њим уговоре је обнављао и Вук Бранковић исказујући у својој повељи синовљу покорност кнезу Лазару. Препоруке за подизање Стонског дохотка од стране српских монаха из Јерусалима (касније ће то постати „хиландарска свећа“), које су некад издавали цареви, тражене су не од једног, него од три настављача Немањића: кнеза Лазара, Вука Бранковића и Ђурђа Страцимировића Балшића. Лазарева препорука је објављена као бр. IX у овој књизи. И у односу на светогорске манастире традиције царева настављало је неколико великаша: Драгаши у Русику, синови Бранка Младеновића у Хиландару, Кутлумушу и Светом Павлу, кнез Лазар у Лаври и Русику.

Друкчије, међутим, изгледају ствари кад се постави питање о томе ко се налази у улози цара код потврђивања дарова манастирима, чије повеље потврђују патријарси, ко суди у споровима међу властелом и манастирима, чак међу црквеним установама. У улози заштитника цркве кнез Лазар је имао несумњиво првенство у односу на осталу господу.

Судећи по очуваним повељама он то првенство није посебно наглашавао. Остао је са старом титулом *кнеза*, само је попут краљева називао себе *самодршцем* и узео је, такође, владарско име Стефан: Стефан кнез Лазар. Изузетно се у једној повељи (бр. XII) титулише као *велики кнез*. Како су у овој збирци сакупљене све сачуване Лазареве повеље може се закључити да је употреба државно-симболичког имена Стефан ограничена на последњу декаду кнежевог живота и деловања. Тај додатак имену се не употребљава у повељама бр. I–IV, затим X и

---

[10] О историјској улози кнеза Лазара уп. Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић. Историја, култ, предање*, Београд 2001^{3}, М. Благојевић – Д. Медаковић, *Историја српске државности књ. I. Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције*, Нови Сад 2000, 247–261, са старијом литературом наведеном у обе књиге.

[11] Уп. С. Ћирковић, *Косовска битка у међународном контексту*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 9 (1996) 49–68; Исти, *Србија уочи битке на Косову*, Косовско-метохијски зборник 1 (1990) 3–20; Исти, *Старе и нове контроверзе о кнезу Лазару и Србији уочи Косовске битке*, Зборник МС за историју 42 (1990) 7–17.

XIII (акт монаха Доротеја). У потврдама патријарха Спиридона нема доследности: у потврди за хиландарску болницу (бр. VI) говорећи о кнезу у трећем лицу патријарх каже „господина превисокаго кнеза Стефана Лазара“, док остале две потврде не употребљавају име Стефан. Вредна је пажње чињеница да на печату повеље дара за хиландарску болницу (бр. V), која би по индикту била из (6887) 1. IX 1378 – 31. VIII 1379, а по години од Стварања света 6888. била би из 1. IX 1379 – 31. VIII 1380, натпис на печату гласи „кнез Лазар“, док је на кратком писму–препоруци за подизање Стонског дохотка (бр. XIV) од 31. VIII 1388. печат са натписом „Стефан в Христа Бога благоверни кнез Лазар“. Чини се да је промена извршена негде пре 1378–1380. када је још употребљаван стари печат без имена Стефан.

Сва три преписа повеље за Раваницу (бр. IV, А, Б, В) немају име Стефан, а носе различите датуме, врднички и раванички 6889 (= 1. IX 1380 – 31. VIII 1381) а болоњски 6885 (=1. IX 1376 – 31.VIII 1377). Датум Врдничког је млађи од 6888. коју имају кнежева повеља за Хиландар и патријархова потврда, обе са именом Стефан Лазар! Из тога би следило да веће поверење заслужује датум болоњског преписа с којим је у складу потпис патријарха Јефрема.

У начину издавања аката кнез Лазар није следио стопе царева, својих претходника. Називао их је хрисовуљама као некад краљеви, али није употребљавао „слово-формулу“, српску варијанту „логос-формуле“, коју сусрећемо у исправама царева Душана и Уроша. Међу сачуваним актима Лазареве канцеларије нема простагме, која је типичан царски акт, али у повељи за Дубровник (бр. XI) се каже како су посланици замолили „како што им су били записали прва господа вса српска простагме и законе да им господство ми потврди“. Уговорне исправе нису имале облик простагми, које су највише служиле за налоге и наређења. У овом контексту је употребљена у општем значењу повеље, повеленија, како је реч простагма превођена на српски. Тако је названа и Лазарева уговорна исправа.

У веома малом узорку састављеном од 11 аката канцеларије кнеза Лазара заступљено је више врста: даровне повеље, потврдне повеље, уговорне повеље, једна пресуда и једно писмо. Формулари су у великој мери одређени врстом тј. функцијом документа, па би било природно да се у српској дипломатици, коју тек треба разрадити, класификацији докумената и њиховим специфичним одликама посвети највећа пажња.

Најбројније су заступљене даровне повеље (бр. II, IV, V, VII, IX) и оне имају веома сличну структуру. Без изузетка почињу аренгом, а кнежева канцеларија има своје омиљене аренге, како је то истакао В. Мошин у раније споменутом раду. Понављање аренге у српској дипломатици није као у византијској повод за сумњу него знак аутентичности. Следи затим интитулација, о којој је било речи. Експозиција је по правилу кратка и садржи молбу или „спомен“, у ствари, тражење или молбу, а у неким повељама експозиције и нема јер ауктор одмах прелази на своју одлуку. Велики део даровних повеља заузима опис онога што је даровано, што одговара формули пертиненције. При томе се може запазити одређени ред: прво долазе комплекси села и земљишта, па одвојени објекти (тргови, бродови), па дарови у виду годишњег прихода. Код сачуваних даровних повеља имунитетске формуле су ретке (бр. VII), а јављају се код потврдних повеља (I, VIII, док IX нема). У есхатоколу даровних повеља је више разлика, које се овде не могу посебно анализирати. Издање са снимцима пружа погодности за детаљну студију санкције, датума и потписа у којој би посебну пажњу требало обратити угледању на царске акте у белешкама о диктату („господин кнез сам рече у Миливој“ – бр. VIII; „логофет Новак преручи“ – бр. IX).

Потврдне повеље имају готово једнаку структуру, експозиција се код њих редовно јавља, а диспозицију уводе глаголи *утврдих*, *потврдих* или *записах*. Сачувана уговорна повеља за Дубровник (бр. XI) показује много више утицај претходних повеља цара Душана и цара Уроша него обичаје кнежеве канцеларије. Образац који је Душан створио повељом 1349. дословно је поновио Урош, док је кнез Лазар прилагодио своме положају. Овде није место расправи о садржини, али треба нагласити да је повеља кнеза Лазара била све до краја српске средњовековне државе образац за уговорне исправе са Дубровником, поновљена је од стране Вука Бранковића, Лазаревих наследника и касније деспотâ.

Недовршена повеља о судском спору (бр. XV) има све одлике судских пресуда колико их познајемо. Чињеница да је непотпуно сачувана ограничава нас у закључивању, али се може запазити да је у уводном делу опширно испричан претходни поступак са навођењем аргументације парничних страна, схема коју срећемо код византијских и дубровачких пресуда. Иако је у завршном делу стилизована као хрисовуља „записују ... сиј светли хрисовуљ“, ова исправа нема ни аренгу, ни уводне формуле даровних и потврдних повеља. На другој страни,

детаљно набрајање поседа и међа тих поседа приближава ову исправу потврдним повељама.

Мали број повеља, а свакако и њихов формулар, не дају увид у персонал кнежеве канцеларије. Није познат ниједан дијак а забележена су два логотета: Новак из времена око 1380, и Ненада, око 1387.[12] На основу оскудне сачуване грађе не може се поуздано судити о изради и опремању аката који су излазили из канцеларије кнеза Лазара. Употребљаван је више папир него пергаменат судећи по малом узорку из кога се искључују очигледни касни преписи. На пергаменту су повеља за хиландарску болницу, потврда Мусиног поклона Св. Пантелејмону и кнежев поклон истом манастиру. Код ове повеље су и оригинал и интерполисани акт на пергаменту. Акти сачувани у Лаври и Дубровнику (укупно 4) су на папиру. Јаснија је ситуација у погледу писма, где канцеларијски брзопис имамо код 7 аката. Карактеристичан је случај повеље за Св. Пантелејмона: интерполисана верзија је писана уставом насупрот брзописном оригиналу. Употреба брзописа се може у овој канцеларији узети као критериј за препознавање оригинала. С мање убеђености се може рећи да је воштани печат право средство оверавања.[13] Противречи једино повеља за хиландарску болницу која има и несклад између године и индикта. Анализа потписа би заслуживала више пажње него што се може овде поклонити. По примењеној формули потпис је у већој мери уједначен него титула у уводном делу повеље, али није графички једнако обликован.

Из збирки као што је ова могу се упознати документи настали у једном дужем или краћем периоду, код ове збирке у 14 година владе кнеза Лазара. Појединачне документе из збирке историчари морају посматрати и дијахроно, неки од њих су садржајно повезани са ранијим и каснијим документима. Документи из ове збирке се могу сврстати у досјеа по дестинатарима и местима где се чувају. Српски делови досјеа Лавре светог Атанасија и Светог Пантелејмона већ су представљени у ранијим публикацијама. Случај Хиландара је специфичан,[14] у њему нема Лазареве опште потврде свих манастирских поседа, али се у повељи

[12] О њима видети М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века, Властела обласних господара*, Београд 2000, 102–103, 110.

[13] Уп. и Д. Синдик, *Српски средњовековни печати у манастиру Хиландару*, Осам векова Хиланадара, Београд 2000, 229–237.

[14] М. Благојевић, *Кнез Лазар ктитор Хиландара*, Свети кнез Лазар. Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја, Београд 1989, 47–61; М. Спремић, *Бранковићи и Хиландар (1365–1427)*, Осам векова Хиландара, Београд 2000, 71–83.

Стефана Лазаревића из 1405. говори о очевом дару сребра од трга у Новом Брду. Из ранијих повеља је познато да су делови Хиландара (Карејска ћелија, Пирг у Хрусији), имали своје посебне поседе и приходе, болница је добијала дарове њој намењене, али је, колико се види, била повезана са Карејском ћелијом.[15] Хиландарском досјеу треба додати и акте за Обрада Драгосаљића због каснијих повеља о Обраду Декиндићу и поседима који су били одузети и додељени Хиландару.[16] О повељи за Дубровник је већ речено да се мора посматрати и у низу уговорних исправа од Немање до Ђурђа и Лазара Бранковића. Повеље за Ждрело и Раваницу остају усамљене. Одломак једне повеље за Раваницу је препознат у потврди патријарха Арсенија Чарнојевића, па би и њу требало увести међу сведочанства о постојању повеља кнеза Лазара, које је проф. Младеновић прикључио својој збирци (стр. 235–240).

Збирком повеља кнеза Лазара, коју је приредио А. Младеновић, историчари су добили значајно оруђе за рад и подстрек за нова истраживања, нарочито у области дипломатике.

LES CHARTES DU PRINCE LAZAR ET SA CHANCELLERIE
(Résumé)

Cette contribution présente les plus récentes éditions des chartes du prince Lazar et du patriarche Spiridon préparées par Aleksandar Mladenović et pose la question de la chronologie et de la répartition territoriale des chartes conservées, en proposant, ce faisant, une reconstruction, fondée sur l'analyse de ces chartes, de l'activité de la chancellerie du prince Lazar.

[15] С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, Осам векова Хиландара, Београд 2000, 59–70.

[16] М. Благојевић, *Секуларизација хиландарских поседа у средњовековној Србији*, Осам векова Хиландара, Београд 2000, 51–57.

Стари српски архив, књ. II, стр. 217–225

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13/14"
УДК 930.1:929 Благојевић М.

Синиша Мишић

РАД МИЛОША БЛАГОЈЕВИЋА НА ХРОНОЛОШКИМ И ДРУГИМ ПРОБЛЕМИМА СРПСКЕ ДИПЛОМАТИКЕ

Апстракт

Циљ рада је да систематски прикаже резултате рада М. Благојевића на хронолошким, концептуалним и другим проблемима српске дипломатике. Посебно су значајни резултати везани за Грачаничку, дечанске хрисовуље и Хрисовуљу светог Ђорђа. Код већег броја исправа аутор је анализом текста разрешио питање њихове хронологије. Показао је да је низ потписа, на преписима неких повеља, творевина XIX века, и да се морају одбацити.

Милош Благојевић, као један од водећих српских медиевиста и свакако најбољи познавалац социјалне и привредне историје српског средњег века, није се систематски бавио дипломатиком, али је у свом богатом научном опусу, у већем броју радова решавао нека значајна питања српске дипломатике. Бавећи се унутрашњом анализом повеља долазио је до решења која су претходним истраживачима промакла. Циљ овог рада је да скрене пажњу на те резултате који се морају имати у виду при издавању српске дипломатичке грађе.

Још као млад истраживач, проучавајући социјалне и аграрне односе у српском друштву средњег века, М. Благојевић је запазио и упозорио на проблеме читања Грачаничке повеље. Текст ове исправе је написан на зиду и оштећен, па је тешко читљив, а у издању М. Павловића има погрешног читања. Текст на зиду грачаничке цркве темељи се на четири предходне повеље: Стефана Првовенчаног, краља Уроша I, краља Милутина издата 1286–1292 (када је основана Ибарска епископија) и поново краља Милутина 1314–1316. године, када је Бањска претворена у игуманију. М. Благојевић је упозорио да су у издању М. Павловића погрешно прочитани и бројеви па је због тога промењен смисао *за-*

кона Србљем, као и величина појединих казни.[1] М. Павловић је број 6 прочитао као 7, а 9 као 4, чиме је испало да зависни људи (меропси и сокалници) имају два пута мање обавеза од оних које су стварно имали.[2] У ствари, меропси су били дужни да узору укупно 9 мати, од чега три мата бедбом, а сокалници 6 мати, од чега три бедбом. Исте обавезе и једни и други имају на бањском и дечанском властелинству. М. Благојевић је упозорио и на проблем раздвајања појединих одредби, на шта нису довољно пажње обратили ни Ст. Новаковић ни А. Соловјев, па тако није добро ухваћен смисао појединих чланова. Тако је лоше протумачен члан о обавези поноса од стране меропха. Понос треба да носе, до краљевог *стана*, не сви меропси, већ они који имају коња, каквих је било мало. Захваљујући стављању савремене интерпункције, Ст. Новаковић и А. Соловјев су погрешно протумачили одредбу о припремању сена, тако да су одредбу о припреми сена мобом (бедбом), где ће сваки меропх коцком (*ждребијем*) добити део ливаде, ово последње протумачили као локалитет. Разрешавајући низ проблема везаних за Грачаничку повељу М. Благојевић је утро пут једном новом, критичком издању овог значајног дипломатичког извора.

Питање композиције намеће се, слично као код Грачаничке повеље, и код хрисовуље манастиру Светог Ђорђа Скоропостижног код Скопља, коју је дао краљ Милутин око 1300. године. Ова хрисовуља се у много чему разликује од сличних докумената. У њој недостају исцрпни прописи о работама зависних људи, а велики простор заузима потврђивање имунитетских права. Разлог томе је што је краљ Милутин наредио да се из хрисовуља предходних ктитора (византијских и бугарских царева) испишу све стечене привилегије и усагласе са новонасталим приликама. То је био обиман и сложен посао који је радила посебна комисија: студенички игуман Сава, краљев дворанин Никола Опореша и краљев *дијак* Дабиша. Због тога није било могуће унети исцрпне прописе о работама, па се зато позвало на *Закон светог Симеона и светог Са-*

[1] М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 367, 368. На проблеме Грачаничке повеље скренуо је пажњу још у раду *Планине и пашњаци у средњовековној Србији*, ИГ 2–3 (1966) 81 и нап. 91. Цела проблематика је још једном анализирана и продубљена у критичком приказу рада Бранислава Живковића, *Грачаничка повеља*, Београд 1992 (ИГ 1–2 (1994) 106–110).
[2] М. Павловић, *Грачаничка повеља*, Гласник СНД II (1923) 132.

ве.[3] Пошто је хрисовуља резултат компилације одредаба из више хрисовуља, М. Благојевић с правом закључује да се на основу садржаја ове хрисовуље не може градити слика о друштвеним односима широм српске државе, већ искључиво на поседима манастира Светог Ђорђа.

М. Благојевић се у два наврата бавио питањима хронологије дечанских хрисовуља. Још у првој деценији своје научне делатности посветио је један чланак разрешавању проблема везаних за хронологију потврђивања Дечанске хрисовуље од стране краља Стефана Душана.[4] Унутрашњом анализом текста утврђено је да су повеље (па и ова потврда), у којима се у интитулацијама помиње да је краљ *предела грчких или Грка* или *честник* грчке земље, настале 1343–1345. године. Друго, влахе Пагарушане Дечани су стекли тек у Душаново време и то са међом до арханђеловске међе. То су Свети арханђели јер се Пагарушани граниче са њиховим катуном Јанчишта. Пагарушани се, у ствари, највећим делом граниче са имањима манастира Светих арханђела, што значи да је потврда Дечанске хрисовуље издата по почетку формирања арханђеловског властелинства 1343. године. Успешном унутрашњом анализом М. Благојевић је са сигурношћу утврдио да је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу у времену између маја 1343. и пре краја децембра 1345. године. А манастиру је ова потврда била потребна због оснивања арханђеловског властелинства. Двадесетак година касније М. Благојевић се вратио проблемима хронологије дечанских хрисовуља.[5] Ту је извршено прецизно датирање ових хрисовуља. Прва Дечанска хрисовуља није настала одједном, а највећи део посла био је готов пред Велбуждску битку, а повеља је издата после битке 1330. године. Друга и Трећа имају облик књиге и најбитније елементе манастирског практика. Трећа представља ревизију Друге за приближно 15 година колико траје једна индикција. Коначна редакција Друге хрисовуље извршена је у периоду од јесени 1330. до лета 1331. године, са потписом Стефана Дечанског. Испод потписа су *допуне* настале од августа 1331. године до децембра 1337 (смрт Данила II), а вероватно су из 1335. када је до-

[3] М. Благојевић, *Закон светог Симеона и светог Саве*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 130.
[4] М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу?*, ИЧ 16–17 (1970) 79–86.
[5] М. Благојевић, *Челници манастира Дечани*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989, 21–34.

вршено зидање храма. Коначна редакција Треће, како је већ утврдио М. Благојевић, била је између маја 1343. и децембра 1345. године.[6]

Бавећи се проучавањем државне управе у средњовековним српским земљама, М. Благојевић је код низа повеља био упућен да разрешава хронолошке проблеме, са којима се сусретао. Приметио је да је код неких исправа између правне радње и њеног записивања протекло извесно време, па је то побуђивало сумњу у аутентичност ових повеља. Тако хрисовуља цара Стефана Душана властелину Влатку Паскачићу за манастир Псачу на први поглед изазива сумњу јер је издата 25. марта 1358. године када цар Душан више није био у животу (1355). М. Благојевић је показао да је правна радња учињена за живота цара Душана, када је исправа и написана, али је издата тек 1358. године.[7] Исправу је писао логотет Ђурађ, али у тренутку издавања као њен извршилац, односно милосник, појављује се велики логотет цара Уроша Гојко, јер једино он одлуку може да спроведе у дело.

М. Благојевић је скренуо пажњу и на друге исправе у којима је између правне радње и писања или издавања постојао мањи или већи временски размак. Такве су неке од разрешница рачуна Лазаревића, Балшића и повеља Ђурђа и Лазара Вуковића (Бранковића). Две разрешнице рачуна кнегиње Милице и синова су посебно интересантне, јер је између њиховог издавања и регистровања протекло од две до пет година. С. Ћирковић је показао да су разрешнице аутентичне.[8] Код разрешнице Стефана Лазаревића Живулину Станишићу правна радња је извршена 15. јула 1399, али је она издата тек 10. октобра 1404. године, где се Стефан помиње као деспот.[9] Кнегиња Милица је издала разрешницу рачуна Марину или Мароју Лебровићу пред крај лета 1404. године, али је правна радња учињена 23. маја 1402. године.[10] Такође је Ђурађ I Балшић извршио поравнање рачуна са дубровачким трговцима – Думоњом Дворниковићем и Покретом Бенешићем 9, односно 18. јуна 1374, али су обе исправе издате и отпослате у Дубровник у јесен 1376.

---

[6] Исто, 25–26.
[7] М. Благојевић, *Државна управа у средњовековним српским земљама*, Београд 1997, 121, 122.
[8] С. Ћирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, ИЧ 4 (1956) 139–148.
[9] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 190; М. Благојевић, *Државна управа*, 230–233.
[10] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 195; М. Благојевић, *Државна управа*, 230–233.

године, заједно са пропратним писмом у коме се говори да је Ђурађ учинио *милост* Думоњи **прѣге**.[11]

Са сличним проблемом, који је успешно разрешио, сусрео се М. Благојевић и код повеље Ђурђа и Лазара Вуковића (Бранковића) којом они поклањају село Кузмино манастиру Светог Павла на Светој гори.[12] На повељи је датум њеног издавања 14. октобар 1410, који је тачно уписан, али је господин Лазар у то време већ био мртав. Њега су убили Турци 11. јула 1410. године, па је повеља морала бити написана и састављена пре тог датума. У питању је концепт исправе који је састављен у присуству господе Ђурђа и Лазара, свакако пре битке код Космидиона (15. VI 1410). Д. Синдик је тачно приметио да је одлука о поклону села Кузмина донета пре 11. јула 1410, али је из неких разлога ставио да је исправа издата 15. новембра 1410, а треба 14. октобра, пошто тако стоји у оригиналу, који је, у ствари, концепт.[13] Он је написан пре Лазареве погибије и дорађиван после, све до 14. октобра. То се види и по томе што је између редова исправе написано и да се поклон чини и за помен Лазарев. Из концепта се јасно види да је првих 16 редова писала једна рука, а преостала три друга. Исправу је писао Новак *дијак*, а *милосник* је Алекса *дијак*, слично као на хрисовуљи цара Душана властелину Влатку Паскачићу.

Захваљујући пажљивој унутрашњој анализи М. Благојевић је код низа повеља успео да изврши прецизно датирање ових исправа. Повеља којом кнегиња Милица са синовима дарује село Ливочу пиргу Светог Василија на Светој гори датирана је 1389–1405, односно 1394–1402. годином.[14] Благојевић закључује да је поменута исправа издата *у марту 1402. године или нешто раније*, јер се у исправи спомиње *челник Вук* коме Лазаревићи наређују да *отеше* међе селу Ливочи. Исти челник Вук се помиње као *милосник* на једној разрешници 15. марта 1402. године, у Приштини, где су тада били и Лазаревићи.[15] Повељу којом

---

[11] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 107, 108; М. Благојевић, *Државна управа*, 175 и нап. 27.

[12] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 528, 529; М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*, ЗРВИ 21 (1982) 205; Исти, *Државна управа*, 173.

[13] Д. Синдик,*Српске повеље у светогорском манастиру Св. Павла*, Мешовита грађа VI, Београд 1978, 194.

[14] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 262; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 489.

[15] М. Благојевић, *Савладарство*, 191, 192 и нап. 34.

Бранковићи (Гргур, Ђурађ и Лазар) дарују села манастиру Светог Павла Ф. Миклошић и Ст. Новаковић су датирали 1413. годином, а Д. Синдик је предложио 1403–1408. годину.[16] М. Благојевић с правом тврди да је повеља могла бити издата само у периоду 1403–1406. године, када је Гргур Вуковић (Бранковић) политички био активан, јер се потом замонашио и умро 1408. године.[17]

Посебну пажњу привлачи и повеља Бранковића – Гргура, Ђурђа, Лазара и госпође Маре којом они поклањају Хиландару село Ораховац. На препису из XIX века потпис је произвољан а датум је 10. април 1417, када Гргур и Лазар Вуковић нису били међу живима. Овај датум је накнадно стављен и на старији предложак. М. Благојевић је тачно датирање извршио захваљујући познавању судбине Гргура Вуковића. Наиме, он је 1402. године био у татарском ропству и у земљу се вратио 1403. године, што би био terminus post quem наше повеље. Гргур се замонашио после 15. октобра 1406. године и умро као монах Герасим 13. марта 1408. године. Значи повеља је могла бити издата само у периоду између 1403. и 1406. године.[18]

Занимљиве хронолошке проблеме М. Благојевић је разрешавао и када су у питању две повеље деспота Стефана Лазаревића. Повељу којом деспот Стефан поклања Хиландару сто литара сребра Стојан Новаковић је датирао у 1405, што је прилично тачно. М. Благојевић је утврдио да Стефан Лазаревић није издао ни једну повељу самостално за живота мајке Милице. Прву повељу самостално је издао 2. децембра 1405. Из ових разлога ова исправа није могла бити издата пре 1406. Према запису Григорија Хиландарца из 1408. године види се да је Стефан до тада осигурао свој утицај у Хиландару. То нас посредно уверава да је исправа издата пре 1408, а по свој прилици у јесен 1406, када су Бранковићи дали сто унчи сребра хиландарској болници од трга Велика Хотча.[19] Захваљујући пажљивој анализи текста и добром познава-

[16] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 277; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 529; Д. Синдик, *Српске повеље у светогорском манастиру Св. Павла*, 191, 192.

[17] М. Благојевић, *Савладарство*, 204 и нап. 84.

[18] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља – Прилог српској дипломатици*, ИГ 1–2 (1983) 43–52. Уп. Ђ. Бубало, *Повеље Маре Бранковић и синова јој Гргура, Ђурђа и Лазара манастиру Хиландару*, Прилизи КЈИФ 65–66, 1–4 (2001) 75–105. Аутор усваја 1403. годину, али проширује до 1408, што је мање вероватно.

[19] М. Благојевић, *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 165–174. Иначе на повељи Бранковића стоји печат

њу социјалних прилика М. Благојевић је успео прецизно да датира повељу деспота Стефана Лазаревића којом он даје села манастиру Милешеви.[20] У овој повељи се као будући наследници помињу *сродници*, а нема брата Вука, значи да је издата после 1410. године. Ослобађање милешевских села од фискалних обавеза је делимично и временски ограничено, што је карактеристично за последњу деценију деспотове владавине. Пре 1403. ратови са Турцима су га приморавали да се не одриче прихода за војну службу. Зато М. Благојевић закључује да се ова повеља мора датирати са 1413, или најкасније са 1414. годином.

М. Благојевић је посветио једну расправу оним исправама на којима се у потпису појављује титула *господар Срба и Подунавља*.[21] Већину преписа ових повеља начинио је монах Никандар у периоду између 1839. и 1851. године. Он је покушао понегде да реконструише датуме и да обликује потписе, ако их није било, или ако га њихова садржина није задовољавала. Тако у повељи деспота Јована Угљеше, којом он Хиландару даје село Акротир, није било потписа па је додат у XIX веку и гласи: **Во Христа Бога благовѣрнии деспоть Иоаннь Оѵглеша, господарь Серблемь и Подꙋнаю странамь**. У XIX веку је **во** уместо **вь**, а *господар* уместо *господин*. Први део потписа је преузет из интитулације, а други део на основу потписа кнеза Лазара или деспота Стефана Лазаревића. Деспот Угљеша Мрњавчевић 1371. не господари до Дунава, тамо су Растислалићи.[22] Очигледно је да је потпис исконструисан у XIX веку.

Још драстичнији пример је повеља Константина Драгаша војводи Дмитру. Ту су датум и потпис на комаду папира касније налепљени на оштећени део исправе. Година је 1379, када је кнез Лазар потукао Растислалиће и узео Браничево, а место издавања, Приштину, држао је Вук Бранковић. И овде, као и у повељи Хиландару, наглашава се у потпису да је брат деспота Јована, што је конструкција преписивача XIX века.[23] Код друге повеље датум, 1380, одговара времену али се мора проверити. Сличан проблем је и са потписом кесара Угљеше Влатковића на повељи Хиландару. Ту је стављена титула из потписа деспота

на чијем реверсу су приказани Гргур, Ђурађ и Лазар, што је први уочио М. Благојевић. (Видети: *Савладарство*, 204 и фотографија печата).

[20] Исто, 173–174.

[21] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, 43–52.

[22] Исто, 45.

[23] Исто, 46, 47.

Стефана, чији је кесар Угљеша био вазал.[24] На повељи патријарха Саве, којом се потврђују дарови челника Милоша Хиландару, накнадно је додат патријархов потпис. Преради потписа је додато за Милоша *христољубиви и благоверни господар*, што је епитет резервисан искључиво за владаре.[25]

М. Благојевић, је уочио да је потпис и на повељи Вука Бранковића од 21. новембра 1392. године, где се обавезује да ће од своје куће плаћати харач Турцима у износу од 200 унчи, касније додат. У хиландарском архиву чува се и оригинал и препис, а на оригиналу нема потписа. Потпис са преписа су сви досадашњи издавачи додавали.[26] Ту се такође користи израз *господар Срба и Подунавља*, што није могуће, па потпис треба одбацити. Писар није познавао средњовековну терминологију, па је скраћеницу за *милостник* разрешио као *молитвеник*, а израз *од создանија мира* не постоји у средњем веку. Година такође није добро прочитана, па уместо 6901. добијена је 6951 (1442).[27]

М. Благојевић је, бавећи се комплексним проблемима српске средњовековне историје, био упућен на решавање низа проблема из области српске дипломатике. Највећи број тих проблема био је хронолошке природе, али је било и значајних проблема композиције појединих повеља. Захваљујући пажљивој анализи текста и изврсном познавању српског средњег века, М. Благојевић је успешно разрешио све напред наведене проблеме, са којима се сусретао приликом својих истраживања. Свако будуће критичко издавање ових исправа мора имати у виду резултате рада овог истраживача.

TRAVAIL DE MILOŠ BLAGOJEVIĆ SUR LES PROBLEMES CHRONOLOGIQUES ET AUTRES POSES PAR LA DIPLOMATIE SERBE

(Résumé)

Ce travail présente les résultats obtenus par Miloš Blagojević lors de recherches sur les problèmes de datation et autres posés par certains actes de la diplomatie serbe. Concernant la charte de Gračanica et celle de Saint-Georges près de Skopje ce chercheur relève la persistance d'une question ouverte portant sur la datation de ces actes où l'on retrouve des éléments repris de plusieurs chartes antérie-

[24] Исто, 50.
[25] Исто, 50.
[26] *Споменици на Македонија* I, 176 (В. Мошин).
[27] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, 48.

ures. Parallèlement, il attire l'attention sur plusieurs erreurs de lecture et de compréhension du texte survenues lors de l'édition de la charte de Gračanica. Pour ce qui est de la datation des chartes de Dečanski l'auteur propose une chronologie montrant que la troisième de ces chartes a été délivrée entre 1343 et 1345.

S'intéressant à l'administration publique dans les terres serbes M. Blagojević a été amené à résoudre toute une série de questions liées à l'époque de la délivrance de certains actes et à leur authenticité. Il montre ainsi que plusieurs années ont pu s'écouler entre l'adoption d'une décision juridique et son enregistrement par écrit (comme, par exemple, pour la charte de Dušan pour Vlatko Paskačić). De même, il démontre que toute une série de signatures figurant sur des copies de certaines chartes sont des adjonctions de copistes du XIXème siècle, et qu'il convient, en conséquence, de les ignorer.

Стари српски архив, књ. II, стр. 227–247

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 27–242:091(=163.41) "13"

Жарко Вујошевић

СТАРИ ЗАВЕТ У АРЕНГАМА ПОВЕЉА СТЕФАНА ДУШАНА

Апстракт

У раду су истражени динамика и смисао употребе Старог завета у аренгама повеља изашлих из владарске канцеларије, краљевске и царске, Стефана Душана. Највећа пажња обраћена је политичким порукама које аренге по правилу саопштавају кроз теолошке, етичке и књижевно-уметничке форме. Уз помоћ старозаветних и уопште библијских цитата повеља је, као акт изворно политичко-правне природе, добијала и сакрални карактер, док је разноврсна употреба Старог завета омогућавала и изражавање битних тачака Душановог владарског програма и то формулама о природи и пореклу власти (миропомазање, богоизабраност), о легитимитету народа и династије (изабрани народ, Јесејева лоза), као и поређењима владара (Душана) са старозаветним ликовима (Давид, Соломон, Јосиф, Мојсије, Исус Навин).

Међу темама из области дипломатике историчарима су последњих деценија нарочито привлачне оне које се односе на аренге средњовековних повеља. Уводни делови владарских докумената дају богат материјал за разноврсна истраживања: од богословља и књижевности до политичких прилика. Састављачи аренги су се врло често служили Светим писмом да изразе своје мисли, при чему је Стари завет имао другачију улогу од Новог завета. У овом раду покушаћемо да испитамо његово место и употребу у владарским документима који потичу из времена политичког врхунца Србије у средњем веку, времена владавине Стефана Душана. Обиман изворни материјал (45 објављених Душанових повеља са аренгом, од тога 36 српских) пружио је релативно широку основу за једно овакво истраживање. Притом су за нас далеко већи значај имале српске повеље, које, за разлику од грчких, садрже управо *аренге* са њиховим ненаучним, приповедачким или чак проповедничким стилом у коме су били пожељнији библијски и богослужбени изрази него опширно философирање карактеристично за грчке *проемије* (proo¿mion).

Значај аренге је у науци дуго запостављан, али су методе интегралне интерпретације документа које је развила *бечка дипломатичка школа* на том пољу донеле значајне промене. Тако Х. Фихтенау (H. Fichtenau) сматра да аренга у повељи заузима чак најважније место јер се у њој пропагирају државне идеје и развија са њима уско повезано учење о монархијским врлинама.[1] Даље, у својој анализи он представља аренгу као текст који је у равни са литургијом, користећи израз „сакрални језик повеље“ када жели да објасни њен свечани, квазилитургијски тон.[2] Разумљиво је да у састављању аренге значајно место има и Библија, пошто се у средини која носи изразито хришћански печат надахнуће и образложење за сваку идеју и делатност тражи, чак и несвесно, у тој књизи од највишег и неприкосновеног ауторитета. Многобројни библијски цитати и алузије у аренгама повеља врло су речити примери изражавања политичке реалности апсолутним и непромењивим категоријама.

Употребу Старог завета у аренгама можемо посматрати са три аспекта: богослужбеног, теолошког и политичког. За нас је најзначајнији политички аспект, иако не треба занемарити ни друга два, поготову ако се има у виду уска повезаност религије и политике у средњовековном начину мишљења. Литургијски текстови и библијска егзегеза имали су велики утицај на политичку мисао и давали су основу облицима њеног изражавања. Тако је настао језик „политичке теологије“ који налазимо у аренгама повеља и коме главно надахнуће пружа Свето писмо.[3] Библијски узори и поређења били су основно „оружје“ састављача аренги, при чему је било довољно навести само кратак цитат или алузију на неки догађај из Старог или Новог завета, јер су читаоци, одлично упућени у теме Светог писма, лако могли да схвате и усвоје основну поруку, макар и не били свесни њеног актуелно-политичког значења.

Коришћење Старог завета у политичке сврхе одвијало се на две равни, међусобно уско повезане: на једној страни, наглашавао се легитимитет домаће монархије и династије проналажењем сопственог места у „светој историји“ (мотиви Новог Израиља и Јесејеве лозе), а на

---

[1] H. Fichtenau, *Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*, Graz – Köln 1957, 7–29.

[2] Исто, 19; уп. H. Wolfram, *Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden*, Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa, Köln – Weimar – Wien 1999, 4.

[3] H. Fichtenau, *Arenga*, 34–35; уп. D. Bogdanović, *Politička filosofija srednjovekovne Srbije. Mogućnosti jednog istraživanja*, Filozofske studije 16 (1984) 7–28.

другој, тражили библијски узори и модели за истицање дужности и врлина актуелног владара. Притом је Стари завет био погоднији од Новог, јер су његове личности и догађаји били ближи политичкој реалности и владаревим практичним задацима, него што је то била Христова проповед и Његово искупитељско дело.[4] Тако је Стари завет био претежно меродаван у области политике, као што је за Нови завет то важило у области теологије и морала.[5]

Политичка употреба Старог завета је најочигледнија и најдиректнија у случајевима када се узори за политичко деловање траже у ликовима старозаветних праведника. Ти узори могли су имати опште симболичко значење у смислу да су представљали канон врлина које треба да поседује сваки правоверни владар. Али, често се радило и о конкретним захтевима који су стављани пред одређеног владара, и он је тада као своју праслику узимао старозаветну личност која највише одговара његовом тренутном политичком положају и очекивањима. Према хришћанском схватању историје, по коме се сваки догађај уклапа у библијски оквир који почиње од *Постања* а завршава се у *Откривењу*, ниједан владар и ниједно дело не могу бити аутентични док се не препознају у том систему. Старозаветни модели били су веома погодни, јер је према постојећим типовима увек било могуће позвати се на *Јаковљеву* и *Давидову* богоизабраност, *Соломонову* премудрост, *Мојсијево* законодавство, *Јосифову* праведност или ратничке способности *Исуса Навина*, при чему је сваки од ових ликова истовремено поседовао и готово све врлине осталих.

За владавине Стефана Душана догодиле су се најзначајније промене у устројству средњовековне српске државе и Цркве, што је нарочити траг оставило у дипломатичком материјалу, почев од самог изгледа докумената, па до различитих теолошких и политичких порука које саопштавају њихове аренге.[6] Тумачење старозаветних мотива у аренгама омогућава да се употпуни слика о Душановој владарској идеологији и њеним како константним, тако и променљивим елемен-

---

[4] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 187–188.

[5] Ж. Дагрон*, Цар и првосвештеник*, Београд 2001, 68.

[6] О развоју српске канцеларије и постепеном преузимању византијског царског формулара А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, LXXXVIII–XCVIII. Дипломатичке елементе Душанових повеља са аспекта њихове политике према Царству анализира S. Ćirković, *Between Kingdom and Empire: Dušan's State 1346–1355 Reconsidered*, Byzantium and Serbia in the 14th Century, Athens 1996, 110–120.

тима. Ради боље прегледности, излагање смо поделили на неколико целина у којима смо расправљали о појединим облицима старозаветних идеја и формула, битних за формирање идеолошких претпоставки Душанове власти. Притом смо се трудили да истакнемо, када је то било потребно, и њихову међусобну повезаност, као и условљеност претходним развојем српске државе под Душановим „родитељима и прародитељима". У конвенционалној подели мешовитог методолошког приступа, који се кретао, с једне стране, од општег ка појединачном, а с друге, хронолошки, определили смо се за следећи редослед излагања: *мотив светородног корена*, *Давид и псалми*, *Соломон*, *Јосиф*, *Мојсије*, *Исус Навин*.

Изданак светог корена

Градећи култ светородне династије, Немањићи су се од самог почетка служили метафором „лозе", која је имала вишезначну симболику. Једним својим делом она је била везана за старозаветни мотив *Јесејеве лозе*, присутан код нас у сачуваним повељама и црквеном сликарству од времена Уроша I, мада није искључено да је постојао и раније.[7] Јесејева лоза, представљена као пандан родослову Немањића на фрескама Сопоћана, Грачанице и Дечана, свакако је била прва асоцијација при помену светог корена и његових изданака. Користећи се овим формулама, владари Немањићи су у својој политичкој пропаганди постизали неколико циљева: могли су да истакну сопствени легитимитет у наслеђивању престола, да учврсте култ светости династије и да пореде своје порекло са пореклом самог Христа. Све три поменуте намере препознајемо у аренгама Душанових повеља и то употребљаване у зависности од политичког тренутка.

Већ у првом сачуваном документу који је издат по Душановом ступању на власт, у акту игумана Гервасија Карејској келији од 16. 6. 1332,[8] нови краљ се помиње као „добар плод доброг корена" и „благочастиви род свете лозе". У повељи Дубровнику о уступању Стонског рâта од 22. 1. 1333.[9] Душан помиње своје „свете родитеље и прароди-

---

[7] С. Марјановић-Душанић, *Мотив лозе Јесејеве у доба Уроша I*, Зборник ФФ у Београду 18 А (1994) 119–126.

[8] *Actes de Chilandar* II, Actes slaves publiés par B. Korablev, Виз. Врем. XIX (1915), Приложение, бр. 25, 455–456.

[9] Г. Чремошник, *Студије из српске палеографије и дипломатике*, Гласник СНД XXI, Скопље 1940, 1–21.

тење“ (у латинској верзији „progenitores at predecessores nostros illustros“) и у даљем тексту за себе каже да је „праунук, унук, син и истинити наследник њиховог светог корена заповешћу и судом Божијим“. Оба документа имају изузетан значај, први, јер је издат у име братског хиландарског сабора, чија је подршка за Душана могла бити пресудна, а други, јер се њиме нови краљ представљао и западним чиниоцима. Јасна је, дакле, основна намера да се већ на почетку истакне легитимитет Душановог доласка на престо, који је био пољуљан околностима грађанског рата и сукоба са оцем. То закључујемо и због чињенице да у периоду од наредних петнаестак година Душанове аренге ретко садрже мотив светог корена. Додуше, помињање светих предака представља константу, али то можемо схватити пре свега као облик учвршћивања култа светости династије. У повељама издатим пре крунисања за цара Душан само још два пута говори о себи као о изданку светог корена: у повељи за Хрусију из 1336/7.[10] и у повељи старцу Јовану о цркви Св. Петра у Кориши из 1343,[11] када директно пореди изданке Јесејевог стабла са Немањићима.

Мотив светог корена поново постаје актуелан после 1346. и од тада га редовно срећемо у повељама, све до пред крај Душанове владавине. Разлоге за такво поступање сада треба тражити пре свега у Душановој царској идеологији, у чијем оквиру он настоји да се представи као *imitator Christi*.[12] Упадљиво је и истовремено упоређивање Христовог порекла са пореклом српских владара преко лозе Немањића, осликане на зидовима Дечана 1347/48.[13] У аренги повеље Хиландару о селу Лужац од 18. 1. 1347.[14] нови цар за себе каже да је „богонасађени плод у свом роду“ и као своје најважније претке наводи св. Симеона Немању и св. Саву. Везивање за култ ове двојице светитеља карактеристично је и за владавину краља Милутина, чији су политички успеси и претензије на царство представљали главне Душанове узоре у стварању царске идеологије.[15] После Арханђелске повеље[16] у којој Душан као

[10] *Споменици за средновековната и поновата историја на Македониј*а I, Скопје 1975, 351–358.
[11] А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века*, Београд 1926, 125–127.
[12] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 252–253.
[13] Г. Суботић, *Прилог хронологији дечанског сликарства*, ЗРВИ 20 (1981) 130.
[14] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 432–433.
[15] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 160–166. Од својих претходника Душан, осим Немање и Саве, у повељама најчешће помиње управо Милутина. Слич-

„син и наследник светог корена“ помиње Немању и Милутина, устаљује се формула „плод доброг корена“ са поменом Симеона и Саве, присутна у свим аренгама из 1348–1349,[17] са изузетком Повеље уз Законик, где се „богоисповедни родитељи и прародитељи“ не наводе по имену.

Међу царским исправама посебно је по овом питању занимљива повеља манастиру Св. Богородице у Архиљевици из 1349. или 1354. године.[18] Пошто је донета на државном сабору „српске, грчке и поморске земље“, на коме се можда расправљало и о државноправним питањима,[19] аренга ове повеље има изузетан значај за Душанову царску идеологију. У њој се слави „велики Немања“, кога је Бог насадио „као неку лозу доброплодну“ и чији су „прекрасни плодови процветали по васељени“. У овим редовима може се препознати идентификација Немање са праоцем Јаковом, кога је Бог учинио оцем многих народа, давши му обећање речима „цареви ће изаћи из бедара твојих“ (*1 Мој.* 35,11). Ово поређење, које је директно присутно у елементима владарске идеологије прве генерације Немањиних наследника, касније је изгубило на актуелности,[20] али је у тренутку издавања Архиљевичке повеље Душан имао потребу да је се присети када је у аренги давао неку врсту образложења свог политичког положаја.

У повељама издатим почетком педесетих година мотив светог корена изостаје, да би се поново појавио још само једанпут, у повељи

но се може запазити и у црквеном сликарству. Примери су тзв. „скраћена хоризонтална лоза Немањића“ у Белој цркви у Карану из 1340–42. и представа лозе у Дечанима у којој ова три представника династије имају најзначајнија места. Уп. о „скраћеној лози“ В. Ј. Ђурић, *Историјске композиције у српском сликарству средњега века и њихове књижевне паралеле*, ЗРВИ 10 (1967) 145.

[16] *Споменици на Македонија*, III, Скопје 1980, 342–406.

[17] Реч је о повељама: Св. арханђелима у Јерусалиму од 29. 4. 1348. и 8. 3. 1350 (В. Мошин, *Повеље цара Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на скадарском острву Врањини*, Археографски прилози 3, НБ Србије, Београд 1981, 7–36), Карејској келији за Косориће, издата у Прилепу 1348 (*Actes de Chilandar* II, бр. 39, 498–501), Општа хиландарска повеља из 1348 (*Споменици на Македонија* III, 425–446), Хиландару за Потолиново из 1348 (А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 132–135), Повеља уз Законик од 21. 5. 1349 (Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1960, 83–86; превод 142–144), Св. Пантелејмону од 12. 6. 1349 (*Акты русского на Святом Аθоне монастыря Св. великомученика и целителя Пантелеймона*, Киевъ 1873, 351–355).

[18] *Actes de Chilandar* II, бр.43, 510–513.

[19] Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, 140–141.

[20] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 191–197.

Хиландару о цркви Св. Николе у Псачи од 25. 3. 1355,[21] где Душан за себе каже да је „процветао као плод Божијег насада у свом отачаству". Овај случај даје нам за право да мотив светог корена означимо као један од константних елемената Душанове владарске идеологије, дакле од 1332. до 1355. године. Ипак, треба посебно означити два периода у којима је овај мотив имао нарочити значај. Као што се могло видети у претходном излагању, први период био је непосредно по Душановом ступању на власт, дакле године 1332–1333, када је требало оправдати насилно преузимање престола и нагласити легитимитет новог владара. У другом периоду, 1347–1349, пошто се Душан крунисао за цара, мотив светог корена уклопио се у елементе изграђивања царске идеологије.

Давид и псалми

Као и његови претходници, Душан је увек имао пред собом узорни лик Давида, миропомазаног владара Изабраног народа, пророка и псалмопевца, старозаветну префигурацију Христа. Управо повеље показују сву разноликост у препознавању Давидових карактеристика, јер се он у њима наводи као „цар и пророк", „учитељ", „свети псалмиста", „богоотац" итд.[22] Директна поређења владара Немањића са Давидом налазимо у биографијама,[23] док се у повељама она изражавају по правилу кроз псаламске цитате. С друге стране, ти цитати могли су да се користе и као општеприхваћене мудрости и препознатљиве пароле, које су биле стално присутне у свести средњовековног човека услед њиховог понављања на богослужењу и велике популарности Псалтира међу верницима. Стиче се утисак да се псаламски стихови у повељама појављују често и без намере да буду цитирани, просто зато што је писац на њих навикао.[24]

И док у византијским проемијама цитати из псалама имају веома јасно место у оквиру текста или у односу на диспозитивни део, као у случајевима када се неки законодавни акт уводи стиховима „Мрзим

---

[21] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 155–157.

[22] С. Станојевић – Д. Глумац, *Свето писмо у нашим старим споменицима*, Београд 1932, XVI–XVII.

[23] О Душану у том смислу пише Данилов настављач, *Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила*, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 219; превод, Л. Мирковић, *Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила*, Београд 1938, 166.

[24] С. Станојевић – Д. Глумац, *Свето писмо*, X–XI.

на лаж и гадим се на њу, љубим закон твој" (*Псал.* 119,163) или „Јер је Господ праведан, љуби правду; лице ће његово видјети праведници" (*Псал.* 11,7),[25] у српским аренгама је реч о наизглед насумице одабраним цитатима, који се савршено уклапају у литургијски језик повеље. Ипак, ако се обрати пажња на избор псалама употребљених у одређеним аренгама, могуће је издвојити неколико типова цитата помоћу којих се саопштавају различите поруке.

За Душана, као и за друге владаре, Давид је могао бити узор најпре када су у питању општехришћанске врлине кроткости, смерности и оданости Божијем закону. Онај који је поседовао те врлине могао се представљати као изабраник и миљеник Божији, што је Душану било нарочито потребно с обзиром да је његов легитимитет као владара почивао управо на формули о „Божијем изабрању". У својим аренгама, од почетка до краја владавине, он кроз неколико цитата наглашава те особине и то константно, независно од политичког тренутка. У овај тип спадају псалми у којима се Бог слави, или Му се изражава оданост и захвалност за доброчинства. Пронашли смо девет оваквих стихова из различитих псалама у свим Душановим аренгама.[26]

У средњем веку посебно цењена врлина била је испуњеност страхом Господњим. Она је у Старом завету наглашена на више места, не само у псалмима, него и у *Причама Соломоновим* (нпр. 1,7; 3,7) и у *Књизи проповедниковој* (гл. 3; 8,12–13; 12,13). И као што у биографијама и повељама свих Немањића налазимо примере угледања на ову Давидову особину, тако и Душан у две своје повеље истиче да се томе научио од својих претходника и од „пророка Давида". У повељи манасти-

[25] Примери у H. Hunger, *Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden*, Wien 1964, 197–198. Стихови су цитирани према Даничићевом преводу Светог писма Старог завета.

[26] Стихови гласе: „Господе, омилио ми је стан дома твојега и мјесто насеља славе твоје" (*Псал.* 26,8); „Душа се моја прилијепила за тебе... " (*Псал.* 63,8); „Диван си, Боже, у светињи својој!... " (*Псал.* 68,35); „...Дајте Господу славу и част. Дајте Господу славу према имену његову. Носите даре и идите у дворе његове" (*Псал.* 96,7–8); „Ко ће исказати силу Господњу?... " (*Псал.* 106,2); „Шта ћу вратити Господу за сва добра што ми је учинио? " (*Псал.*116,12); „Како су слатке језику мојему ријечи твоје, слађе од меда устима мојима! " (*Псал.* 119,103); „Подижем очи своје ка горама, одакле ми долази помоћ. Помоћ је мени од Господа, који је створио небо и земљу" (*Псал.* 121,1–2); „Хвалу Господу нека говоре уста моја и нека благосиља свако тијело свето име његово увијек и без престанка" (*Псал.* 145,21).

ру Св. Петра и Павла на Лиму од 25. 10. 1343.[27] говори о својим „родитељима и прародитељима", којима је Бог помагао као што је прорекао Давид: „Вољу испуњава Господ онима који га се боје и њихову молитву услишује" (парафраза *Псал.* 145,19). У Арханђелској повељи из 1347/48, изражавајући наду у помоћ Господњу, наводи познати стих „Служите Господу са страхом и радујте се с трепетом" (*Псал.* 2,11).

Неки цитати употребљени су као прикладне изреке у вези са садржајем текста аренге, некад са политичком, некад са теолошком поруком. Аренга повеље Дубровнику из 1333. почиње псаламским стихом „С неба гледа Господ, види све синове људске" (*Псал.* 33,13), а наставља се исказом да Бог као врховни владалац помаже онима који се уздају у њега, па је тако изабрао и прославио Душанове претке и сада њега самог поставио да влада. Није, дакле, случајно што Душан аренгу у којој објашњава легитимитет свог доласка на престо „судом Божијим" започиње речима које описују свемоћ Божију и представљају Га као апсолутног Судију, који активно уређује земаљски поредак. Стихови из Арханђелске повеље „Господа заволеше оци наши и у њега се уздаше. Уздаше се и спасли су се" (парафраза *Псал.* 22,4–5) служе као увод у мотив *imitatio maiorum*, јер се у даљем тексту хвале Душанови претходници, посебно Симеон Немања, Сава, Стефан Првовенчани и Милутин. Често цитираним стихом „Господе, омилио ми је стан дома твојега и мјесто насеља славе твоје" (*Псал.* 26,8)[28] Душан је, поред врлина о којима је горе било речи, изражавао и веома битну тачку владарског програма: своју љубав према црквама и жељу да брине о њима. На крају, у област богослужбено-теолошке употребе можемо убројати стих „Стаде царица у позлаћене хаљине обучена и преукрашена" (парафраза *Псал.* 45,9,13) из опште хиландарске повеље, у делу аренге који је посвећен Богородици, заштитници храма и самог Душана.[29]

[27] А. Соловјев, *Кад је Дечански проглашен за свеца?*, Богословље IV, Београд 1929, 295–298.

[28] У повељама Хиландару за Св. Николу у Врању из 1343–45 (А. Соловјев, *Повеља краља Душана о манастиру Св. Николе у Врањи*", Прилози КЈИФ VII, св. 1–2, 1927, 107–115), четвртој (хронолошки) Трескавцу из око 1344–45 (*Споменици на Македонија* IV, Скопје 1981, 137–153), Општој хиландарској и у повељи о оснивању Лесновске епископије из 1347/50 (Архимандрит Леонид, *Хрисовуља цара Стефана дата у Скопљу 1347 којом се оснива епископска столица у Леснову*", Гласник СУД X, св. XXVII, Београд 1870, 287–296).

[29] О илустрацијама овог псалма у Трескавцу видети *Споменици на Македонија* IV, 48–49. Занимљиво тумачење 45. псалма даје И.Ћирић, *Песма о цару и невести. Превод и тумачење 44 (45) псалма*, Богословски гласник XIII (1908) 129–136.

Често поређење немањићких задужбина са Сионом такође има основу у угледању наших владара на Давида. Оно нарочито долази до изражаја када је у питању Хиландар, који је требало да буде симболично место спасења за српски народ, као што је то била за Јевреје Давидова тврђава крај Јерусалима.[30] Мотив Сиона налазимо и у три повеље краља Душана. Први пут, у повељи Хиландару о цркви Св. Николе Мрачког из 1339,[31] Душан помиње „Нови Сион и Други Јерусалим", вероватно желећи да га упореди са Хиландаром, и у продужетку парафразира стих *Псал.* 68,35 речима „јер је диван Бог у светињи својој, Бог Израиљев". У две повеље манастиру Трескавцу, из око 1342.[32] и из око 1344–45, лепота овог храма, посвећеног Богородици, пореди се са лепотом Сиона, кога „и свети апостол Павле назива црквом" (прва повеља). Душанова љубав према црквама посебно долази до изражаја у повељи из 1344–45, у којој се мотив „Сиона и Другог Јерусалима" комбинује са стиховима *Псал.* 68,35 и *Псал.* 26,8. Ове поруке имале су циљ и да за српски народ обезбеде место у светој историји, представљајући га као „Нови Израиљ", а његовог вођу Душана као „Новог Давида".

За Душана је у политичком смислу Давид најпре могао бити узор као миропомазани изабраник Божији, који испуњава Божију вољу, за разлику од свог претходника Саула.[33] У једном типу Душанових аренги, често присутном у периоду 1343–45. године, налазимо формулу „помазање од Бога посредством анђела" којом Душан објашњава

---

[30] С. Марјановић-Душанић, *Хиландар као Нови Сион Немањиног отачаства*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура (Научни скупови САНУ, књ. XCV, Одељење историјских наука, књ. 27), Београд 2000, 17–24.

[31] А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, Прилози КЈИФ IX, Београд 1929, 16–18.

[32] *Споменици на Македонија* IV, 175–185.

[33] После победе над Амаличанима, Саул је изгубио наклоност Божију преступивши Његову заповест. Њега тада почиње да узнемирава „зли дух" и он гони Давида, на кога је прешла милост Господња и који је у међувремену помазан за цара, са намером да га погуби. Избегавши све замке и показавши се више пута великодушан према свом прогонитељу, Давид је Божијом помоћу ипак дошао на власт после Саулове погибије у рату са Филистејцима (Уп. 2 *Сам*. гл.15–31). У овој причи могу се уочити неке сличности са догађајима између битке код Велбужда и Душановог ступања на престо. Иако нисмо пронашли примере директног упоређивања Душана са Давидом, односно његовог оца са Саулом у овом смислу, претпостављамо да је у свести савременика оваква паралела могла да постоји.

свој долазак на власт.[34] О томе да је ово било основно начело његовог владарског легитимитета већ је било речи.

Закључујемо да су Давидове особине, изражене пре свега кроз лепоту и мудрост псалама, биле један од сталних и главних узора за стварање Душановог владарског идеала. Изнети примери показују да је од свих старозаветних ликова Давид у себи носио најразноврснију симболику, због чега је и био омиљена праслика средњовековних владара. Ипак, примећујемо да у Душановим аренгама псаламски цитати временом постају ређи, тако да их у периоду после 1348. године налазимо само још два пута и то у повељи о оснивању Лесновске епископије, која је могла бити састављена и 1347. по узору на Арханђелску, и у повељи Хиландару о цркви Св. Николе у Псачи, написану према старом обрасцу. О одсуству старозаветних мотива уопште, карактеристичном за Душанове касније повеље, биће посебно речи на крају рада.

Премудри Соломон

За владавине цара Соломона стара јеврејска држава доживела је врхунац своје политичке и економске моћи.[35] Због тога је овај владар у јеврејском предању, које се пренело и на хришћанске народе, постао оличење државничке мудрости. И не само државничке, већ и свеопште мудрости коју је добио од Бога, не тражећи од Њега ништа друго по доласку на власт (уп. *1 Цар.* 3,9–12; 5,29–34). За ризницу Соломонове мудрости сматране су старозаветне књиге са философско-поетским садржајем, чије му је ауторство приписивано кроз цео средњи век: *Прича Соломонових*, *Књиге проповедникове* и *Песме над песмама*.[36] Узор вла-

[34] Реч је о повељама: Старцу Григорију за Св. Петра у Кориши од 19. 5. 1343, Хиландару за Хрељине прилоге, највероватније из 1343 (*Actes de Chilandar* II, бр. 27, 458–461), Хрусији за Куцово и Гајдарохор од 1.1.1345 (*Споменици на Македонија* I, 359–362) и Хиландару за Рудлов прилог (*Actes de Chilandar* II, бр. 35, 481–483). О средњовековном схватању улоге анђелâ у Старом завету, А. Радовић, *Тумачење Старог завета кроз векове*, Београд 1979, 39.

[35] Соломонова историја описана је у *Првој књизи о царевима* (гл. 1–11) и поново у *Другој књизи дневника* (гл. 1–9), овде у идеализованом облику.

[36] Доказано је да Соломон није могао написати *Књигу проповедникову* и *Песму над песмама*, док је његово ауторство *Прича Соломонових* у најбољем случају само делимично. Уп. З. Косидовски, *Библијске легенде*, Београд 1964, 378–382.

дарима Соломон је био и као градитељ Јерусалимског храма, посебно као онај који је „довршио недовршено свога оца“.[37]

Душаново угледање на Соломона у повељама се препознаје кроз веома често (седам пута) цитирано место из *Прича Соломонових*, када се сама мудрост обраћа људима и нарочито владарима речима „Мном цареви царују и владаоци постављају правду“ (*Прич.* 8,15).[38] Ова изрека била је веома популарна у хришћанском свету, па је налазимо у повељама како византијских царева, тако и западних владара.[39] Колико је она била усвојена у српској средини, сведочи и чињеница да је у Душановим повељама најчешће срећемо као парафразу у разним варијантама, при чему се Соломоново име помиње само једном (повеља о Св. Николи Мрачком), једном се каже да су то речи „пророка“ (повеља Св. Петру и Павлу на Лиму), док се у осталим случајевима цитира сама „мудрост Божија“ (осим у повељи Дубровнику, где се изрека не наводи као цитат). У редоследу појављивања одређених варијанти покушали смо да уочимо неке правилности. Почетак је увек исти, мудрошћу „цареви царују“, али у другом делу реченице долази до промена које су условљене Душановим политичким положајем. Исказ у наставку „...и кнезови владају земљом“ јавља се само у краљевским повељама (Дубровнику, Св. Петру и Павлу), док се у царским „кнезови“ не помињу, већ се на прве речи додаје „...и скиптри им се утврђују“ (Карејској келији, Општа хиландарска, Хиландару за Потолиново). Мотив „силни пишу правду“ налазимо у свим царским повељама и он би могао да се веже за идеју да је цар дужан да доноси законе.

Соломонова мудрост надахнула је Душана и у двема повељама из 1336/37. године. Реч је о повељама Хиландару о манастиру Св. Ђорђа у Уложишту[40] и пиргу Хрусији о цркви Св. Богородице у Липљану,

[37] *Живот Светога Симеуна и Светога Саве од Доментиана*, изд. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 65; превод, Л. Мирковић, *Живот Св. Саве и Св. Симеона*, Београд 1938, 275.

[38] Реч је о следећим повељама: Дубровнику од 22. 1. 1333, Хиландару за Св. Николу Мрачког из 1339, Св. Петру и Павлу на Лиму од 25. 10. 1343, Карејској келији за Косориће из 1348, Општој хиландарској из 1348, Хиландару за Потолиново из 1348. и Св. Пантелејмону од 12. 6. 1349.

[39] Уп. H. Hunger, *Prooimion*, 120. и H. Fichtenau, *Arenga*, 208, нап. 1. На основу прегледа библијских цитата у српским повељама по С. Станојевић – Д. Глумац, *Свето писмо*, Фихтенау закључује да је Прич. 8,15 једини који се чешће јавља и у аренгама на Западу.

[40] *Actes de Chilandar* II, бр. 26, 457–458.

у којима препознајемо мотиве из *Књиге проповедникове* о празнини („таштини“) и пролазности овоземаљског живота. У аренги прве повеље, иначе писаној у изразито покајничком тону, Душан уопштено говори како је спознао „многе бурне метеже овог празног и пролазног живота“, па због тога следи учење и добра дела својих „светих родитеља“ да би имао „користи за душу“ и „побегао од различитих ђаволских замки“. У другој повељи изричито помиње „речи премудрог Соломона: ’Таштина над таштинама, све је таштина’ (*Проп.* 1,2)“,[41] објашњавајући сличне мотиве за угледање на свог деду Милутина.

На пољу практичног деловања Соломон је Душану био узор као „испунитељ неиспуњеног“, који је остварио намеру свог оца Давида да подигне Јерусалимски храм (уп. *1 Цар.* гл. 5–8). Мотив „испуњења неиспуњеног“ јавља се често у Душановим повељама, некад као жеља да се „доврши оно што не достигоше да заврше моји свети родитељи и прародитељи“,[42] а некад као ктиторска формула „допуњавања онога у чему оскудева тај и тај храм“ (устаљени текст у повељама из 1348). Али док за овакво поступање Душанов узор није морао бити баш Соломон, с обзиром на то да су поновна успостава закона, побољшање и допуна онога што недостаје важиле као општехришћанске врлине европских владара,[43] поређење са Соломоном постаје очигледно у случају довршавања градње Дечана.

Градњу Дечана започео је Стефан Урош III 1327, а довршио његов син 1335. године.[44] О двојном ктиторству манастира говори још његова оснивачка повеља из 1330. године,[45] а оно је посебно наглашено у живопису цркве који је завршен такође у Душаново време, 1347/48. године.[46] Ту су као пандани двојици ктитора представљени

[41] У старословенском тексту уместо речи „таштина“ стоји „сујета“. Да није у питању данашње значење те речи, показује јеврејско „хабел“ и грчко „mataiothv“, оба са основним значењем „дим, пара“ у библијском тексту.

[42] У повељи старцу Јовану за Св. Николу Мрачког из 1342 (*Actes de Chilandar* II, бр. 31, 471–473) и у повељи Св. Богородици Хтетовској из око 1343 (*Споменици на Македонија* III, 306–322).

[43] За Византију уп. H. Hunger, *Prooimion*, 103–123.

[44] *Историја српског народа* I, Београд 1994², 643.

[45] П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1986, 303.

[46] *Историја српског народа* I, Београд 1994², 643.

Давид и Соломон, при чему се Душан, као довршитељ очевог храма, изједначава са Соломоном.[47]

На основу претходног излагања закључујемо да је пример Соломона имао велики значај за формирање Душановог владарског идеала, у свим раздобљима његове владавине. И док се позивање на Соломонову мудрост кроз библијске цитате може протумачити и као опште место, дечански живопис јасно говори о Душановим намерама да се поистовети управо са најмоћнијим старозаветним царем.

Прекрасни Јосиф

Као невини страдалник, који Божијом милошћу ипак побеђује непријатеље и долази до велике моћи, Јосиф је често представљан као узор владарима Немањићима. За разлику од Немање и Стефана Првовенчаног, Душан није могао да се позове на конкретне околности Јосифовог сукоба са браћом, али се неколико пута поредио са ликом популарног старозаветног праведника, користећи општа места у његовој судбини.[48] Управо примери Душановог поређења са Јосифом показују на који начин су старозаветне приче прилагођаване потребама политичког тренутка.

Непосредно по доласку на власт, Душан је свакако био оптерећен догађајима везаним за свој сукоб са оцем.[49] О томе сведоче и аренге његових повеља издатих у првих десетак година владавине, од којих већина одише покајничким расположењем. Ипак, било је потребно оправдати преузимање престола насилним путем и за то је најприкладније било поређење са Јосифом. У повељи Хиландару о цркви Св. Николе у Добрушти из 1332–34. године[50] Душан први пут описује своје невоље са оцем, наглашавајући да му је у тим догађајима помогао св. Никола. Иако се Јосифово име изреком не помиње, Душанове речи да је отац хтео да га баци у „ров погибељни“ асоцирају на Јосифову судби-

[47] О широј симболици дечанских портрета видети G. Babić, *Les portraits de Dečani représentant Dečanski et Dušan*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989, 279–285.
[48] Историја о Јосифу описана је у *Првој књизи Мојсијевој*, гл. 37–50.
[49] Стефан Дечански је умро у заточењу убрзо после преврата под неразјашњеним околностима. Извори о томе говоре различито; неки апострофирају Душана као искључивог кривца, а неки кривицу пребацују на властелу. Преглед мишљења о смрти Дечанског даје М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, Историјски записи 41 (1979) 5–69, пос. 66–68.
[50] *Actes de Chilandar* II, бр. 19, 437–439.

ну.[51] Да се радило о поређењу са Јосифом, закључујемо не само по општем опису, по коме је узрок свега био ђаво, већ и по даљем тексту који се појављује и у Повељи уз Законик, где се Душан изричито позива на старозаветну причу („да не будем наследник столу отачаства мога“).

Први пут директно, Јосиф је поменут у повељи Хиландару о цркви Св. Николе у Врању из 1343–45. године. Као и у претходном случају, Душан се захваљује св. Николи, који му је помогао да се избави од очеве неправедне осуде. Паралелу са причом о Јосифу налази у намери очевој да га, подстакнут „наговором ђавола и злих и покварених људи“, протера у туђу земљу, „као што су и Јосифа браћа продала и бацила у јаму и нашао се заточен у туђој земљи“. Своје спасење Душан описује уопштено: Бог, који не оставља оне који се у Њега уздају, избавио га је из „паклене јаме“ и заштитио од свих непријатеља.

У изгубљеном делу Арханђелске повеље из 1347–48, у коме Душан, по свој прилици, износи аутобиографске податке, такође се могло налазити поређење са Јосифом. На такав закључак упућују први сачувани редови после велике лакуне, у којима срећемо познати мотив „да не будем наследник отачаства мојега“.

Најопширније и најсложеније Душан се са Јосифом пореди у Повељи уз Законик од 21. 5. 1349.[52] Описујући очево непријатељство, које је изазвао ђаво „посејавши лукаве речи посред људи отачаства нашег“, он се сећа да је „исто тако у давнини бедни ђаво разбеснео браћу синова Јаковљевих на прекрасног Јосифа“, кога су затим продали у туђе земље „да не буде наследник земље оца свога“. Али, као што ни Јосифа Бог није оставио, тако је и Душана спасао несрећа. И док се у претходним случајевима поређење Душана са Јосифом на овом месту завршава, Повеља уз Законик развија на том плану још једну тему, у овом историјском тренутку много значајнију. Душан сада користи Јосифов пример када описује свој успон до царске титуле: „Као што је и прекрасног Јосифа оснажио мудрошћу и поставио га за цара многим народима..., тим начином, по Својој милости, и мене је преместио од краљевства на православно царство.“ Тако је у старозаветном праузору

[51] И Јосифа су браћа бацила у ров (јаму). Реч „ровъ“ у значењу „јама“ налази се у старословенском преводу *1 Мој*. 37,24. Уп. *Речник црквенословенскога језика*, израдио С. Петковић, Сремски Карловци 1935, 222.
[52] Уп. С. Марјановић-Душанић, *Елементи царског програма у Душановој повељи уз „Законик*“, Прилози КЈИФ, књ. LXV и LXVI, св. 1–4 (1999–2000) 14–15.

пронађено оправдање за проглашење новог царства, чији је легитимитет у то време из Цариграда оспораван.[53]

Популарност Јосифовог лика у средњем веку захтевала је и од Душана да пронађе начин да се са њим упореди. Као што смо показали на примерима, он је то чинио на две равни, увек у циљу потврђивања легитимитета сопственог положаја. На првој равни поређење је било увек актуелно и везивало се за околности под којима је Душан дошао на власт. На другој, која добија на значају тек по проглашењу царства, Јосиф се узима као пример праведника који је Божијом милошћу завладао над „многим народима“.

Мојсије

У текстовима служби, житија и повеља налазимо различите мотиве за поређења Немањића са Мојсијем. Док су Стефану Немањи углавном приписивана ратничка својства богоизабраног вође Јевреја, за св. Саву је везивана његова улога молитвеног заступника свог рода пред Богом.[54] Следећи обе традиције, Стефан Дечански је изградио сопствени лик Новог Мојсија као једну од најважнијих тачака свог владарског програма.[55] У Душановом случају поређење са Мојсијем донекле зависи од прародитељских узора, а једним делом у себи садржи нове елементе.

Душан је имао више разлога да се угледа на Мојсијеве ратне успехе, него на његове молитве за спас Изабраног народа. Изгледа ипак да његово представљање као Новог Мојсија није било засновано само на победама извојеваним Божијом помоћу. У том смислу указујемо на занимљив текст аренге у повељи манастиру Трескавцу из око 1342. Ту је описано како је Мојсије по заповести Божијој подигао скинију, у којој су „службу извршавали Господу Богу и тако Бога прослављали старозаветни људи истинске Јудеје(?)“.[56] У наставку Душан каже да је због тога и он веома подстакнут на љубав према Цркви Господњој. Затим се појављује мотив Сиона, са којим се пореди Богоро-

[53] Исто, 215–216. О односу Византије према Душановој царској титули уп. С. Ћирковић, *Србија и Царство*, Глас САНУ 384, Одељење историјских наука, књ. 10 (1998) 151. и С. Марјановић-Душанић, *Елементи царског програма*, 8.
[54] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 218–219.
[55] Исто, 220–221.
[56] Реч је о анахронизму. О Јудеји као о географском појму може се говорити тек после јеврејске поделе Обећане земље, када је Јудино племе добило област која од тада носи његово име.

дичин храм у Трескавцу. Ако није у питању само типолошко упоређивање шатора Старог завета (скиније) са Богородицом, као један од елемената православне егзегезе, ова аренга би се могла протумачити и као Душаново угледање на Мојсија из времена његове неподељене верско-политичке власти, дакле у својству владара и првосвештеника који свој народ води на пут спасења.[57] На опрезност у давању овакве тврдње упућује и претпостављена година издања повеље.

Много јасније поређење налазимо у тексту Повеље уз Законик, иако се у њему Мојсије по имену не помиње. Описујући припреме за битку на Велбужду, Душан каже како су он и његов отац „од свег срца уздигли руке своје на небо, ка свемогућем Богу". Мотив уздизања руку ради задобијања Божије помоћи у борби подсећа на Мојсијеву молитву за победу Исуса Навина над Амаличанима (*2 Мој.* 17,10–13). Управо на овом мотиву инсистира Стефан Дечански у повељи својој главној задужбини из 1330,[58] као што и други наративни извори, који га иначе представљају као Новог Мојсија, његовој молитви приписују победу.[59] Да је наведено место из Повеље уз Законик везано за програм његовог оца, види се и по томе што у том делу Душан пише у множини (двојини). Убрзо, међутим, прелази на прво лице када описује саму борбу и победу, представљајући је као своју. Притом ју је упоредио са Мојсијевом победом над Фараоновом војском: „...и узех многа имања тих господара, као што се Израиљцима дало све наслеђе египатско, разбивши сву војску Фараонову и кола и коње; тако и нама, који смо помоћу Божијом извојевали велику победу над њима". Када касније говори о свом успону на царски престо, Душан истиче да му Бог „све даде у руке, као и великом Константину цару". Веза између Мојсија и цара Константина Великог, која постаје опште место још од Јевсевија Кесаријског, грађена је, између осталог, и поређењем прелаза Црвеног мора са победом код Милвијског моста; у том смислу треба разумети и Душаново сећање на излазак Јевреја из Египта.[60] Душан, дакле, спаја ликове

---

[57] Овај вид поређења са Мојсијем карактеристичан је за византијске цареве. О томе Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник*, passim.
[58] П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 309.
[59] Данило, 171, 186; превод 129, 140; *Живот краља Стефана Дечанског од Григорија Цамблака* (превео Л. Мирковић), Стара српска књижевност, Нови Сад – Београд 1970, 152.
[60] Уп. Јевсевије Кесаријски, *Црквена историја*, одломак код Р. Поповић, Извори за црквену историју, Београд 2001, 100–101.

Мојсија и Константина да би показао да га милост Божија није напуштала како на бојном пољу, тако ни у тренутку проглашења царства.

Ако и оставимо по страни тумачење аренге Трескавачке повеље, у Повељи уз Законик нам остаје довољно материјала да одредимо карактер Душановог угледања на Мојсија. Једним делом оно је зависило од програма његовог оца, другим делом било је везано за победе у ратовима.[61] Нови елеменат на овом пољу Душан је увео у вези са својим царским крунисањем, када је, поредећи се са Константином – Новим Мојсијем, наглашавао сопствену богоизабраност и утврђивао легитимитет новог царства.

Исус Навин

Исус Навин, идеални тип владара-ратника, јавља се у наративним изворима као праузор Немањићима први пут средином XIII века, а константно од времена архиепископа Данила II.[62] Постепено се његов лик везује за култ арханђелâ, нарочито архистратига Михаила, што је било карактеристично за идеологију византијских царева која се од времена краља Милутина преносила у Србију, а до највећег изражаја дошла у време Душановог царевања.[63] Треба напоменути да Свети оци Цркве и ранохришћански писци, од св. Јустина Философа до Прокопија, Исуса Навина још увек представљају само као старозаветну праслику новозаветног Месије, Исуса Христа; поред истоветности именâ, овакву представу поткрепљује и алегоријско тумачење увођења изабраног народа у обећану земљу под вођством Исуса Навина као праслике за Христово увођење људи у истиниту веру. Нови слој идеја, у коме се Исус Навин приказује као образац ратника, јавља се тек у каснијој византијској црквеној књижевности.[64]

Предање о Исусу Навину као старозаветном ратнику коме је помогао Бог посредством арханђела Михаила ширило се средином XIV

---

[61] Уп. и поређење Душана са Мојсијем које даје Данилов настављач у вези са борбама против Угарске, Данило, 230; превод, Л. Мирковић, 172–173.

[62] О Исусу Навину као ратничком узору српских владара кроз примере из књижевности и сликарства расправља В. Ј. Ђурић*, Нови Исус Навин*, Зограф 14 (1983) 5–16.

[63] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 225–228. Представа о Исусу Навину као ратнику под покровитељством арханђела Михаила инспирисана је библијским приказом јављања архистратига старозаветном вођи Јевреја пред одлучујућу битку код Јерихона (*Ису*. 5,13–15).

[64] В. Ј. Ђурић, *Нови Исус Навин*, 7-8.

века из учених кругова око Српске архиепископије, односно Партијаршије. Тако је и у Србији прихваћена у Византији већ дуго позната представа „наоружавања владара из руке анђела“, која се у црквеном сликарству први пут појављује управо у Душаново време: у цркви Св. Ђорђа у Полошком (осликана 1343–45) Душан је представљен како прима мач од „анђела господњег“.[65]

Иако се ни у једној повељи Душан експлицитно не пореди са Исусом Навином, њихова идентификација може се уочити кроз формуле и симболе монархијске пропаганде, који су у складу са поменутим обрасцима. Први пример налазимо у повељи Хиландару о селу Лужац од 18. 1. 1347. Душан помиње своје свете претке, међу којима су најважнији Симеон и Сава, и каже да је уз помоћ њихових молитви „примио крст од руке Господње и мач из руке анђела“. Док се први мотив односи на праузор Константина Великог, у другом се препознаје угледање на Исуса Навина, који је добио мач из руке арханђела Михаила.

Поистовећивање са Исусом Навином имало је свој посебни израз у неговању култа арханђела Михаила, који је у Србији с временом добијао на значају. О томе сведочи и посвета Душанове задужбине у Призрену, одређене за његов маузолеј, „војводама небеских сила“ – Михаилу и Гаврилу. У аренги Арханђелске повеље из 1347/48. као Душанов заштитник посебно је истакнут „небеских сила први предстојник“ Михаило, у чијем опису се препознају ратничке особине Исуса Навина: „...светли лик твој огњени и лепота чудесна, који пламено оружје држиш у руци, обличје златосјајно, пламена природо, одећа твоја је муња... “. Да је Исус Навин представљен као Душанова праслика у тексту аренге потврђује и претпоставка Д. Поповић о изгледу „царских врата“ призренске цркве.[66] По њеном тумачењу, над „царским вратима“ представљени су један наспрам другог Исус Навин и Душан, обојица како клече пред арханђелом Михаилом, патроном храма.[67]

У повељи Јерусалимском манастиру, такође посвећеном св. арханђелима, о цркви Св. Николе у Врањини и Стонском дохотку из 1348–50. године Душан се поново обраћа архистратигу Михаилу као

[65] Исто, 9-10.

[66] Д. Поповић, *Представа владара над „царским вратима“ цркве св. Арханђела код Призрена*, Саопштења 26 (1994) 27–33.

[67] Слика како Исус Навин клечи пред арханђелом Михаилом код Јерихона била је узор и за цара Михаила Палеолога, који је после освајања Цариграда 1261. пред црквом Св. апостола подигао стуб на коме је стајао арханђел Михаило, док је пред њим клечао сам цар. Уп. В. Ј. Ђурић, *Нови Исус Навин*, 12, нап. 69.

свом заступнику код Христа и бранитељу од непријатеља „пламеноносним оружјем". У две варијанте ове повеље из Душановог времена, име Исуса Навина се не помиње, али да наведени редови алудирају и на њега као на Душановог заштитника може да потврди трећа варијанта повеље, која потиче из XVI века. У њеној аренги налазимо слободну прераду теме из два оригинална акта, а посебно је занимљиво представљен део Душанове молитве арханђелу Михаилу: „...опаши ме твојим оружјем, као Исуса Навина... ".[68]

Наведени примери из повеља показују да је Душаново угледање на Исуса Навина карактеристика царског периода његове владавине, што је још један доказ да је он овај мотив преузео из Византије. Колико је за Душанов владарски програм Исус Навин био значајан као идеал владара-ратника, сведоче описи из аренги његовог односа према арханђелу Михаилу, у којима се веома истичу ратничке теме. Њих, међутим, не налазимо у повељи манастиру Св. арханђела у Јерусалиму, коју је 1358. издао цар Урош.[69] Душанов син, који се није представљао као владар-ратник, нити је за то имао подлогу у војним успесима, обраћа се арханђелу само као заштитнику на Страшном суду.[70]

* * *

Иако су старозаветне теме биле значајан елеменат Душанових аренги, приметан је процес њиховог постепеног нестајања, тако да их у последњих неколико година његове владавине готово и нема. Овај закључак могао би да буде од значаја при проучавању Душанове царске идеологије, тј. његових намера у односу на Царство. Да је у питању прилагођавање пракси византијске канцеларије, сведочи и општи тон у аренгама, њихова формализација и одсуство личног печата у изражавању религиозних осећања, као што читамо у Душановим повељама на грчком језику, које су састављане потпуно у духу византијске традиције. С друге стране, старозаветна поређења из византијских проемија никада нису нестала, већ су доследно тумачена у духу библијске егзегезе и увек им је давано универзално значење. То је оно што недостаје Душановим царским аренгама да би могле да се изједначе са византијским, што би у том случају могло да значи и његово потпуно прихватање универзалне идеологије Царства. Како би се ствари на овом пољу развијале да је Српско царство дуже потрајало, не можемо знати. Остаје нам констатација

---

[68] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 149.
[69] *Actes de Chilandar* II, бр. 49, 521–523.
[70] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 228–229.

да је српска канцеларија користила старозаветне мотиве у њиховом династичком и „националном“ значењу, а када је проглашено царство није покушала да им дâ универзални смисао, као што је био случај у Византији, већ их је постепено замењивала новозаветним темама.

L'ANCIEN TESTAMENT DANS LES PREAMBULES
DES CHARTES DE STEFAN DUŠAN
(Résumé)

Le préambule entrant dans la composition de tout document de souverain revêt une grande importance en tant que texte où se côtoient théologie, éthique et politique, trois éléments inséparables dans l'esprit d'un homme du moyen âge, et qui, de ce fait, agit autant sur la raison que sur les sentiments, et, en tant que tel, constitue un témoignage complexe sur les hommes et l'époque auxquels il se rattache. En relevant les cas d'emploi de motifs vétérotestamentaires dans les préambules des chartes de Dušan, nous avons établi leur présence sous diverses formes, allant de simples citations à des allusions plus complexes, et porteuses de diverses significations allant du domaine de la théologie et de la liturgie à celui de la propagande politique. La chancellerie de Dušan les a, par conséquent, utilisées conformément aux usages en vigueur dans l'ensemble de l'Europe médiévale, d'une part, afin de conférer à ses chartes un caractère sacré, le plus souvent à travers des citations, et, d'autre part, pour exprimer les points essentiels de son programme de souverain. A cette seconde fin, on recourait le plus souvent aux formules vétérotestamentaires relatives à la nature et l'origine du pouvoir (onction de myrrhe, souverain élu de Dieu), à la légitimité du peuple et de la dynastie (peuple élu, Arbre de Jessé), ainsi qu'à des comparaisons de Dušan avec les personnages vétérotestamentaitres exemplaires (David, Salomon, Joseph, Moïse, Jésus Navin). Il est possible de reconnaître certaines règles dans la dynamique d'utilisation des différents motifs. Un premier groupe, constamment présent dans les préambules, est constitué par les motifs ayant pour but de présenter Dušan comme un souverain qui possède les vertus chrétiennes de David, par sa docilité et sa modération, et de Salomon, par sa sagesse. Un second groupe renferme des motifs qui apparaissent de façon périodique, en fonction de la situation politique, ou bien sont caractéristiques de certaines phases du règne de Dušan. Nous pouvons y ranger le motif de l'origine sainte, qui est particulièrement actuel dans les années 1332–33 et 1347–49, celui du Nouveau Joseph en tant que souverain régnant sur de "nombreux peuples" et celui de Nouveau Moïse, s'inscrivant tout deux dans le cadre de l'affirmation de sa légitimité impériale, ainsi que celui du Nouveau Jésus Navin, qui apparaît pour la première fois à l'époque de l'empire. L'absence de motifs vétérotestamentaires, caractéristique des dernières chartes de Dušan, coïncide au processus visant à promouvoir la Serbie, Etat "national", au rang d'Etat universel, période où les motifs chrétiens du Nouveau

Testament prennent l'ascendant sur les valeurs véhiculés par les motifs vétérotestamentaires qui, dans la conscience politique des Serbes, étaient porteurs d'un caractère "national". En cela réside une nette différence vis-à-vis de Byzance, différence dont il convient de tenir compte lors de l'étude de l'idéologie impériale de Dušan et de ses ambitions en ce qui concerne l'Empire.

РЕГИСТАР